

राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शन

महालेखा परीक्षकको कार्यालय

महालेखापरीक्षकको कार्यालय Office of the Auditor General

Phone : 4258174

4266034

4255707

AG Fax : 977-1-4268309

Fax : 977-1-4262798

Post Box : 13328

बबरमहल, काठमाडौं नेपाल
Babar Mahal, Kathmandu, Nepal

प्राक्कथन

नेपाल

राजस्व लेखापरीक्षण सार्वजनिक लेखापरीक्षणको एक महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । राजस्व अन्तर्गत कर, महसूल, शुल्क, लेभी, व्याज, लाभांश, सम्पत्ति तथा सेवा विक्रीबाट प्राप्त आय, सरकारी सम्पत्तिको भाडा लगायत सरकारले प्राप्त गर्ने सबै किसिमका आयहरू पर्दछन् ।

राजस्वको लेखापरीक्षणको गुणस्तर सुधार गर्ने उद्देश्यले यस मार्गदर्शनमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धिकर, अन्तःशुल्क, भंसार इत्यादि सम्बन्धमा विभिन्न ऐन नियम, परिपत्र, निर्देशनहरूमा रहेका प्रावधानहरू एकत्रित गरी समावेश गरिएको छ । यसले लेखापरीक्षणको उद्देश्य र कार्यविधिहरू बीचको सामन्जस्यतालाई प्रभावकारी बनाउन मद्दत पुऱ्याउँदछ । लेखापरीक्षण कार्य छिटो छरितो सम्पन्न गर्न तथा गुणस्तरीय बनाउन मार्गदर्शन सहयोग पुर्याउने साधन मात्र हो । अतः लेखापरीक्षणमा संलग्न सबैले यो मार्गदर्शनको अतिरिक्त प्रचलित ऐन, नियम, परिपत्र, सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्ड, लेखापरीक्षण कार्यविधि २०१६ (Financial Audit Manual 2016) आदिमा भएको व्यवस्थातर्फ पनि ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

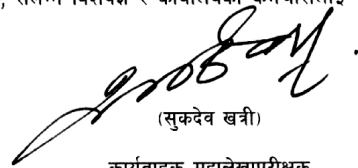
नेपाल सरकार, अर्थ मंत्रालयबाट विभिन्न ऐन नियमहरू तर्जुमा भई प्रचलित आर्थिक कार्यविधि ऐन, नियम, आयकर ऐन, मूल्य अभिवृद्धिकर इत्यादिमा संशोधन वा नयाँ ऐन पारित भई लागू गरिएबाट विद्यमान राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनका कतिपय प्रावधानहरू असान्दर्भिक हुन गएका छन् । तसर्थ यस्ता सबै प्रावधानहरू सिंहावलोकन गरी विद्यमान राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनमा आवश्यक परिमार्जन गरी अद्यावधिक गरिएको छ ।

निरन्तररूपमा परिष्कार तथा परिमार्जन गर्दै लैजाने क्रममा २०५२ सालमा जारी भएको राजस्वको लेखापरीक्षण मार्गदर्शनलाई आवश्यक परिमार्जन र विस्तार गरी यो संशोधित मार्गदर्शन तयार पारिएको हो । यो मार्गदर्शनले नेपाल सरकारद्वारा संकलन गरिने राजस्वको लेखापरीक्षण गर्नका लागि उत्तम प्रचलन तथा अभ्यासहरू निर्दिष्ट गरेको छ । यसको मुख्य उद्देश्य राजस्व लेखापरीक्षणका लागि मार्गदर्शन प्रदान गर्नु रहेको छ ।

यो मार्गदर्शन सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठनको लेखापरीक्षण मार्गदर्शनलाई समेत आधार मानी तयार गरिएको छ । लेखापरीक्षणको आधारभूत सिद्धान्त, लेखापरीक्षण कार्यान्वयन गर्दा स्थलगत रूपमा पालना गर्नुपर्ने मानदण्ड तथा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन प्रस्तुतिका लागि अपनाउनु पर्ने आधारभूत मानदण्डलाई समेटि यो राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन तयार गरिएको छ ।

संचालन मार्गदर्शनमा लेखापरीक्षणका सामान्य क्षेत्रहरू जस्तै : लेखापरीक्षण रणनीति तथा योजना, प्रभावकारी लेखापरीक्षण, प्रमाण संकलन, बेरुजुको पुनरावलोकन तथा व्याख्या, प्रतिवेदन र प्रस्तुति, तथा संवाद (Debrief) बारेमा छलफल गरिएकोले यो मार्गदर्शनलाई संचालन मार्गदर्शनको संगै हेरिनु पर्दछ ।

अन्तमा, यो मार्गदर्शन तयार गर्ने कार्यमा सहयोग गर्ने विश्व बैंक, संलग्न विशेषज्ञ र कार्यालयका कर्मचारीलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

(सुकदेव खत्री)

कार्यवाहक महालेखापरीक्षक

विषयसूची

परिच्छेद १: सामान्य राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शन	१
१.१ परिचय	
१.२ राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनका उद्देश्यहरु	१
१.३ राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शनका प्रमुख विशेषताहरु	१
१.४ राजस्व लेखा परीक्षण कार्यादेश	२
१.५ राजस्व लेखा परीक्षण सम्बन्धमा INTOSAI तथा ASOSAI घोषणापत्रहरु	३
१.६ राजस्व लेखापरीक्षणका आधारभूत सिद्धान्त तथा आवश्यकताहरु	४
१.७ राजस्व लेखा परीक्षणका प्रकारहरु	६
परिच्छेद २: राजस्व लेखापरीक्षण प्रकृया (Revenue Audit Process)	७
२.१ योजना पूर्व तयारी	८
२.२ योजना तयारी चरण	८
२.२.१ मन्त्रालयगत समग्र लेखापरीक्षण रणनीति तयारी	८
२.२.१.१ राजस्व लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरु (Objective of Revenue Audit)	९
२.२.१.२ लेखापरीक्षणको कार्यक्षेत्र (Scope of Audit)	९
२.२.१.३ लेखापरीक्षण विधि (Audit Methodology)	१०
२.२.१.४ विशेषज्ञको प्रयोग	११
२.२.१.५ समग्र जोखिम मूल्यांकन र सारभूतता निर्धारण	१२
२.२.२ निकायगतगत लेखापरीक्षण योजना	१३
२.२.२.१ लेखापरीक्षण गरिने निकायको जानकारी (understanding the entity)	१४
२.२.२.२ निकायगत लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरु	१५
२.२.२.३ लेखा र आन्तरिक नियन्त्रण सम्बन्धी मूल्यांकन	१५
२.२.२.४ जोखिम (Risk) र सारयुक्तता (Materiality) निर्धारण	१८
२.२.२.५ लेखापरीक्षण गर्न प्रयोग गरिने विधि तथा तरिकाको प्रकृति, समय र मात्राको निर्धारण	२१
२.२.२.६ लेखापरीक्षण सम्पादन तथा प्रमाण संकलन	२३
२.२.२.७ प्रमाण मूल्यांकन तथा निष्कर्ष	२५

<u>२.२.२.८ प्रतिवेदन तयारी तथा पुनरावलोकन.....</u>	२५
<u>परिच्छेद ३: आयकर</u>	२७
<u>परिच्छेद ४:मूल्य अभिवृद्धि कर.....</u>	५३
<u>परिच्छेद ५:भंडार महशुल</u>	६७
<u>परिच्छेद ६:अन्तशुल्क</u>	८०
<u>परिच्छेद ७: गैर कर राजस्व</u>	८७
<u>परिच्छेद ८: स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवा शुल्क</u>	९२
<u>अनुसूचीहरु</u>	
<u>अनुसूची १.....</u>	९४
<u>अनुसूची २.....</u>	१००
<u>अनुसूची ३.....</u>	१०२
<u>अनुसूची ४.....</u>	१०६
<u>अनुसूची ५.....</u>	१०९
<u>अनुसूची ६.....</u>	११०
<u>अनुसूची ७.....</u>	१११

परिच्छेद १: सामान्य राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शन

१.१ परिचय

१.१.१ राजस्व लेखा परीक्षण सावजनिक लेखा परीक्षणको एक स्वतन्त्र एवं महत्वपूर्ण भाग हो । कर, महशूल, दस्तुर, शुल्क, व्याज, लाभांश, लगानी, सेवा तथा स्थीर सम्पत्तिको बिक्रीबाट प्राप्त आम्दानी, सरकारी सम्पत्तिको भाडाबाट आम्दानी जस्ता सरकारका सम्पूर्ण प्रकारका आम्दानीहरूलाई राजस्व भनिन्छ ।

१.१.२ यस मार्गदर्शनमा बृहत् सिद्धान्त तथा मार्गनिर्देशनहरू र राजस्व लेखा परीक्षणका क्रममा लेखापरीक्षकले अवलम्बन गर्ने पर्ने कार्यविधिहरू समावेश गरिएका छन् । यो दिग्दर्शन जोखिम मूल्यांकन तथा लेखापरीक्षण कार्यविधि सम्बन्धमा वित्तीय लेखापरीक्षण कार्यविधि २०१६ (Financial Audit Manual 2016) र जोखिम आधारित लेखापरीक्षण निर्देशिकासँगै प्रयोग गरिनु पर्दछ । यो दिग्दर्शनले मूलतः राजस्वका प्रमुख श्रोतहरूका लेखापरीक्षणका कार्यविधिहरू प्रस्तुत गर्दछ । राजस्वको संकलन संसदले प्रत्येक वर्ष पारित गर्ने आर्थिक विधेयक (सरकारले जारी गर्ने आर्थिक ऐन अध्यादेश) तथा अन्य सम्बन्धित ऐन तथा नियमहरू अनुसार हुन्छ ।

१.१.३ नेपालका सरकारी राजस्वका प्रमुख श्रोतहरू अन्तर्गत आयात तथा निर्यातमा लाग्ने भंसार महसुल, मुल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क , आयकर, अन्य करहरू, जरिवाना, रोयल्टी, शुल्क , लाभांश, व्याज, ऋणको पुनर्भुक्तानी, लगानीमा प्राप्त हुने प्रतिफल, सेवा , स्थिर सम्पत्ती तथा लगानीको बिक्री आदि पर्दछन् (आम्दानी प्राप्तिका श्रोतहरूका लागि सम्बन्धित आ.व. को आर्थिक विवरण हेर्नु होस्) ।

१.२ राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनका उद्देश्यहरू

१.२.१ समसामयिक रूपमा राजस्व सम्बन्धि ऐन नियमहरूमा भएका परिवर्तन अनुरूप लेखा परीक्षणमा स्तरीयता कायम गर्न राजस्व लेखापरीक्षण निर्देशिका २०६३ लाई अद्यावधिक रूपमा परिवर्तन र प्रवर्धन समेत गरी लेखा परीक्षणलाई परिवर्तित परिस्थिति अनुरूप स्तरीयता प्रदान गर्न निर्देशिकालाई परिमार्जन गर्न परेको हो ।

१.२.२ यस निर्देशिकाको बृहत् उद्देश्य देहाय अनुसार हुनेछ ।

- राजस्व लेखा परीक्षकलाई राजस्व लेखा परीक्षण प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्नु ।
- चुस्त तथा प्रभावकारी राजस्व लेखा परीक्षण अभ्यासलाई प्रवर्द्धन गर्नु ।
- उपयुक्त न्यायका निमित्त आधारभुत संरचना तयार गर्न तथा राजस्व लेखापरीक्षकको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु ।

१.२.३ यो मार्गदर्शन २ भागमा बाँडिएको छ । पहिलो भाग प्रत्यक्ष गरेको लेखापरीक्षणसँग सम्बन्धित छ, जसलाई कर राजस्वको लेखा परीक्षणसँग आवद्ध गरिएको छ । दोश्रो भाग अप्रत्यक्ष करहरू जस्तै मुल्य अभिवृद्धि कर, भंसार महसुल, सवारी कर, रोयल्टी, रजिष्ट्रेशन दस्तुर इत्यादी सम्बन्धी लेखा परीक्षणसँग सम्बन्धित छ ।

१.३ राजस्व लेखा परीक्षण मार्गदर्शनका प्रमुख विशेषताहरू (Main Features of Revenue Audit Guide)

१.३.१ सावजनिक लेखा परीक्षण निर्धारित क्षेत्राधिकार भित्र रहेर सम्पादन गरिने छ । यद्यपि लेखा

परीक्षणको दृष्टिकोण, कार्यविधि तथा रणनीति विद्यमान कानून, विधिगत तथा प्रशासकिय व्यवस्था तथा लेखा परीक्षण गरिने निकायले निर्धारण गरेको व्यवस्थापकिय प्रकृया समेतमा आधारित हुनेछ। संस्थागत संरचनाको सञ्चालन व्यवस्थापनमा हुने माथि उल्लिखित परिवर्तन अनुरूप लेखा परीक्षण कार्य विधिमा पनि संशोधन गरिनेछ। यो निर्देशिका मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२, आयकर ऐन २०५८, भंसार ऐन २०६४ जस्ता नयाँ लागु भएका ऐनहरूको प्रतिफल हो। यस निर्देशिकाको प्रमुख विशेषताहरू संक्षेपमा देहाय बमोजिम छन् :

- राजस्व लेखा परीक्षणका सामान्य सिद्धान्त, आवश्यकता तथा उद्देश्यहरू समावेश भएको।
- लेखा परीक्षण दृष्टिकोण तथा कार्यविधि सम्बन्धी सुझाव भएको।
- नमूना लेखा परीक्षणको अवधारणा (छडके परीक्षण) समावेश गरिएको।
- लेखा परीक्षणका सन्दर्भमा महत्वपूर्ण जोखिम क्षेत्र तथा विषय बस्तुको पहिचान गरिएको।
- मुख्य राजस्व शिर्षकहरूको ऐन, कानूनसँगको तादात्म्यता परीक्षण गर्न चेकलिष्टका रूपमा सन्दर्भ संग्रह उपलब्ध गराइएको। र
- तादात्म्यता तथा जोखिममा आधारित लेखा परीक्षणको लागि उपयुक्त भएको।

१.४ राजस्व लेखा परीक्षण कार्यादेश (Audit Mandate)

कुनै पनि आयको प्राप्तिको महालेखा परीक्षकको लेखा परीक्षणका विषय हुने छन् जसले विभिन्न करहरूको वैधानिकता तथा संकलनको प्रभावकारीता सुनिश्चित गर्दछ। प्रत्येक आर्थिक वर्षका लागि आर्थिक श्रोत जुटाउन नेपाल सरकार वैधानिक रूपमा अधिकार सम्पन्न रहन्छ। महालेखा परीक्षकलाई उपलब्ध लेखापरीक्षण सम्बन्धी कार्यादेश संक्षेपमा देहाय बमोजिम छन्।

१.४.१ नेपालको सविधान

नेपालको सविधानले महालेखा परीक्षकलाई सरकारी कार्यालयहरूको लेखाको कानूनद्वारा निर्धारित तरिका बमोजिम नियमितता, मितव्ययीता, कार्य दक्षता, प्रभावकारीता र औचित्य समेतको विचार गरी लेखा परीक्षण गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ। महालेखा परीक्षकलाई प्राप्त अधिकार अन्तर्गत सरकारी खर्च तथा आम्दानीको लेखा परीक्षण पर्दछन्।

१.४.२ लेखा परीक्षण ऐन

लेखा परीक्षण ऐन २०४८ मा लेखा परीक्षकको अधिकार क्षेत्रलाई विस्तृत गरिएको छ। यस ऐनले महालेखा परीक्षकको अधिकार, लेखापरीक्षण महत्वको विषयबस्तु तथा मितव्ययीता, कार्य दक्षता र प्रभावकारीता युक्त लेखा परीक्षणका बारेमा रूपरेखा तयार गरेको छ।

१.४.३ लेखा परीक्षण ऐनका प्रावधानहरू संक्षेपमा देहाय बमोजिम रहेका छन्:

लेखा परीक्षकले देहाय बमोजिम भए नभएको परीक्षण गर्नेछ :

- आर्थिक कारोबार गर्दा प्रचलित कानूनका अनुसरण गरिएको छ छैन र आम्दानी/खर्च भएका कलमहरूको प्रमाण यथेष्ट छ छैन।
- तोकिएका ढाँचा अनुरूप लेखा राखिएको छ छैन र त्यसले आर्थिक कारोबारको यथार्थ चित्रण गर्छ गर्दैन।
- सरकारी सम्पत्तिको लगत दुरुस्त र अद्यावधिक छ छैन, सरकारी सम्पत्तिको संरक्षण र सुप्रबन्धको पर्याप्त व्यवस्था छ छैन।
- नगदी जिन्सी तथा अन्य सरकारी सम्पत्ति समेतको हानी नोक्सानी र दुरुपयोग हुन

नपाउने गरी आन्तरीक लेखा परीक्षण तथा आन्तरीक नियन्त्रणको पर्याप्त व्यवस्था गरिएको छ छैन, भए त्यसको अनुसरण गरिएको छ छैन ।

- राजस्व, अरु समस्त आम्दानी र धरौटी समेतको लेखा ठीक छ छैन मुल्यांकन गर्ने, असुल तहसिल गरेको र लेखा राख्ने तरीकाहरूको सम्बन्धमा पर्याप्त नियमहरू छ छैनन्, भए तिनीहरूको पालना गरिएको छ छैन ।
- औद्योगिक तथा व्यवसायिक सेवाहरूको आम्दानी खर्चको लेखा , त्यसको जिन्सी नगदी मौज्जात तथा आर्थिक कारोवार सम्बन्धी व्यवस्था र नियमहरू पर्याप्त छन छैनन भए तिनीहरूको पालना गरिएको छ छैन ।
- कार्यालयको संगठन, व्यवस्थापन तथा कार्य विभाजन यथेष्ट र समुचित छ छैन र सो अनुसार कार्य संचालन भएको छ छैन ।
- उपलब्ध श्रोत, साधन तथा सम्पत्तिको समुचित उपयोग भएको छ छैन र हानी नोक्सानी नहुने गरी सम्भार तथा संरक्षणको उचित व्यवस्था गरेको छ छैन ।
- कार्यक्रम अनुसार निर्धारित समयभित्र प्रगति भएको छ छैन तथा कामको गुणस्तर र परिमाण सन्तोषजनक छ छैन ।
- कार्यालयको उद्देश्य र नीति स्पष्ट छ छैन र निर्दिष्ट उद्देश्य तथा नीति अनुरूप कार्यक्रम तयार भएको छ छैन ।
- स्वीकृत लागत खर्चको सीमाभित्र रही कार्यक्रम संचालन गरिएको छ छैन र लागतको तुलनामा प्राप्त प्रतिफल मनासिव छ छैन ।
- लक्ष्य प्रगति तथा लागत खर्चको आँकडा राख्ने व्यवस्था पर्याप्त र भरपर्दो छ छैन ।
- चल अचल राष्ट्रिय सम्पत्तिको अनुदान वा राजस्वको अभिहस्तांकन वा खानी, जङ्गल, जलशक्ति आदिको सुविधा प्रदान सम्बन्धमा पट्टा, लाईसेन्स, अधिकार र कुनै अन्य प्रकारबाट राजस्व वा चल अचल राष्ट्रिय धन त्याग गर्ने गरी जारी गरिएका सबै निकासहरूको औचित्यको विचार गर्ने ।

नियमितता, मितव्ययीता, कार्यदक्षता, प्रभावकारीता र औचित्यता समेत विचार गरी लेखा परीक्षण गरिनेछ । लेखा परीक्षणका क्रममा आवश्यक लेखा सम्बन्धी सम्पूर्ण कागजात कुनै पनि सरकारी कार्यालयबाट प्राप्त गर्न महालेखा परीक्षकलाई संविधानले अधिकार प्रदान गरेको छ ।

१.५ राजस्व लेखा परीक्षण सम्बन्धमा INTOSAI तथा ASOSAI घोषणापत्रहरू

(लेखा परीक्षण नियमहरू सम्बन्धी मार्गदर्शनको लीमा घोषणापत्र १९७७)

१.५.१ लेखापरीक्षणका सर्वोच्च निकायहरूलाई राजस्व संकलन सम्बन्धी लेखापरीक्षण गर्न सम्भव भए सम्म अधिकतम अधिकार सम्पन्न गरिने छ, जस अन्तगत व्यक्तिगत कर फाइलका परीक्षण समेत पर्दछ ।

१.५.२ कर लेखापरीक्षणहरू प्राथमिक रूपमा वैधता तथा नियमितताको लेखापरीक्षण हुन । यद्यपि कर ऐनहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धी लेखापरीक्षण गर्दा लेखापरीक्षण सम्बन्धी सर्वोच्च निकायले कार्यक्षमता तथा सगठनको कर संकलन र राजस्वको लक्ष्य प्राप्तिको समेत परीक्षण गर्नेछ र उपयुक्त लागेमा सुधार सम्बन्धी सुझावहरू सम्बन्धित निकाय समक्ष प्रस्तुत गर्नेछ ।

१.५.३ ASOSAI बाली घोषणा १९८८

धेरै लेखापरीक्षणका सर्वोच्च निकायलाई प्राप्त लेखापरीक्षण क्षेत्राधिकार अन्तर्गत सार्वजनिक लेखाको

लेखापरीक्षण पर्दछ, जसमा कर प्राप्त जस्ता राजस्व पर्दछन । यद्यपि लेखापरीक्षणका सर्वोच्च निकायलाई लेखापरीक्षणका नियमहरू सम्बन्धी लीमा घोषणापत्रका प्रावधानहरू अनुरूप विस्तृत कर लेखा परीक्षण गर्ने स्पष्ट तथा विशिष्ट वैधानिक अधिकार प्रदान गरिएको हुन्छ । (सन्दर्भका लागि १९९८ मा प्रकाशित सरकारी आय जवाफदेहीता तथा लेखापरीक्षण शिर्षकको ASOSAI अनुसन्धान पत्र हेर्नु होस)

१.६ राजस्व लेखापरीक्षणका आधारभूत सिद्धान्त तथा आवश्यकताहरू

(Basic Principles and Requirement of Revenue Audit)

१.६.१ लेखापरीक्षणका सर्वोच्च निकायहरू हालसम्म पनि संकलन र लेखाको लेखा परीक्षण मै सिमित रहका भएपनि INTOSAI तथा ASOSAI ले हालका वर्षमा व्यक्तिगत कर निर्धारणको लेखापरीक्षणमा जोड दिएको छ । INTOSAI, ASOSAI तथा यस प्रकारका अन्य क्षेत्रिय संगठनहरूका घोषणापत्रलाई ध्यानमा राखी धेरै जसो सर्वोच्च लेखापरीक्षण निकायहरूले निश्चित प्रकृत्यामा आधारित राजस्व लेखापरीक्षणलाई महत्व दिएका छन । राजस्व लेखापरीक्षणका प्रमुख सिद्धान्तहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- राजस्व सही तथा शिघ्र रूपमा निर्धारण भएको तथा सरकारको खातामा दाखिला भएको परीक्षण गर्ने,
- संकलन तथा उपयुक्त बाँडफाँडमा प्रभावकारी नियन्त्रण कायम राख्न पर्याप्त नियम, कानून तथा कार्यविधिहरू रहेको सुनिश्चित गर्ने । र
- नियम कानूनको अनुशरण गरेको प्रभावकारीता सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा निर्णय लिनका लागि थप सुचनाहरू माग गर्ने ।

राजस्व लेखापरीक्षणका लागि आधारभूत रूपमा आवश्यक कुराहरू देहायमा उल्लेख गरिएको छ :

१.६.२ सुचनामा पहुँच

लेखापरीक्षणका लागि सुचनामा पहुँच अति नै आवश्यक छ । पूर्ण सूचनामा पहुँच बिना राजस्व लेखापरीक्षण अर्पुण नै रहन्छ । लेखापरीक्षण ऐन २०४८ ले महालेखा परीक्षकको कार्यालयलाई सरकारी निकायले राखेका अभिलेख तथा जानकारीहरूमा पूर्ण पहुँचको व्यवस्था गरेको छ । यद्यपि करदाताहरूको व्यक्तिगत अभिलेखमा यस कार्यालयको प्रत्यक्ष पहुँच छैन । यस्तो अवस्थामा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले या त निकायहरूमा उपलब्ध कागजातहरूको लेखापरीक्षण गर्न सक्छ, या निकायहरूलाई आवश्यक जानकारी तथा अभिलेख करदाताबाट संकलन गरी लेखापरीक्षणका लागि पेश गर्न लगाउन सक्ने छ ।

१.६.३ लेखापरीक्षणको सवुद प्रमाण

प्रत्येक लेखापरीक्षणका वेरुजुलाई पुष्टि गर्न सवुदप्रमाण महत्वपूर्ण हुन्छ । सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्डले समेत लेखापरीक्षण वेरुजुलाई पुष्टि गर्न पर्याप्त र उपयुक्त प्रमाणहरू राख्नु पर्ने कुरालाई महत्व दिन्छ । विशेष गरी राजस्व लेखापरीक्षणमा वेरुजुको पुष्टिकरण अति नै महत्वपूर्ण हुन्छ किनभने यसले अन्ततः करदातालाई नै असर पुऱ्याउँछ । यसै गरी राजस्व अधिकारीका लागि पनि वेरुजु फर्छ्यैट गर्ने क्रममा यस्ता प्रमाणहरू आवश्यक हुन्छन ।

१.६.४ राजस्व अधिकारीबाट सहयोग

लेखापरीक्षणका परिणामहरूका माध्यमबाट सरकार सञ्चालनमा जवाफदेहीताको विकास गरी फाईदा

पुन्याउन लेखापरीक्षक र लेखापरीक्षण गराउने बीच सौहार्द सम्बन्ध हुनु पर्दछ । राजस्व अधिकारीबाट निम्न प्रकृतिका सहयोग हुनु पर्दछ:

- लेखा , अभिलेख तथा जानकारीमा पुर्ण पहुँच प्रदान गर्ने ।
- सूचनाको पुर्ण रुपले खुलासा गर्ने ।
- लेखापरीक्षणका उचित कैफियतहरूलाई स्वीकार गर्ने ।
- लेखापरीक्षणका क्रममा उठेका सवालको समयमा जवाफ दिने ।
- लेखापरीक्षकहरू लेखापरीक्षण गरिने निकायको विश्वसनियता बढाउन र सोको मुल्य अभिवृद्धिका लागि कार्य गर्छन् भन्ने कुरा महशुस गर्ने ।

१.६.५ करदाताको फाइलहरूको परीक्षण

आन्तरिक राजस्व विभागले कम्प्युटराइज्ड सुचना प्रणालीमा एकिकृत कर प्रणाली (Integrated Tax System) संचालन गरेको र सबै करदाताहरूको अभिलेख यसै प्रणालीमा राख्ने गरिएको छ । यस प्रणालीबाटै करदाताहरूले आयकर, मु.अ.कर र अन्तशुल्कको विवरणहरू पेश गर्न सक्छन र अधिकार प्राप्त व्यक्तिले करदाताहरूको सुचना यसै प्रणालीबाट लिन सक्छन । आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरूले संशोधित कर निर्धारण गरेका प्रत्येक करदाताको अलगगै फाइल खडा गरी उपयुक्त क्रममा राख्ने गर्दछन । यी फाइलमा करदाताको वार्षिक कारोवारको विवरणका साथमा आय विवरण तथा तोकिएको ढाँचामा विभिन्न जानकारी दिन विवरणहरू संलग्न रहन्छन् । जस्तै: बैक दाखिला भौचर, मुल्य अभिवृद्धि कर (VAT) विवरण, अग्रिम आयकरको विवरण आदि । जुनसुकै लेखापरीक्षण कार्य विधिको प्रयोग गरिए पनि कर निर्धारणमा करको छली तथा न्यूनीकरणका जोखिमयुक्त क्षेत्रहरू पत्ता लगाउन करदाताहरूको व्यक्तिगत फाइलको परीक्षण जरुरी हुन्छ । यस्ता फाइलको पुनरावलोकन समस्या अध्ययनको उद्देश्यका लागि उपयोगी हुन्छ र यस्ता अध्ययनले लेखापरीक्षण वेरुजु पुष्टिमा मद्दत पुन्याउछ ।

१.६.६ आर्थिक कानून तथा सूचनाको लेखापरीक्षण

लेखापरीक्षणको सिलसिलामा कानूनी विषयवस्तु तथा न्यायिक फैसलाका बारेमा राजस्व प्रशासन तथा लेखापरीक्षक बीचमा मत भिन्नता उत्पन्न हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा लेखापरीक्षक स्वयंले आफ्नो श्रोतबाट समाधान खोज्नु पर्दछ । विभिन्न आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरूले कुनै विषयलाई फरक फरक तरीकाले ग्रहण गर्ने र अर्को कार्यालयले एउटा खास कार्यालयले अपनाएको विधिको अनुशरण गर्न सक्छ । लेखापरीक्षकले आन्तरीक राजस्व विभाग, अर्थ मन्त्रालय, कानून तथा न्याय मन्त्रालय आदिका सल्लाह माग्न सक्ने छन । सही व्याख्याको अभाव भएको अवस्थामा कानूनी प्रावधानहरूको लेखापरीक्षकले वस्तु परक ढङ्गले व्याख्या गर्नु पर्दछ । कर सम्बन्धी कानूनको व्याख्याले पर्ने असरको पूर्वानुमान लेखापरीक्षकले गर्न जरुरी हुन्छ । यसले राजस्वमा पर्ने सक्ने सारपुर्ण असरहरूको मूल्याकन गरिनु पर्दछ साथै कर सम्बन्धी कानूनहरूको उद्देश्य तथा अर्थको लेखापरीक्षकले अनुशरण गर्न पर्दछ ।

लेखापरीक्षणको सिलसिलामा लेखापरीक्षकले राजस्व न्यायाधिकरण वा पुनरावेदन अदालतका राजस्व कानूनसँग बाझिने गरि भएका निर्णयहरूको सामना गर्न पर्ने हुन सक्छ । यस्ता बाझिएका निर्णयहरूलाई ध्यान पूर्वक हेरिनु पर्दछ र आवश्यक भएमा लेखापरीक्षकले कानूनमा उपयुक्त संशोधनका लागि कर अधिकारीहरूको ध्यानाकर्षण गराउनु पर्दछ ।

१.६.७ वैधानिक लेखापरीक्षण (Audit of Legality)

नेपालको संविधानले कानून बमोजिम बाहेक कर लगाउन नसकिने व्यवस्था गरेको छ । यही अनुरूप

लेखापरीक्षण गर्दा करदाता तथा राजस्व अधिकारीले कानूनी प्रावधानहरूको अनुशरण गरे नगरेको परीक्षण गर्न पर्दछ । कानूनी प्रावधानको अनुशरण नगरिंदा सरकारको राजस्वमा हानी पुग्ने तथा करदातालाई सजाय तथा जरिवाना हुने जस्ता गम्भीर आर्थिक परिणति उत्पन्न हुन्छन् । अनियमितता प्रस्तुत गर्ने क्रममा लेखापरीक्षक पनि बढी होशियार हुनु तथा उठाइएका विषयहरूलाई पुष्टि गर्न वैधानिक धरातल सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ । अन्यथा यसको कानूनी आधारमा विरोध हुन सक्छ ।

१.६.८ राजस्व सम्बन्धी कानूनहरूको व्याख्या

लेखापरीक्षणको सिलसिलामा कानून तथा न्यायिक फैसलाहरूको व्याख्यामा राजस्व प्रशासन तथा लेखापरीक्षक बीचमा मतभिन्नता उत्पन्न हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा लेखा परीक्षकले आफ्नै श्रोतबाट समाधान पत्ता लगाउनु पर्दछ । विभिन्न आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरूले कुनै खास विषयलाई अलग अलग तरीकाले व्याख्या गर्न सक्छन् । यस्तै गरी कुनै एउटा कार्यालयले अपनाएको विधि अर्को कार्यालयले अनुशरण गर्न सक्छन् । लेखापरीक्षकहरूले आन्तरीक राजस्व विभाग, अर्थ मन्त्रालय, कानून तथा न्याय मन्त्रालय आदिबाट सल्लाह तथा सुझाव लिन सक्नेछन् । चित्त बुझ्दो स्पष्टीकरण नभएको खण्डमा कानूनी प्रावधानहरूको लेखापरीक्षक स्वयम्ले बस्तुगत व्याख्या गर्न सक्ने छन । कर सम्बन्धी कानूनको व्याख्याबाट पर्न सक्ने असर बारे लेखापरीक्षकले पूर्वानुमान गर्न पर्दछ । राजस्व संकलनमा यसका सारपूर्ण असरहरूको मूल्यांकन गरिनु पर्दछ र राजस्व कानूनको उद्देश्य तथा मर्म प्रति लेखापरीक्षक पुर्ण जानकार हुनु पर्दछ । लेखापरीक्षणको क्रममा लेखापरीक्षकले राजस्व सम्बन्धी कानूनका प्रावधानहरूसँग बाझिने गरि राजस्व न्यायिकरण अथवा पुनरावेदन अदालतका निणयहरूको सामना गर्नु पर्न सक्छ । यस्ता विवादास्पद निणयहरू उपर पुनर्विचार गरिनु पर्छ, र यस्ता निर्णयका बारेमा स्पष्टीकरण जारी गर्न तथा कानूनमा उचित संशोधन गर्न लेखापरीक्षकले कर प्रशासकको ध्यानाकर्षण गर्न पर्दछ ।

१.७ राजस्व लेखा परीक्षणका प्रकारहरू (Types of Revenue Audit)

राजस्वको बढ्दो परिमाण तथा राजस्व प्रशासनका जटिलतालाई ध्यानमा राख्दै महालेखा परीक्षकको कार्यालयले राजस्व लेखा परीक्षणका लागि निम्न प्रकारका लेखा परीक्षणहरू गर्न सक्छः :

१.७.१ वित्तीय तथा परिपालनाको लेखा परीक्षण (Financial and Compliance Audit)

वित्तीय लेखापरीक्षणले राजस्वको आर्थिक विवरणको यथार्थता सुनिश्चित गर्दछ भने परिपालनाको लेखापरीक्षणले राजस्व प्रशासनबाट विद्यमान ऐन नियमहरू अनुशरण गरिएको सुनिश्चित गर्दछ ।

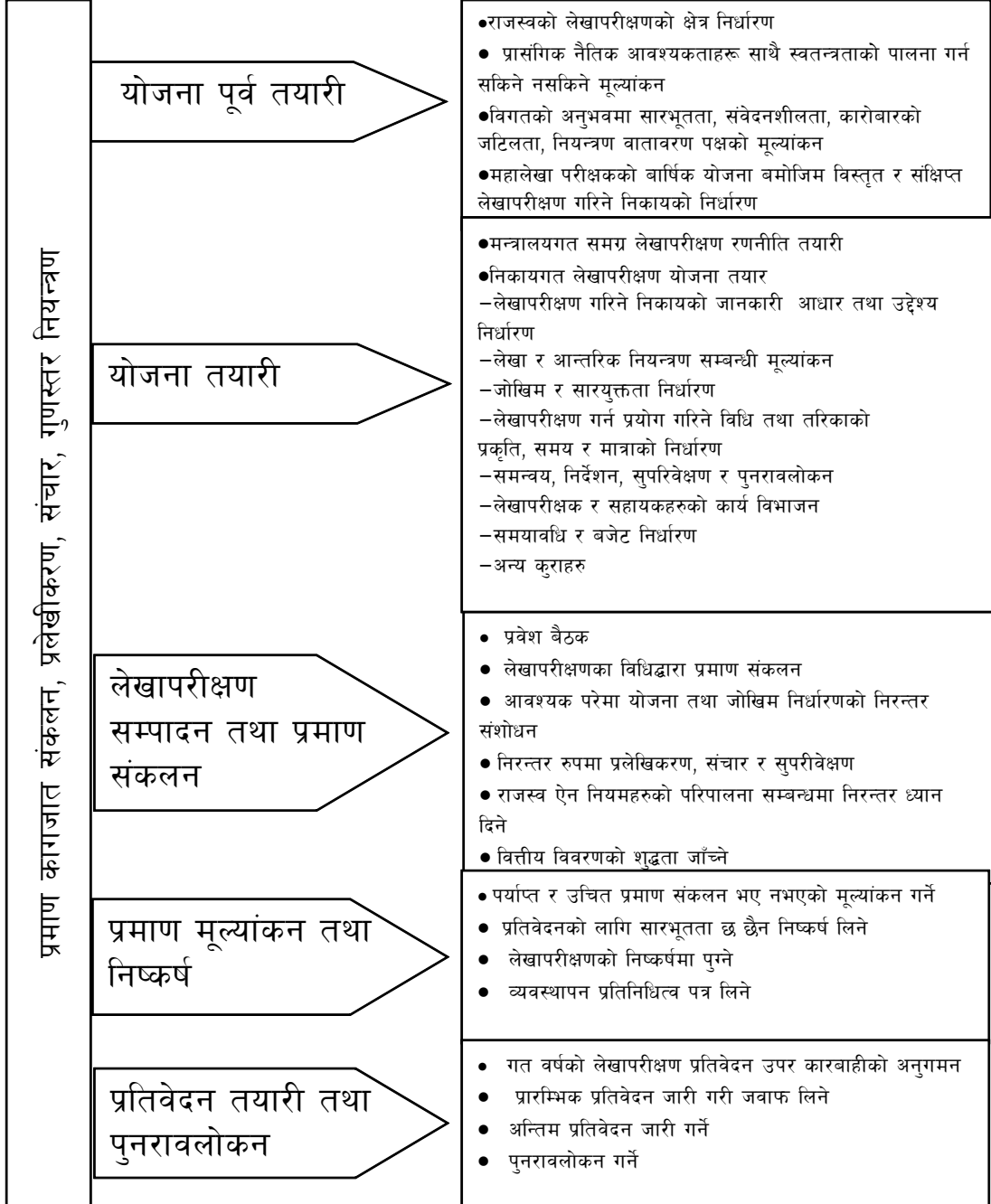
यसका साथै लेखापरीक्षणले आयका दरहरू कानूनले तोके बमाजिम भए नभएको, संकलित आय उपयुक्त तवरले सर्वसंचित कोषमा वा अन्य उपयुक्त कोषमा जम्मा भए नभएको समेत परीक्षण गर्न पर्दछ ।

१.७.२ कार्यमूलक लेखापरीक्षण (Performance Audit)

कार्यमूलक लेखापरीक्षणले उपलब्ध श्रोतको उपयोगमा कुशलता र मितव्ययीताको तथा अपेक्षित परिणाम प्राप्त भए नभएको मूल्यांकन गर्दछ । यो परीक्षण मुख्य तथा राजस्व प्रशासन सञ्चालनसँग सम्बन्धित छ जसले अपेक्षित लक्ष्य हासिल भए नभएको पुनरावलोकन गर्दछ ।

परिच्छेद २: राजस्व लेखापरीक्षण प्रकृया (Revenue Audit Process)

राजस्व लेखा परीक्षणको याचना गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने, प्रतिवेदन तयार पार्ने तथा अनुगमन गर्ने कार्यका लागि महालेखा परीक्षकको कार्यालयको राजस्व लेखापरीक्षण महानिर्देशनालय जवाफदेही हुनेछ। लेखापरीक्षण मानदण्ड तथा महालेखा परीक्षकको लेखापरीक्षण प्रकृया बमोजिम राजस्व लेखापरीक्षणको प्रकृया पनि देहाय बमोजिम हुनेछ।

२.१ योजना पूर्व तयारी

महालेखा परीक्षकको वार्षिक योजनाको लागि उपलब्ध गराउनु पर्ने सूचनाहरूको जिम्मेवारी शिर्षकगत राजस्वको लेखापरीक्षण गर्ने महानिर्देशनालय हुनेछ । अर्थ मन्त्रालय अन्तरगतका आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय लगायतबाट असुल गरिने आयकर, मु.अ.कर, अन्तशुल्क, भन्सार शुल्क, व्याज आय तथा लाभांश जस्ता आम्दानीका शिर्षकहरूको लेखापरीक्षणको लागि राजस्वको लेखापरीक्षणको क्षेत्र पहिचान गरी निर्धारण गर्ने र सो सम्बन्धित सूचनाहरू संकलन गर्ने जिम्मेवारी अर्थ तथा प्रतिवेदन महानिर्देशनालयको हुन्छ ।

लेखापरीक्षण गर्ने निकायको लेखापरीक्षण स्वतन्त्र रूपमा गर्न सकिने नसकिने जस्ता प्रासंगिक नैतिक विषयहरूको मूल्यांकन गर्नुपर्दछ । महालेखा परीक्षकको वार्षिक योजनाको लागि आवश्यक सूचनाहरू उपलब्ध गराउने जिम्मेवारी सम्बन्धित निर्देशनालय र महानिर्देशनालयको हुनेछ । सम्बन्धित राजस्व हेर्ने निर्देशनालयले जोखिम रजिष्टरमा देखिएका जोखिमहरूको निरन्तररूपमा अभिलेख गरी निकायहरूको सारभूतता, संवेदनशीलता, कारोबारको जटिलता, नियन्त्रण वातावरण पक्षको मूल्यांकन गरी महालेखा परीक्षकको योजनाको लागि सूचनाहरू उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।

महालेखा परीक्षकको वार्षिक योजनाको कार्यान्वयनको लागि अर्थ मन्त्रालयको समष्टिगत योजना बनाई उप महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत गराउनु पर्दछ । समष्टिगत योजनामा मन्त्रालयको लेखापरीक्षण वार्षिक कार्य तालिका समेत संलग्न गराई सो कार्यतालिकाको जानकारी अर्थ मन्त्रालय लगायत सम्बन्धित निकायहरूलाई जानकारी दिनु पर्दछ ।

मन्त्रालयगत योजनामा लेखापरीक्षकहरूको ज्ञान, सीप, दक्षता तथा व्यवसायिक क्षमताका आधारमा कार्य बाडफाँड गर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षकहरूलाई तोकिएको जिम्मेवारी पूरा गर्न स्वतन्त्रपूर्वक र नैतिकताको पालनामा सक्षमताका विषय समेतको विचार गरी जिम्मेवारी तोकिनु पर्दछ ।

२.२ योजना तयारी चरण

२.२.१ मन्त्रालयगत समग्र लेखापरीक्षण रणनीति तयारी

मुलुकको वित्तीय एवं मौद्रिक नीति तर्जुमा गरी नेतृत्वदायी भूमिका अर्थ मन्त्रालयले खेल्दछ । वित्तीय एवं मौद्रिक नीति तर्जुमा र सफल कार्यान्वयनको उपयुक्त लेखापरीक्षण तरीकाबाट सुनिश्चितता प्रदान गर्न अर्थ मन्त्रालयको क्षेत्रको लेखापरीक्षण गर्ने महालेखा परीक्षकको कार्यालयको राजस्व लेखापरीक्षण महानिर्देशनालयले समग्र लेखापरीक्षण रणनीति तयार गर्नु पर्दछ । राजस्वको समग्र लेखापरीक्षण रणनीति तयार गर्दा महालेखा परीक्षकको निर्देशन अनुसार तोकिएको ढाँचा बमोजिम तयार गर्नु पर्दछ । यसरी तयार गर्ने रणनीतिमा नेपाल सरकारको कार्य विभाजन नियमावली बमोजिम अर्थ मन्त्रालयलाई तोकिएको कार्यहरूमा विशेष ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

राजस्वको समग्र लेखापरीक्षण रणनीतिले राजस्व लेखापरीक्षणको कार्यक्षेत्र, समय, दिशा तोक्छ र ईकाइगत लेखापरीक्षणका योजनालाई मार्ग निर्देश गर्छ । राजस्वको समग्र लेखापरीक्षण रणनीतिमा देहायका विषयहरू समावेश गर्नु पर्नेछ:

- प्रतिवेदन गर्ने उद्देश्यहरू निर्धारण गर्ने,
- प्रतिवेदन गर्ने र लेखापरीक्षण गर्ने तीथि मिति र संचार गर्नु पर्ने निकाय,
- लेखापरीक्षण टोलीले ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण जोखिम क्षेत्रहरू पहिचान गर्ने तथा सारभूत तह निर्धारण गर्ने कार्य,
- लेखापरीक्षण टोलीमा हुनुपर्ने आवश्यक ज्ञान, सीप र अनुभव ख्याल गरिएको व्यहोरा, र सो अनुरूप टोली गठन गरिएको र जिम्मेवारी वाँडफाँड भएको व्यहोरा, सुपरीवेक्षण गर्ने तरिकाहरू ।

२.२.१.१ राजस्व लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरू (Objective of Revenue Audit)

कर लगाउनु मूलतः विद्यायिकी कानूनको कार्य हो जसमा कार्यकारी आदेशबाट कुनै परिवर्तन गर्न सकिने छैन । संविधानले सरकारको सर्वसंचित कोषमा दाखिला भएको सम्पूर्ण आमदानीको लेखा परीक्षण गर्ने दायित्व महालेखा परीक्षकलाई सुम्पेको छ । परम्परागत रूपमा आय लेखा परीक्षणको उद्देश्य लेखाको यथार्थता तथा आयको संकलन बीचमा सीमित थियो । करको माध्यमबाट सरकारी तथा सार्वजनिक क्षेत्रमा ठुलो लगानी परिचालन भएका सन्दर्भमा प्रकृयागत (Systematic) लेखापरीक्षण महालेखा परीक्षकको कार्यालयको आवश्यकता भएको छ । तसर्थ राजस्व लेखापरीक्षण सम्पादनमा राजस्व संकलन गर्ने निकायको कार्य दक्षता र प्रभावकारीतालाई समेत उचित विचार पत्याइनेछ । समग्र रणनीतिमा राजस्व लेखा परीक्षणका प्रमुख उद्देश्यहरू संक्षेपमा देहाय अनुसार हुनेछन :

- प्राप्त कार्यदेशको कार्यान्वयन गर्नु, सर्वसंचित कोषमा दाखिला भएका आमदानी तथा संसदद्वारा पारित कानूनद्वारा स्थापित वा कार्यकारी आदेशबाट स्थापित अन्य कोषहरूको लेखा परीक्षण गर्ने ।
- आयको संकलन विधिसम्मत भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- कार्यविधि तथा अनुगमनको उचित कार्यान्वयनको परीक्षण गर्ने ।
- उपयुक्त तरीकाले लेखा राखिएको सुनिश्चित गर्ने ।
- आन्तरीक नियन्त्रणको प्रभावकारीता तथा लेखा राख्ने विधिको परीक्षण गर्ने ।
- आय अनुमानको यथार्थता परीक्षण गर्ने, साथै आय अनुमान स्वतन्त्र र पर्याप्त तथा आँकडा भरपर्दो पृष्ठभूमिमा आधारित भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- छुट राजस्व एवं फिर्ता गर्ने पर्ने राजस्व तथा तिनको वैधानिकताको पुनरावलोकन गर्ने र
- राजस्व संकलन गर्ने प्राप्त अधिकारलाई राजस्व वृद्धि गर्ने काममा मात्र प्रयोग नगरी सरकारको नीतिहरू अनुरूप अर्थतन्त्र सञ्चालन गर्ने काममा समेत उपयोग गर्ने गरेको सुनिश्चित गर्ने ।

२.२.१.२ लेखापरीक्षणको कार्यक्षेत्र (Scope of Audit)

आधारभूत रूपमा करलाई प्रत्यक्ष कर र अप्रत्यक्ष कर गरी दुइ भागमा बाड्न सकिन्छ । यी दुइ बीचको तात्विक भिन्नता भनेको प्रत्यक्ष कर जसमा लगाइएको हुन्छ त्यसको भार त्यही व्यक्तिमा रहन्छ भने अप्रत्यक्ष करको भार क्रेतामा सार्न सकिन्छ अथात कर तिर्ने व्यक्तिमा करको अप्रत्यक्ष असर रहन्छ ।

देहायमा उल्लेख भए अतिरिक्त सर्वसंचित कोषमा जम्मा हुने सम्पूर्ण आमदानीहरू महालेखा परीक्षकको कार्यालयको लेखापरीक्षणको कार्य क्षेत्रभित्र पर्दछन :

राजस्व प्राप्तीको प्रकार	आम्दानी शिर्षक
प्रत्यक्ष कर	आयकर
अप्रत्यक्ष कर	<ul style="list-style-type: none"> ■ मुल्य अभिवृद्धि कर ■ अन्तः शुल्क ■ भंसार महसुल ■ स्वास्थ्य सेवा शुल्क ■ शिक्षा सेवा शुल्क
गैर कर राजस्व	<ul style="list-style-type: none"> ■ सवारी कर ■ रजिष्ट्रेशन/भर्ना शुल्क ■ सेवाको विक्री ■ रोयल्टी ■ ऋणको ब्याज ■ सावाँ भक्तानी ■ लगानीको विक्री ■ लगानीको प्रतिफल (लाभांश) ■ अन्य (बजेटमा उल्लेखित)

माथि उल्लेख भएका अतिरिक्त अलग्गै सूचनाका आधारमा संकलन गरिने निश्चित प्रकारका उपभोक्ता शुल्क , महसुल जस्तै : सडक दस्तुर , सिंचाइ दस्तुर , मुल्य समन्वय कोष जुन संचित कोषमा जम्मा नगरि बेग्लै कोषमा जम्मा गरिएका हुन्छन् - यी सम्पूर्ण आयहरूको लेखा परीक्षण महालेखा परीक्षकको कार्य क्षेत्र पर्ने हुदां लेखापरीक्षण रणनीतिमा यी आयहरूलाई ध्यान दिनुपर्दछ ।

२.२.१.३ लेखापरीक्षण विधि (Audit Methodology)

लेखापरीक्षण कार्यादेशले प्रदान गरेका लेखापरीक्षण उद्देश्यहरू हासिल गर्ने गरी लेखा परीक्षण कार्यविधि तय गर्न पर्दछ । राजस्व लेखापरीक्षण कार्यविधि तथा तरीका लेखापरीक्षण ऐनमा उल्लिखित मापदण्ड अनुरूप हुनु पर्दछ । प्रचलित कानूनका प्रावधान बमोजिम राजस्वको निर्धारण तथा संकलन गर्नु तथा कर निर्धारणमा जानाजान वा अन्जानमा हुने गल्तीहरू कम गर्नु राजस्व लेखापरीक्षणको उद्देश्य हो । यसका साथै पूर्व तथा पश्चात् नियन्त्रणका प्रकृयाहरूको संचालन दक्षतापूर्वक र कानूनमा उल्लेखित उद्देश्यहरू बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्न पनि लेखापरीक्षणको उद्देश्य हो । लेखापरीक्षणले कानून तथा कर प्रशासनमा भएका कमजोरीहरू जसको दुरुपयोगले कानूनका उद्देश्य प्राप्ति गर्न अवरोध पुऱ्याउँछन्, को पहिचान गरी त्यसबाट मुक्तिका उपायहरूको सुझाव दिनु पर्दछ । कर कानूनको अपर्याप्तताका कारण हुने करको छलीलाई रोक्न लेखापरीक्षणले उपयुक्त कार्यविधिको प्रारूप तयार पार्नु पर्दछ ।

सरकारको आर्थिक श्रोतहरूको दक्ष परिचालनका लागि राजस्व संकलन प्रकृया अति महत्वपूर्ण छ । राजस्व लेखापरीक्षणलाई एक विशेषीकृत तथा स्वतन्त्र क्षेत्रका रूपमा स्थापित गर्न पनि त्यति नै महत्वपूर्ण छ । राजस्व लेखापरीक्षण मुख्यतः प्रकृत्यामा आधारित हुन्छ र लेखापरीक्षणको कार्यक्षेत्रलाई कर प्रशासनको कार्यदक्षता, मितव्ययीता तथा प्रभावकारीतालाई समेट्ने गरी विस्तार गरिनेछ ।

समग्र राजस्व लेखापरीक्षण रणनीति तयार गर्दा निकायगत लेखापरीक्षणको अपनाउनु पर्ने लेखापरीक्षण विधिको लागि निम्न विषयका सम्बन्धमा स्पष्ट निर्देशन गर्नुपर्दछ ।

- कार्यमूलक, वित्तीय तथा परिपालनाको लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने निकाय,
- वित्तीय तथा परिपालनाको लेखापरीक्षणमा जोखिमको आधारमा गर्ने वा अन्य आधारमा लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने निकाय
- नमूना छनौटको लागि स्पष्ट आधार जस्तै:
 - आय विवरणको छनौटको आधार
 - आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूमा संशोधित कर निर्धारण गरेको आय विवरणमध्ये डे थ्री तर्फका निश्चित प्रतिशतसम्म सबै व्यवसाय क्रियाकलापलाई प्रतिनिधित्व गर्ने गरी छनौट गर्ने र छनौट गर्दा बढी कारोबार, निरन्तर घाटाको विवरण पेश गर्ने, large vat credit, continuous vat credit, मु.अ.कर छुटको कारोबार गर्ने
 - संशोधित कर निर्धारण नभएका करदाताको छनौट गर्दा मु.अ.करमा पनि कारोबार गरेका तर आय विवरण नबुझाएका, धेरै कारोबार गर्ने तर कार्यालयबाट संशोधित कर निर्धारणको लागि छनौटमा नपरेका जस्ता आधार लिई करदातामध्ये निश्चित संख्यामा छनौट गर्ने
 - व्यवसाय तथा उद्योगको प्रकृति अनुसारको छनौट जस्तै: उत्पादन, पर्यटन, यातायात, बैंकिङ तथा फाइनेन्स, व्यापार, बहुराष्ट्रिय कम्पनी आदि ।
 - संस्थाको कानूनी स्थितिमा आधारित छनौट जस्तै: प्राइभेट अथवा पब्लिक लिमिटेडकम्पनी, साभकारी फर्म ।

भसार प्रज्ञापनपत्र छनौटका आधारहरू

- कम र उच्च महसुल दर अनुसारका Harmonized कोडहरू ।
- बस्तु अनुसार, जस्तै: पेट्रोलियम पदार्थ, मशिनरी मोटरगाडी, सूचना प्रविधि सम्बन्धी बस्तुहरू, स्पेयर्स, कृषिजन्य उत्पादन ।
- महसुल नलाग्ने बस्तुहरू ।
- औद्योगिक कच्चा पदार्थ ।
- कुनै निश्चित महिना(हरू) हप्ता(हरू) वा दिनहरूको संकलन ।
- पूर्वनिर्धारित प्रतिशत अनुरूप प्रज्ञापनपत्रहरूको छनौट ।
- १ प्रतिशत महशुलमा आयात हुने बस्तुहरू

२.२.१.४ विशेषज्ञको प्रयोग

लेखापरीक्षण एक बहु-क्षेत्रीय क्रियाकलाप हो तर कुनै पनि सर्वोच्च लेखापरीक्षणको निकायमा हरेक क्षेत्रका विशेषज्ञहरू उपलब्ध हुन सक्दैनन् । यस्तो अवस्थामा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले विवादित विषयमा राय तथा मार्ग निर्देशन प्रदान गर्न स्वतन्त्र विशेषज्ञको नियुक्ति गर्न सक्नेछ । लेखापरीक्षणमा स्वतन्त्र विशेषज्ञको संलग्नतालाई लेखापरीक्षण मानदण्डले समेत सिफारिस गरेको छ । लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ ले महालेखा परीक्षकलाई लेखा परीक्षणको काममा आवश्यकता अनुसार कुनै पनि विशेषज्ञको सेवा प्राप्त गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ ।

राजस्व लेखा परीक्षणमा विशेषज्ञको प्रयोगले लेखापरीक्षण अवलोकनलाई वैधानिक मात्र बनाउँदैन अझ यसले लेखापरीक्षणको सिलसिलामा देखिएका बेरजु बारे सम्बन्धित अधिकारीलाई सहमत गराउन समेत सरल बनाउँछ ।

लेखापरीक्षण गरिएका निकायहरू स्वतन्त्र विशेषज्ञको रायसँग सहमत नहुन पनि सक्छन् । यस्तो अवस्थामा विवाद समाधान गर्न महान्यायाधिवक्ता अथवा कानून तथा न्याय मन्त्रालयको विज्ञहरूको सल्लाह उपयुक्त विकल्प हुन सक्छ । यद्यपि महालेखा परीक्षकको कार्यालय यस्ता सल्लाह लिन बाध्य भने हुने छैन । समग्र राजस्व लेखापरीक्षण रणनीतिमा कार्यालयका जनशक्तिबाट गर्न नसकिने कुनै निकाय तथा विषयको लेखापरीक्षणमा विशेषज्ञको प्रयोग गर्नु पर्ने कुराहरू खुलाउनु पर्दछ ।

२.२.१.५ समग्र जोखिम मूल्यांकन र सारभुतता निर्धारण

अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायबाट सम्पादन हुने राजस्व संकलन र दाखिला लेखापरीक्षकले रणनीतिक मूल्यांकन पनि गर्नु जरुरी हन्छ । राजस्व संकलनको लक्ष्य तथा बजेटको विस्तृत अध्ययन तथा विवेचना र निश्चित मापदण्ड अनुसार सो उपयुक्त भए नभएको परीक्षण जस्ता कुराहरू यस मूल्यांकन अन्तर्गत पर्दछन् । यस्तो मूल्यांकन गर्दा अर्थतन्त्रको अवस्था, पूर्वाधार तथा अन्य क्षेत्रको विकास, ग्राहस्थ उत्पादन अनुपात लगायतका अन्य सम्बन्धित विषयमा ध्यान दिनु पर्दछ । लेखापरीक्षकले मूल्यांकन गर्दा सम्बन्धित निकायले गरेको आधार वढाउन र संकलित रकम र संकलन हुनु पर्ने रकम बीचको अन्तर घटाउन गरेको प्रयासलाई समेत ध्यान दिनु पर्दछ । देशमा विद्यमान आर्थिक अवस्थामा बजेटको व्यवहारिकताको मूल्यांकन गर्न विश्वका अन्य विकासोन्मुख देशहरूसँग तुलना गरी हेर्न सकिनेछ । बजेटको रणनीतिक मूल्यांकनका अतिरिक्त करदाताबाट संकलित रकम र संकलन हुनु पर्ने रकम बीचको अन्तर घटाउन लेखापरीक्षण केन्द्रित हुनु पर्दछ ।

मन्त्रालयगत लेखापरीक्षण योजनामा निम्न स्रोतहरूबाट सुचना संकलन तथा विश्लेषण गरी संकलित रकम र संकलन हुनु पर्ने रकम बीचको अन्तरको जोखिम पहिचान गरी निकायगत लेखापरीक्षणमा अवलम्बन गर्नुपर्ने उपयुक्त लेखापरीक्षण विधिहरूको मार्गनिर्देश गर्नु पर्दछ । लेखापरीक्षणमा जोखिम मूल्यांकन पश्चात पहिचान भएका विषयवस्तु सम्बन्धमा पर्याप्त, सक्षम, सान्दर्भिक प्रमाण संकलन गर्न आवश्यकता अनुसार नियन्त्रणको परीक्षण (Test of Control) र विश्लेषणात्मक कार्यविधि (Analytical Procedures) र विस्तृत विवरणको परीक्षण (Test of Details) को प्रयोग गरी लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरूको सुतिश्चिता प्रदान गर्न सकिन्छ ।

- अर्थ मन्त्रालयबाट निकायगत राजस्वको अनुमानको विवरण
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको राजस्व व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Revenue Management Information System-RMIS) बाट निकायगत राजस्व असुली तथा दाखिलाको विवरण
- सबै जिल्लामा RMIS लागू नभएको अवस्थामा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट राजस्व असुली तथा दाखिलाको विवरण
- भंसार विभागबाट आसिकुडाको विवरण
- आन्तरिक राजस्व विभागको Integrated Tax system बाट राजस्व असुली, बक्यौता आदिको विवरण
- अन्य निकायहरूबाट MIS संचालन गरेको अवस्थामा system बाट राजस्व असुलीको विवरण ।
- इत्यादी

राजस्व असुली गर्ने निकायहरूको कानुनी, नीतिगत व्यवस्था लगायतको मूल्यांकन, विगत वर्षहरूको लेखापरीक्षणबाट देखिएका आन्तरिक नियन्त्रणको अवस्था, उल्लेखित सुचना र निकायहरूको जानकारीका

आधारमा मन्त्रालयगत लेखापरीक्षण योजनामा विद्यमान अन्तरनिहित जोखिम तथा सोको नियन्त्रणका लागि गरिएको व्यवस्थाको मूल्यांकन गरी सारभुतता (Materiality) समेत निर्धारण गरी नियन्त्रण जोखिमहरूको लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

लेखापरीक्षण दृष्टिकोण (Audit Approach)

राजस्व परीक्षणले राजस्वको प्रणालीगत व्यवस्थाको मूल्यांकन गरी राजस्वको यथार्थताको परीक्षण गर्दछ । वित्तीय लेखापरीक्षणकै अंगका रूपमा राजस्व लेखापरीक्षण गर्दा यसमा अन्तरनिहित जोखिम (inherent risk) को विश्लेषण गर्नुपर्दछ भने राजस्व असुली, संकलन तथा निर्धारणमा परिपालनको लेखापरीक्षण (Compliance audit) को समेत अवलम्बन गर्नुपर्दछ । राजस्व लेखापरीक्षणले आर्थिक काराबारको नियमितता मात्र परीक्षण नगरी कार्यक्रम वा क्रियाकलापको कार्यक्षमता तथा प्रभावकारीताको समेत मूल्यांकन गर्दछ । राजस्व लेखापरीक्षणमा प्रकृत्यामूलक तथा प्रणालीमूलक दृष्टिकोण अपनाउनु पर्दछ ।

वित्तीय तथा नियमितता लेखापरीक्षणको लागि जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण गर्दा महालेखापरीक्षकको कार्यालयले जारी गरेको जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण निर्देशिका र कार्य मूलक लेखा परीक्षणको लागि महालेखापरीक्षकको कार्यालयले जारी गरेको कार्य मूलक लेखापरीक्षण दिग्दर्शनको पालना गर्ने गरी लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था सम्बन्धित महानिर्देशनालयले गर्नु पर्दछ ।

२.२.२ निकायगतगत लेखापरीक्षण योजना

कार्यमूलक र वित्तीय लेखापरीक्षण गर्ने निकायका अतिरिक्त जोखिममा आधारित वा अन्य तरीकाबाट लेखापरीक्षण गर्ने निकायको निर्धारण र मन्त्रालयगत योजनामा लेखापरीक्षकहरूको ज्ञान, सीप, दक्षता तथा व्यवसायिक क्षमताका आधारमा कार्य बाँडफाँड भएपश्चात लेखापरीक्षकहरूले निकायगत लेखापरीक्षण योजना तयार गर्नु पर्दछ । योजनामा देहायका विषयहरू समावेश हुन्छन :

- सम्बन्धित लेखापरीक्षकहरूले स्वतन्त्रता र नैतिकताको पालनाको घोषणा
- लेखापरीक्षण कार्यादेश वा व्यवस्थापनसंग कार्य अनुबन्ध
- लेखापरीक्षण गरिने निकायको जानकारी, आधार तथा उद्देश्य निर्धारण
- लेखा र आन्तरिक नियन्त्रण सम्बन्धी मूल्यांकन
- जोखिम र सारयुक्तता निर्धारण
- लेखापरीक्षण गर्न प्रयोग गरिने विधि तथा तरिकाको प्रकृति, समय र मात्राको निर्धारण
- समन्वय, निर्देशन, सुपरिवेक्षण र पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था
- लेखापरीक्षक र सहायकहरूको कार्य विभाजन
- समयावधि र बजेट निर्धारण
- अन्य कुराहरू

२.२.२.१ लेखापरीक्षण गरिने निकायको जानकारी (understanding the entity)

लेखापरीक्षकले उपयुक्त लेखापरीक्षण मानदण्ड र आवश्यकता बमोजिम लेखापरीक्षण योजना सम्पादन गर्न लेखापरीक्षण गरिने निकायको बारेमा पर्याप्त ज्ञान हासिल गर्नु पर्दछ । लेखापरीक्षण गरिने निकायको समग्र जानकारी हासिल गर्न यसको उत्पत्ति र इतिहास, आकार र अवस्थिति, सांगठनिक एवं प्रारूप, लक्ष्य, सञ्चालन प्रकृया, रणनीति, विद्यमान जोखिम, नियन्त्रणको वातावरण तथा आन्तरीक नियन्त्रणको बारेमा जानकारी संकलन गर्दछ । यस जानकारीले लेखापरीक्षकलाई लेखा तथा लेखापरीक्षणका समस्याको पहिचान गर्न, प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न समाधान गर्न सक्षम बनाउँछ । लेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षण गरिने निकाय र यसको सञ्चालन सम्बन्धमा देहायका विषयहरूको बारेमा जानकारी हुनु जरुरी छ :

- लेखापरीक्षण गरिने निकायको व्यवस्थापन र संगठन;
- सञ्चालनमा असर पुऱ्याउनेवाह्य तत्वहरू;
- वार्षिक तथा आवधिक योजनाहरू;
- लेखा सम्बन्धी नीति तथा विषयहरू;

लेखापरीक्षकले अवलोकन, अन्तर्वार्ता, नीति र कार्यविधि निर्देशिकाको अध्ययन लगायतका श्रोतहरूबाट जानकारी संकलन गर्दछ । लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गरिने निकाय जारी गरेका तथा यस सम्बन्धी सान्दर्भिक प्रतिवेदन र लेखहरू समेतबाट जानकारी संकलन गर्दछ ।

राजस्व लेखापरीक्षण सन्दर्भमा मुख्यत अर्थ मन्त्रालय, आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग र अन्तरगतका कार्यालयहरूको हरेक वर्ष व्यवस्थापनको जानकारी लिनु पर्दछ । व्यवस्थापन र कार्य संचालनमा देहायका विषयहरू जस्तामा जानकारी लिनु पर्दछ :

- निकायको कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था
- कार्यालयको संरचना र कार्यरत कर्मचारी
- निकायका कार्यालय प्रमुखलाई तालुक अधिकारीबाट तोकिएको जिम्मेवारी
- कार्यालय प्रमुखले अन्तरगत कर्मचारीलाई दिएको जिम्मेवारी
- तोकिएको जिम्मेवारी अन्तरगत कर, शुल्क असुली, दाखिला, कर निर्धारणको कार्यान्वयनको अवस्था
- MIS
- राजस्व लेखांकन प्रकृया र MIS मा सोको लेखांकन
- आयकर, मुल्य अभिवृद्धि कर, अन्तशुल्क, स्वास्थ्य सेवा शुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क, भन्सार शुल्क सम्बन्धि जारी निर्देशिका
- विभिन्न परिपत्रहरू
- निकायसंग सम्बन्धित ऐन, नियमहरू
- कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूबाट असुली भएको राजस्वको आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट गरिने प्रतिवेदन
- इत्यादी

अर्थ मन्त्रालय अन्तरगत निकायको लेखापरीक्षणको आधार नेपालको सविधानले महालेखा परीक्षकलाई दिएको छ । लेखापरीक्षकले लेखा परीक्षण गर्दा आर्थिक कार्य प्रणाली सम्बन्धि व्यवस्थाका अतिरिक्त आर्थिक ऐन, आर्थिक कार्यविधि ऐन, नियमावली, ऋण तथा अनुदान सम्बन्धी, राजस्व छुट सम्बन्धी नीति एवं कार्यविधि, निर्देशिका लगायत सम्बन्धित ऐन नियमहरूको आधारमा लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्ने गरी योजना तयार गर्नु पर्दछ ।

२.२.२.२ निकायगत लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरू

लेखापरीक्षकले निकायगत योजना तयार गर्दा लेखापरीक्षणका उद्देश्य स्पष्ट गर्नु पर्दछ । राजस्वको शिर्षकगत लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरू **सोहि खण्डमा** उल्लेख गरिएको छ ।

२.२.२.३ लेखा र आन्तरिक नियन्त्रण सम्बन्धी मूल्यांकन

सरकारी निकायले महालेखा परीक्षकद्वारा स्वीकृत ढाँचामा अभिलेख तथा श्रेस्ता राख्नु पर्दछ । यी ढाँचालाई म.ले.प. फारम भनिन्छ । राजश्वमा प्रयोग हुने फारमहरूको बारेमा उल्लेख गर्न सके राम्रो हुने थियो । शुरुमा आवश्यकता तथा व्यवसायको प्रकृति अनुसार सम्बन्धित अधिकारीले फारमका ढाँचा तयार गर्दछन् । आन्तरीक राजस्व विभागले एकिकृत कर प्रणालीमा राजस्वको लेखा तथा फारमहरू ईलेक्ट्रोनिक ढाँचामा अभिलेख राख्ने गरेको छ भने भन्सार विभागले आशिकुडाको प्रयोग गरेको छ । अन्य निकायहरूले पनि कमश ईलेक्ट्रोनिक ढाँचामा अभिलेख राख्न शुरुवात गरेका छन् । राजस्व प्रशासनमा आन्तरीक नियन्त्रण प्रकृया अन्तर्गत व्यवस्थापनका प्रत्येक प्रकृयाहरू पर्दछन् जसले संकलनसँग सम्बन्धित कुनै पनि महत्वपूर्ण कार्य व्यवस्थापनका कुनै पनि तहबाट छुट भए नभएको निश्चित गर्दछ । यस्ता मूल्यांकन प्रकृयाले व्यवस्थापनलाई सरकारी राजस्वको संरक्षण गर्न उपयुक्त विधिको अवलम्बन गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ । आन्तरीक लेखापरीक्षण प्रतिवदनले लेखापरीक्षणको दृष्टिबाट महत्वपूर्ण क्षेत्रका बारेमा जानकारी दिन्छ । लेखापरीक्षणले प्रत्येक आय समुहमा आन्तरीक नियन्त्रण प्रकृयाको मूल्यांकन गर्नुपर्दछ । लेखा तथा आन्तरिक नियन्त्रणको परीक्षण सूची देहाय बमोजिम हुनेछ । आन्तरिक नियन्त्रणको परीक्षण सूची वार्षिक रूपमा अद्यावधिक गर्नुपर्नेछ ।

क्र.सं.	विवरण	छ	छैन	आशिक	लागू नहुने	कैफियत
	सबै राजस्व असली गर्ने कार्यालय तर्फ					
	कार्यालयले आन्तरिक नियन्त्रण निर्देशिका तयार गरेको छ छैन ।					
	वार्षिक राजस्व अनुमान कार्यालयबाट पेश भएको					
	कार्यविवरण तयार गरी कर्मचारीहरूलाई अधिकार र जिम्मेवारी दिएको					

राजस्व जोखिम पहिचान तथा निराकरणको व्यवस्थापन गरेको					
राजस्व प्राप्ति वा आम्दानी गर्दा नगदी रसिद प्रयोग गरेको र रसिद नियन्त्रण खाता राखेको					
राजस्व रकम नगद बुझेकोमा तोकिए बमोजिम बैंक दाखिला गरेको					
नगदी रकम बुझ्ने, दाखिला गर्ने र सो को लेखाकन गर्ने कर्मचारी छुट्टाछुट्टै तोकिएको					
नगदी रकम बुझेकोमा तालुक अधिकारीबाट दैनिक, मासिक रुपमा जाँच गर्ने व्यवस्था रहेको					
कार्यालय हाताभित्र नै बैंक सुविधा उपलब्ध भएको अवस्थामा पनि बुझेको					
नियमानुसार समयमा दाखिला नगर्ने अधिकारीलाई आर्थिक कार्यविधि ऐन २०५५ को दफा १३(४) बमोजिम जरीवाना समेत दाखिला गर्न लगाएको					
बैङ्क खाता र राजस्व दाखिला फरक परेमा हिसाब मिलान गरेको					
गोश्वारा धरौटी खाता र व्यक्तिगत धरौटी खाता अद्यावधिक राखेको					
श्रेस्ता भन्दा बैङ्कमा कम वा बढी देखिएको धरौटी सम्बन्धमा हिसाब भिडान गरेको					
धरौटी खाताबाट राजस्व खातामा नियमानुसार रकम ट्रान्सफर गरेको					
राजस्व आम्दानीको गोश्वारा भौचर खडा गरेको					
राजश्वको मासिक प्रतिवेदन (म.ले.प.फ.नं. ९) र राजश्व आम्दानी बैंक नगदी किताब (म.ले.प.फ.नं.२३), राजस्व आम्दानी दैनिक नगद प्राप्त खाता (म. ले. प. फा.नं. १०८क), राजस्व आम्दानी दैनिक बैंक भौचर खाता (म.ले.प.फा.नं. १०८ ख), राजस्व आम्दानी दैनिक गोश्वारा खाता (म.ले.प.फा.नं. १०८) र राजश्वको आर्थिक विवरण (म.ले.प.फा.नं. १९३) लगायतका राजश्व लेखा प्रणालीका स्वीकृत ढाँचाहरु प्रयोग गरिएको छ, छैन					
संकलित राजस्वको उपयुक्त वर्गीकरण गरिएको ।					
कर वक्यौताको अभिलेख दुरुस्त राखेको र त्यस्ता वक्यौता उठाउन पर्याप्त अनुगमन तथा प्रयास गरेको					
कार्यालयले आम्दानीको मासिक प्रतिवेदन महिना भुक्तान भएको ७ दिन भित्र तालुक कार्यालय र सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पेश गरेको ।					

आर्थिक वर्ष समाप्त भएको पैंतीस दिनभित्र लगती राजस्वको रकम र असूल हुन बाँकी रकम तथा हसबली राजस्व रकम कच्चावारी समेत भिडाइ तोकिएको ढाँचामा राजस्वको वार्षिक आर्थिक विवरण तयार गरी पेश गरेको					
कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट वार्षिक आर्थिक विवरण प्रमाणित गरेको					
कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट आन्तरिक लेखापरीक्षण नियमितरूपले भएको ।					
आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को अनुसूची १४ (आर्थिक कारोबारको संक्षिप्त वार्षिक प्रतिवेदन) तयार गरी तालुक कार्यालयमा पठाएको					
आन्तरिक राजस्व कार्यालय तर्फ					
स्वयं कर निर्धारण गरी स्वयं <i>verified</i> गर्ने व्यवस्थामा भएको अवस्थामा करको गणना र सो दाखिला, अनुसूची १० बमोजिम दावी रकम बैंक दाखिला भएको <i>Verify</i> गर्ने व्यवस्था र सोको अभिलेख राखेको					
कार्यालयले लक्ष्य बमोजिम कर परीक्षण गरेको छु छैन ।					
संशोधित कर निर्धारणको लागि कार्यालयले करदाताको छनौट गर्दा निर्धारित आधार (<i>criteria</i>) पालना गरेको					
करदाता दर्ता, कर फिर्ता, विवरण पेश नगर्ने करदाता र राजस्व असुलीको अद्यावधिक अभिलेख राखेको					
शंसोधित कर निर्धारणबाट कायम भएको करदाताले बुझाउन बाँकी कर रकम माग किताबमा चढाएको छु छैन ।					
आयकरमा दर्ता नगरी व्यवसाय संचालन गर्ने करदाताहरुको अनुगमन गर्ने व्यवस्था रहेको र साको अभिलेख राखेको					
खरिद बिक्री खाताको प्रमाणित गरेको अभिलेख राखेको वा कम्प्युटरबाट विजक जारी गर्न स्वीकृत दिएकोमा सोको अभिलेख राखेको					
कर चुक्ता प्रमाणपत्र, दर्ता खारेजी इत्यादीको अभिलेख राखेको					
Mismatch रकम सम्बन्धमा अन्य कार्यालयबाट mismatch को छानविनको लागि आएको रकम, जानकारी दिएको रकम र सोको फछ्यौट भएको जानकारी पठाएको, प्राप्त गरेको अभिलेख राखेको					
अग्रिम कर कट्टि परीक्षणको प्रकृया तोकिएको					
कर फिर्ताको कार्यविधि तोकिएको					

बजार अनुगमनको प्रतिवेदन समेतको अभिलेख राखेको					
पुनरावेदन गएका करदाताको अद्यावधिक अभिलेख राखेको					
आयकर र ऐनको दफा २(घ) बमोजिम कर छुटमा दर्ता भएका संस्थाको अभिलेख र वित्तीय विवरण पेश गरेको अभिलेख राखेको					
आफ्नो कार्यालयको कार्य क्षेत्र अन्तरगत दर्ता भएका निजी शैक्षिक संस्था, स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण संकलन गरी verify गरेको र दर्ता नभएकोमा अनुगमन गरी विभागलाई जानकारी दिने गरेको					
आफ्नो कार्यालयको कार्य क्षेत्र अन्तरगत व्यवसायमा सम्बन्ध व्यक्तिहरूको (Related Parties) विवरण तयार गरेको					
अन्तशुल्क स्टिकरको अद्यावधिक अभिलेख राखेको					
भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा कारखानामा कर्मचारी तोकिएको, कार्यालयबाट बेलाबेलामा अनुगमन गरेको र सो को अभिलेख राखेको					
करदाताले अन्तशुल्क दाखिला बढी गरेको देखाई अ.ल्या. गरेकोमा कार्यालयले सो रकम विगत देखि प्रमाणित गर्ने व्यवस्था गरेको					
भन्सार कार्यालय तर्फ					
सामान वा सेवा आयातानिर्यातको जाँच तथा मुल्यांकन र राजस्व असुलीमा कर्मचारी छुट्टाछुट्टै तोकिएको					
राजस्व छुट भएको नभएको जाँच गर्न कार्यालय अन्तरगत आन्तरिक लेखापरीक्षणको व्यवस्था गरिएको					
आन्तरिक लेखापरीक्षणबाट पत्ता लगाएको राजस्व छुटको अभिलेख राखेको, सोको असुली गरेको र असुली नभएकोमा राजस्वको लगती विवरणमा प्रस्तुत गरेको					
आर्थिक ऐनले दिएका सुविधा लगागत भन्सार ऐनले दिएको राजस्व छुटमा आयात भएको अवस्थामा सो छुटको अभिलेख राखेको र अनुगमन गर्ने व्यवस्था रहेको					
PCA को छनौटको आधार स्पष्ट गरिएको					
PCA बाट निर्धारित महशुल, सोको असुली गरेको र असुली नभएको मा राजस्वको लगती विवरणमा प्रस्तुत गरेको					

२.२.२.४ जोखिम (Risk) र सारयुक्तता (Materiality) निर्धारण

निकायको लेखापरीक्षण योजना तयार गर्नुपूर्व सो निकायले जोखिमको पहिचान र निराकरणका प्रयास गरेको छ, छैन, लेखा परीषदले सोको जानकारी लिई निकायको उद्देश्य हासिल गर्नमा व्यवधान रहेका

जोखिमको पहिचान गर्नु पर्दछ । राजस्व प्रशासनमा अपेक्षित उद्देश्यहरू प्राप्तिको लागि देहाय बमोजिमका असर पर्ने विषयहरू हुन सक्छन :

- राजस्व अनुमान गर्ने कमजोर प्रणाली
- सार्वजनिक सचेतना र शिक्षाको अभाव
- स्रोत साधनको अनुचित बाँडफाड
- कर निर्धारण, राजस्व असुली र दण्ड जरिवानामा भ्रष्टाचार र मोलाहिजा
- ऐन, नियमहरूको परिपालना नहुनु
- चोरी निकासी पैठारीको अप्रभावकारी व्यवस्थापन
- दक्ष, सिपयुक्त, व्यवसायिक कर्मचारीको अभाव

उल्लेखित असरहरूले राजस्व संकलनमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष असर गर्दछ । लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गरिने निकायको सञ्चालनमा हुन सक्ने जोखिमका साथै यी जोखिमहरूले राजस्व संकलनमा असर पार्न सक्ने सम्भावनाका बारेमा उचित ध्यान दिनुपर्दछ । लेखापरीक्षकले उल्लेखित जोखिमहरू पहिचान गर्ने र नियन्त्रणका उपायहरूका साथै नियन्त्रण जोखिमहरूको संभावना र असरको मूल्यांकन गर्नु पर्दछ ।

निकायको जोखिम निर्धारण गर्दा आर्थिक कारोवारको सारभूतता, संवेदनशीलता, कारोवारको जटिलता तथा नियन्त्रणको वातावरणको मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ । जोखिमहरूको पहिचानको लागि मूल्यांकन गर्दा निकायको बारेमा जानकारी, आन्तरिक नियन्त्रणको मुल्यांकन र राजस्व प्रशासनसंग सम्बन्धित निम्न विवरणहरू लिई आवश्यकता अनुसार नियन्त्रणको परीक्षण (Test of Control) र विश्लेषणात्मक कार्यविधि (Analytical Procedures) प्रयोग गर्नु पर्दछ ।

- निकायको कम्तिमा दुई बर्षको राजस्व अनुमान र असुलीको विवरण
- उद्योग अनुसारको कर संकलन
- वार्षिक योजना र प्रगति
- कार्यालयको सेवा प्रवाहको ढाँचा
- कार्यालयबाट करदाताको विवरण लिने वा information system मा पहुँच हुने व्यवस्था गर्ने
- करदाता दर्ता, कर फिर्ता, विवरण पेश नगर्ने करदाता र राजस्व असुलीको विवरण
- संघोधित कर निर्धारण, जम्मा छनौट संख्या, कर निर्धारणमा फरक रकम, कर संकलन रकम, सजाय वापत निर्धारण वापतको रकम, निर्धारण भएको मध्ये आर्थिक विवरणमा समावेश भएको रकम
- कर निर्धारण संलग्न टोलीगत कर्मचारीको विवरण
- आशिकुडाको तथ्यांक
- विभागिय पुनरावलोकन तथा पुनरावेदनमा परेका विवरण संख्या
- चोरी निकासी र लिलाम
- अन्तशुल्कको अनुमतिपत्रको विवरण
- राजस्वको बक्यौता विवरण
- शिक्षा, स्वास्थ्य संस्थाहरूको दर्ता विवरण

उल्लेखित विवरण र अन्य सुचनाहरु निकायको जानकारी लिदां प्रश्नावली मार्फत पनि लिन सकिन्छ । लेखापरीक्षकले उल्लेखित प्रकृयाबाट निकायमा रहेका अन्तरनिहित (inherent) जोखिम पहिचान गर्नु पर्दछ । उक्त अन्तरनिहित जोखिमहरुको नियन्त्रणको अवस्थाको निर्धारण गरी नियन्त्रण जोखिमहरु सारभूत गलत प्रस्तुतीहरुलाई रोकथाम गर्न वा पहिचान गर्न र सच्याउन आन्तरीक नियन्त्रणका प्रकृयाहरु प्रभावकारी भएको कुरामा लेखापरीक्षक विश्वस्त नभएमा वा लेखापरीक्षकलाई आन्तरीक नियन्त्रणको प्रभावकारीता मूल्यांकन गर्दाफलदायी नहुने लागेमा लेखापरीक्षकले यस्तो नियन्त्रण जोखिमलाई 'उच्च' निर्धारण गर्न सक्नेछ । लेखापरीक्षकले निर्धारण गरेको 'उच्च' नियन्त्रण जोखिमलाई बार्षिक लेखापरीक्षण कार्यक्रममा समावेश गर्नु पर्नेछ भने 'न्यून' नियन्त्रण जोखिमलाई २ वा ३ वर्षको अन्तरालमा लेखापरीक्षण गर्ने गरी योजना बनाउन सक्नेछ ।

व्यवस्थापनले आर्थिक विवरण तयार गर्दा प्रयोग गरेका लेखा नितिको सान्दर्भिकता, विश्लेषण, लेखा अनुमानको उपयुक्तता, राजस्व असुली लगायत आर्थिक विवरणको समग्र स्थितिको मूल्याङ्कन गरी राजस्व असुलीको सुनिश्चितता प्रदान गर्न सक्ने गरी जोखिम पहिचान र निर्धारणको क्षमता लेखापरीक्षकमा हुनुपर्दछ । जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण गर्दा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले स्वीकृत गरेको जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण निर्देशिकाको आधारमा कारोवारको विश्लेषण गरी जोखिमका क्षेत्रहरु पहिचान गर्नुपर्दछ ।

जोखिम निर्धारणको ढाँचा देहाय बमोजिम हुनेछ र शिर्षकगत जोखिम सम्बन्धित खण्डमा उल्लेख गरिएको छ ।

सि.नं.	अन्तरनिहित जोखिम	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था	नियन्त्रण जोखिम	सम्भावना	असर

सारभूतता (Materiality) निर्धारण

लेखापरीक्षकले आन्तरिक नियन्त्रणको मूल्यांकन तथा जोखिम निर्धारण पश्चात लेखापरीक्षणबाट गुणस्तरीय आश्वशतता प्रदान गर्ने गरी सारभूतता निर्धारण गर्नु पर्नेछ । राजस्व लेखापरीक्षणमा सारभूतता निर्धारण गर्दा परिमाणात्मक (Quantitative) मात्र नभएर गुणात्मक (Qualitative) पक्षहरुलाई पनि ध्यान दिनु पर्दछ । मुख्यत राजस्व लेखापरीक्षणमा निम्न विषयहरु जस्तामा ध्यान दिनु पर्दछ ।

- व्यक्तिगत रुपमा रकम थोरै भएतापनि कुल राजस्व असुलीमा उच्च प्रभाव पर्ने विषयहरु
- प्रणालीगत सुधार हुनुपर्ने विषयहरु
- कर लगाउन पर्ने कुरामा छुट हुन सक्ने विषयहरु
- आर्थिक विवरणको यथार्थता नै प्रस्तुत हुन नसक्ने विषयका साथै तथ्यांकबाट प्रयोगकर्ताले गलत निर्णय लिन सक्ने विषय

- राजस्वको पारदर्शिताको विषय

राजस्व लेखापरीक्षणमा सारभुतता निर्धारण गर्ने केहि उदारणहरु:

- भन्सार प्रज्ञापनहरुको परीक्षण गर्दा कुर्षि सुधार शुल्कको असुलीको लेखापरीक्षण नगर्ने
- आयकरमा स्वयं दाखिला रकमको भिडान नगर्ने
- संशोधित कर निर्धारण गरेको आय विवरणको परीक्षण गर्दा दफा १९ बमोजिक हसकट्टि दावीको परीक्षण नगर्ने
- मूल्यांकन प्रकृत्यामा संलग्न कर्मचारीको दक्षताको परीक्षण नगर्ने
- अन्तशुल्क इजाजत जारी प्रकृत्याको परीक्षण नगर्ने
- मु.अ.करको निर्धारणमा व्याज, जरिवाना थप दस्तुर गणनाको परीक्षण नगर्ने
- राजस्वको कूल असुली रकममा १ प्रतिशत भन्दा कम असुल भएको शिर्षकको लेखापरीक्षण नगर्ने

२.२.५ लेखापरीक्षण गर्न प्रयोग गरिने विधि तथा तरिकाको प्रकृति, समय र मात्राको निर्धारण

लेखापरीक्षकले जोखिम तथा सारभुतता निर्धारण पश्चात विस्तृत लेखापरीक्षण योजना तथा लेखापरीक्षण कार्यक्रम तयार गर्नुपर्दछ। यसको ढाँचा देहाय बमोजिम हुनेछ। उदाहरणका लागि राजस्वको शिर्षकगत लेखापरीक्षणका विषयहरु सम्बन्धित खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ।

क्र.सं.	जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरु	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनराबलो कनकर्ता

लेखापरीक्षण कार्यविधिको सम्पादन गर्दा सात विधिहरु मध्ये एक वा बढी विधि प्रयोग गरिन्छ। योजना तयार गर्दा नै प्रयोग गर्ने विधिहरु स्पष्ट गर्नु पर्दछ। विधिहरु यस प्रकार हुन सक्नेछन्:

- तुलना (Comparison)
- गणना (Computation)
- स्वीकारोक्ती (Confirmation)
- सोधपुछ (Enquiry)
- निरीक्षण (Inspection)
- अवलोकन (Observation)
- भौतिक परीक्षण (Physical Examination)

प्रकृति (Nature)

लेखापरीक्षण कार्यविधिहरूको प्रकृतिको बारेमा विचार गर्दा विभिन्न श्रोतहरूबाट हासिल तथा विभिन्न प्रकृतिका लेखापरीक्षण प्रमाणमा हुने एकरूपताबाट लेखापरीक्षकले उच्च सुनिश्चितता हासिल गर्नसक्दछ । लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण प्रमाणका प्रत्येक आइटम भन्दा एकत्रित लेखापरीक्षण बाट बढी सुनिश्चितता हासिल गर्नसक्दछ । यसको विपरित एक श्रोतबाट प्राप्त लेखापरीक्षण प्रमाण अर्को श्रोतबाट प्राप्त प्रमाणसँग मेल नखाने अवस्थामा प्रायः थप लेखापरीक्षण कार्यविधिहरू सम्पादन गरिन्छ । आयकर लेखापरीक्षणमा लेखापरीक्षकलाई करदाताको अभिलेखमा पहुँच नहुने हुँदा सम्बन्धित निकायमा रहेका प्रमाण, फाइल, आयकर ऐनको दफा ८३(१) बमोजिम कार्यालयले करदातासँग माग गरी लिएका प्रमाण नै आधारभूत प्रकृतिका हुन्छन् भने लेखापरीक्षकले अन्य तेस्रो पक्ष जस्तै बैंकबाट लिएका प्रमाण बढी प्रभावकारी हुन सक्छन् । लेखापरीक्षण प्रमाण संकलन लिखित प्रस्तुती तथा कागजातको रूपमा संकलन गर्ने गरी योजना तयार गर्नु पर्नेछ ।

समय(Timing)

राजस्वको लेखापरीक्षण गर्दा निश्चित अवधिको लेखा परीक्षण गर्ने भएतापनि उक्त अवधिको असुल र कममा असर पर्ने अवधि भित्र, अगाडि वा पछाडि लेखापरीक्षण प्रमाण हासिल गर्न लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण कार्यविधिहरू सम्पादन गर्दछ । समय अवधि समाप्त हुनुभन्दा अगाडि लेखापरीक्षण कार्यविधिहरू सम्पादन गर्दा लेखापरीक्षकलाई वर्षको अन्त्यका आर्थिक विवरणहरूलाई असर पार्ने महत्वपूर्ण विषयबस्तुमा ध्यान दिन र आवश्यकता परेमा लेखापरीक्षण योजना परिवर्तन गर्नसमेत मद्दत पुऱ्याउँदछ । तसर्थ लेखापरीक्षणको योजना तयार गर्दा प्रमाण संकलनको समय पनि ध्यान दिनुपर्दछ ।

नमूना छनौट (Sampling)

ऐन नियमको अनुशरण र सारभूत लेखापरीक्षण कार्यविधिबाट शतप्रतिशत रकमकलम परीक्षण नगरी सो मध्ये नमूना छनौट गरी लेखापरीक्षण गरेमा लेखापरीक्षकलाई त्यसबाट प्राप्त भएका निष्कर्षबाट बाकी उही लक्षणका इकाइका बारेमा निष्कर्ष निकाल्न मद्दत गर्ने विधि हो छडके लेखापरीक्षण । नमूना छनौट “थोरै हेरेर धेरैका बारेमा जान्ने प्रकृया” हो । यसले लेखापरीक्षकलाई सानो प्रतिशतमा कारोवार तथा सञ्चालन हेरेर कुनै निश्चित लेखापरीक्षण क्षेत्रमा आफ्ना धारणा बनाउन वा सिफारिस पेश गर्न मद्दत गर्दछ । उदाहरणका लागि लेखापरीक्षकले सम्पूर्ण आयकर विवरण, मासिक मुल्य अभिवृद्धि कर विवरण, भसार प्रज्ञापन पत्र आदि सबैलाई समेट्न सक्दैन किन कि यिनको संख्या हजारौ हुन्छन् । यस्तो अवस्थामा तथ्यांकीय नमूना छनौट प्रविधिहरू सहयोगी हुन्छन् । छनौट विधिहरू धेरैभए पनि सामान्यतः तीन विधिहरू प्रयोगमा आउँछन्।

- संयोगिक छनौट (Random Selection) ,
- प्रकृयापूर्णछनौट (Systematic Selection)
- जथाभावी छनौट (Haphazard Selection)

लेखापरीक्षण गर्दा जोखिममा आधारित दृष्टिकोण अवलम्बन गरी निकाय सम्बन्धी जानकारी हासिल गर्ने, नियन्त्रण वातावरणको समीक्षा गरी जोखिम पहिचान गर्ने, कारोवारको रकम, सोको गहनता र जोखिमलाई विचार गरी प्रत्येक कार्यालयको लेखापरीक्षण विस्तृत एवं नमूना छनौटको न्यूनतम प्रतिशत

तथा संख्याको आधारको निर्धारण राजस्वको लेखापरीक्षण गर्ने सम्बन्धित महानिर्देशनालयले वार्षिक रूपमा निर्णय गर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षणमा प्रमुख रूपमा कारोवारको परीक्षण गर्न भौचिड र आवश्यकतानुसार भौतिक परीक्षण तथा सम्बन्धित कागजातहरूको परीक्षणको लागि संवेदनशिलता एवं तात्त्विकताको आधारमा आवश्यकता अनुसार निकायगत योजना तयार गर्दा नमुना छनौटको आधार कार्यक्रम गत स्पष्ट गर्नु पर्दछ ।

कर, शुल्क निर्धारण तथा संकलनको प्रकृया तथा कार्यविधिहरूको पर्याप्तताको मूल्यांकन गर्न व्यक्तिगत आय विवरण र प्रज्ञापनपत्रको परीक्षण गर्नु महत्वपूर्ण छ । सरकारी राजस्व र व्ययको बढ्दो परिमाण तथा जटिलताका कारण सम्पूर्ण आय विवरण तथा प्रज्ञापनपत्रहरूको लेखा परीक्षण गर्न सम्भव हुँदैन । उच्च मुल्य तथा उच्च जोखिम क्षेत्रमा केन्द्रित रहेर पनि लेखापरीक्षणको अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सकिन्छ । महानिर्देशनालयले निर्देश गरेबमोजिम नमुना छनौटको तरिका र छनौटको विवरण लेखापरीक्षण योजनामा उल्लेख गरी सोको प्रलेखिकरण (documentation) गर्नु पर्दछ ।

नमूना लिने सन्दर्भमा प्रत्येक निर्धारण प्रकृयाबाट नमूनाको छनौट गर्न सकिनेछ । नमूना छनौट राजस्व संकलनको परिमाणमा समेत आधारित हुन सक्नेछ । राजस्व संकलन परिमाणको आधारमा प्रत्येक उप-शिर्षक अनुसार पनि नमूना छनौट गर्न सकिने छ । हरेक प्रकारको राजस्वको दुरुस्तता, निष्पक्षता, कार्यदक्षता तथा प्रभावकारीताका सम्बन्धमा राय प्रदान गर्न उपयुक्त नमूना छनौट प्रकृया अनिवार्य हुन्छ ।

माथि उल्लेखित विधि अपनाउने क्रममा लेखापरीक्षणको उद्देश्य अनुसार प्रतिशतमा आधारित गरी नमूना छनौट विधि (Sampling Technique) तथा तथ्यांकीय नमूना छनौट विधिका प्रयोग गर्न आवश्यक हुन्छ । नमूना आकार छनौट सम्बन्धी विस्तृत विवरण सम्बन्धित अनुच्छेदमा दिइएको छ । सहजताका लागि लेखापरीक्षण गरिने निकाय मै लेखा परीक्षण कार्य सम्पादन गर्न सल्लाह दिइन्छ । यसले लेखापरीक्षकलाई आफ्ना प्रश्नहरूको शिघ्र स्पष्टीकरण प्राप्त गर्न तथा सम्बन्धित कागजातको परीक्षण गर्न सक्षम गराउँछ ।

२.२.२.६ लेखापरीक्षण सम्पादन तथा प्रमाण संकलन

राजस्वको लेखापरीक्षकले स्वीकृत योजना बमोजिम लेखापरीक्षण सम्पादन गर्न देहायका कृयाकलापहरू गर्नुपर्नेछ :

- प्रवेश बैठक
- योजनामा उल्लेखित लेखापरीक्षणको लागि नमुना छनौट, लेखापरीक्षणका विधिद्वारा प्रमाण संकलन
- आवश्यक परेमा योजना तथा जोखिम निर्धारणको निरन्तर संशोधन
- निरन्तर रूपमा प्रलेखिकरण, संचार र सुपरीवेक्षण
- राजस्व ऐन नियमहरूको परिपालना सम्बन्धमा निरन्तर ध्यान दिने
- वित्तीय विवरणको शुद्धता जाँच्ने

लेखापरीक्षण सम्पादन गरी लेखापरीक्षण प्रमाण संकलन गर्दा लेखापरीक्षकले नियन्त्रणको परीक्षण (Test of control), विश्लेषणात्मक कार्यविधिहरूको सम्पादन (Performing Analytical Procedures) र

विस्तृत परीक्षण (Terst of details) गर्न सक्छ । लेखापरीक्षण योजनामा उल्लेखित विधिलाई अनुसरण गरी कार्य सम्पन्न गर्नु पर्नेछ र योजना बमोजिम छनौट गरेको नमुनाका साथै प्रमाण संकलनको अभिलेखीकरण (Documentation) गर्नु पर्नेछ ।

संशोधित आयकर निर्धारणको लेखापरीक्षण

आ.ब. २०७२।०७३ मा आ.ब. २०७१।०७२ मा गरिएको राजस्व संकलनको लेखापरीक्षण गरिन्छ भने कर निर्धारण आदेशको लेखापरीक्षण कर असूली भएको २ वर्ष पछि अर्थात आ. ब. २०७०।०७१ को लेखापरीक्षण आ.ब. २०७२।०७३ मा मात्र गरिन्छ ।

लेखापरीक्षकको कार्यक्षेत्र अन्तर्गतको तर करदाताको छुट्टै फाइल खडा नगरिने अन्य राजस्व प्राप्तिका हकमा लेखापरीक्षकले कागजातको फाइलिङ तथा अभिलेखीकरणको विधि सुनिश्चित गरी लेखापरीक्षण प्रकृयाको विकास गर्नु पर्दछ ।

कर अधिकारीबाट संकलित आँकडा तथा जानकारीलाई अन्य उपलब्ध स्वतन्त्र श्रोतसंग दाँजेर परीक्षण गरिनु पर्दछ । कर फाइलको पुनरावलोकन अन्तर्गत देहायका कृयाकलाप समावेश हुन्छन :

- करदाताहरूको अभिलेख राख्ने प्रकृया ।
- कर विवरण दाखिला ।
- करयोग्य राजस्व निर्धारणका लागि जानकारी संकलन ।
- कर निर्धारणको यथार्थता परीक्षण गर्ने ।
- करदाताहरूलाई कर निर्धारण आदेश समयमा दिए नदिएको परीक्षण गर्ने ।

फाइल तथा अभिलेखमा उपलब्ध जानकारीका अतिरिक्त लेखापरीक्षकले कर अधिकारी मार्फत कर दाताबाट अरु सबुद प्रमाण माग्न सक्नेछन् ।

विश्लेषणात्मक कार्यविधिहरूको सम्पादन (Performing Analytical Procedures) गर्दा लेखापरीक्षकले निम्न विश्लेषण गर्न सक्नेछ :

उद्योग विश्लेषण (Industry Analysis)

नेपालमा कुल कर राजस्वको दुइ तिहाइ भन्दा बढी कर राजस्वमा कर्पोरेट क्षेत्रको यागदान रहकोछ । प्रमुख करदातामा सावजनिक तथा प्राइभेट क्षेत्रका संस्थाहरू पर्दछन जस मध्ये अधिकांश नेपाल सेक्युरिटी एक्सचेञ्जमा वर्गीकृत छन् । उद्योगको क्षमताको आन्तरिक तथा बाह्य तुलना, जस्तै:- चालु तथा विगत वर्षमा उद्योग भित्रको उपस्थिति, पूँजी तथा आम्दानी आधार, मार्केट शेयर, कच्चा पदार्थ उपभोग आदिको आधारमा उद्योगको नाफा तथा करको छलीको परिमाणका बारेमा विश्लेषण ।

आँकडाका विश्लेषण (Database Analysis)

व्यवस्थापन सूचना पद्धती (MIS) तथा आँकडा संग्रह (Database) को उचित सम्भार प्रभावकारी राजस्व प्रशासनको लागि अति आवश्यक छन् । राजस्वका अधिकार प्राप्त अधिकारीले विविध जानकारीहरू जस्तै करदाताको कुल संख्या, दाखिला भएको विवरण संख्या, उद्योग अनुसारको कर संकलन विवरण, विभागिय पुनरावलोकन तथा पुनरावेदनमा परेका विवरण संख्या, वक्यौता रकम, राजस्व लक्ष्य तथा उपलब्ध कर विवरण दाखिला नगर्नेहरूको विस्तृत विवरण, नाफा तथा करको अनुपात, कुल ग्राहस्थ उत्पादन अनुपात,

प्रत्यक्ष एव अप्रत्यक्ष कर आदि संकलन र एकीकरण गर्दछन । यी जानकारीहरुले राजस्व प्रशासनको कार्य दक्षता र प्रभावकारीताको मूल्यांकन गर्न भरपर्दो आधार प्रदान गर्दछन ।

२.२.२.७ प्रमाण मूल्यांकन तथा निष्कर्ष

निर्धारित लेखापरीक्षण उद्देश्य प्राप्त हुने गरी लेखापरीक्षण सम्पन्न भए नभएकोमा उपलब्ध प्रमाणको मूल्यांकन गरी लेखापरीक्षणलाई सो प्रमाणहरुले निष्कर्षमा पु-याउने हुनुपर्दछ । प्रमाण मूल्यांकन तथा निष्कर्षमा देहायका कृयाकलापहरु पर्दछन :

- पर्याप्त र उचित प्रमाण संकलन भए नभएको मूल्यांकन गर्ने
- प्रतिवेदनको लागि सारभूतता छ, छैन निष्कर्ष लिने
- लेखापरीक्षणको निष्कर्षमा पुग्ने
- व्यवस्थापन प्रतिनिधित्व पत्र लिने
- निकास बैठक गर्ने

प्रमाण मूल्यांकन र निष्कर्ष एक उच्च लेखापरीक्षण अभ्यास हो जसले लेखापरीक्षण कार्यदक्षतामा सुधार ल्याउन मद्दत गर्छ र यो हरेक प्रकारको लेखापरीक्षणमा महत्वपूर्ण हुन्छ । राजस्व लेखापरीक्षणमा लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षणको सिलसिलामा पहिचान गरेका राजस्व चुहावटका घटना तथा राजस्व प्रशासनको प्रकृयागत सुधारका क्षेत्रबारे प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । तसर्थ लेखा परीक्षकले कार्य सम्पादन तहमा अनुशरण गरिएका लिखित कागजातहरुको संग्रह गरी सोको मूल्यांकन गर्नु पर्दछ । यस्तै गरी लेखापरीक्षणबाट पत्ता लागेका कुराको पुष्ट्याईका लागि निरीक्षण, सोधपुछ जस्ता लेखापरीक्षणका प्रकृयाद्वारा सबुद प्रमाणको लेखापरीक्षकले संकलन गरी सोको मूल्यांकन र लेखापरीक्षणको निष्कर्ष गर्नुपर्दछ । उपयुक्त सबुद प्रमाण र यसको संकलन र मूल्यांकन बिना लेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षण वेरुजुका बारेमा निणय गर्ने आधार प्राप्त हुदैन ।

२.२.२.८ प्रतिवेदन तयारी तथा पुनरावलोकन

राजस्वको लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन तयारी तथा पुनरावलोकनमा देहायका कृयाकलापहरु पर्दछन

- गत वर्षको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन उपर कारवाहीको अनुगमन
- प्रारम्भिक प्रतिवेदन जारी गरी जवाफ लिने
- अन्तिम प्रतिवेदन जारी गर्ने
- पुनरावलोकन गर्ने

गुणस्तरको सुनिश्चितता (Quality Assurance)

लेखापरीक्षण कार्यका सुपरीवेक्षण तथा पुनरावलोकन (Supervision and review of audit work)
- कारोवारको यथार्थताका बारेमा धारणा बनाउनका लागि लेखापरीक्षण कार्यको उपयुक्त एव

सामयिक सुपरीवेक्षण गर्न आवश्यक छ । लेखापरीक्षणका विभिन्न चरणमा सुपरीवेक्षण गर्न सकिनेछ । प्राथमिक चरण, मध्य चरण र अन्तिम चरणमा सपरीवेक्षण गर्न उपयुक्त हुन्छ । समयमै गरिने सुपरीवेक्षणले लेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षण योजना तथा मार्गनिर्देशन अनुरूप अगाडि बढ्न तथा कारोवारको नियमितता बारे आश्वस्त हुन मद्दत पुऱ्याउँछ । लेखापरीक्षण टालीले ठहर गरका बेरुजुहरु पुष्टयाँइ गर्न आवश्यक कागजात तथा प्रमाणहरु संकलन गरको सुपरीवेक्षणबाट सुनिश्चित गर्न पर्दछ । लेखापरीक्षण योजना अनुसार कार्य भएको तथा कामको गुणस्तर कायम रहको कुराको सुनिश्चित सुपरीवेक्षकले गर्नु पर्दछ ।

लेखापरीक्षण अनुगमन (Audit Follow up)

लेखापरीक्षणका बेरुजु फछ्यौट गर्न तथा लेखापरीक्षकले दिएको सुझावहरुको कार्यान्वयन गर्न राजस्व अधिकारीहरुको दायित्व हो । यस्ता अधिकारीहरुले यस सम्बन्धमा गरेका कारवाहीहरु पुनरावलोकन गरिनु पर्दछ र महालेखापरीक्षकको कार्यालयले तोकको समयावधि भित्र अनुगमन गरिनु पर्दछ । समान्यतया, लेखापरीक्षण अनुगमनमा देहायका कुराहरु पर्न सक्छन :

- उपयुक्त कार्यवाही भएको, बेरुजु फछ्यौट भई विषयको टुगो लागेको ।
- कार्यवाहीको थालनी भएको तर पूरा नभएको, प्रगतिको समीक्षा गरिनेछ ।
- लेखापरीक्षण सुझावहरुको कार्यान्वयनमा सामना गरिएका समस्याहरु ।
- कार्यान्वयन नभएका सझावहरु पुनः प्रतिवेदनमा समावेश गरिनु पर्ने ।

लेखापरीक्षणले सरकारका आर्थिक तथा राजस्व प्रशासनमा सुधार गर्न पुऱ्याएको यागदानको तथा लेखापरीक्षकको सिफारिसको कार्यान्वयनमा आन्तरीक राजस्व विभागले शुरु गरेका प्रयासहरुको मूल्याकन गर्न अनुगमन लेखा परीक्षण उपयोगी हुन्छ ।

विगत वर्षहरुमा प्रतिवेदन गरेको र तत्काल प्रचलित कानून अनुसार कायमै रहेका सारभूत विषयहरुलाई प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिनु पर्दछ ।

परिच्छेद ३: आयकर

३.१ आयकर (Income Tax)

३.१.१ आयकर ऐन २०५८, (यसपछि ऐन भनिएको) मा परिभाषा गरिए अनुसार एक वा सोभन्दा बढी श्रोतहरूबाट आर्जित आयलाई कर निर्धारण योग्य आय भनिन्छ। ऐनमा उल्लेख भए अनुसार निर्धारण योग्य आयबाट कट्टी गर्न पाइने खर्चहरू घटाई ऐनले तोकका दरमा आयकर लगाइन्छ। निम्न शीर्षकहरूबाट प्राप्त आयकर, अतिरिक्त कर, अगिम कर, जरीवाना, शुल्क तथा धरौटी आयकर भित्र पर्दछन :

- व्यापार / व्यवसाय
- रोजगारी
- लगानी

३.१.२ कुनै व्यक्तिको कुनै आय वर्षमा कुनै रोजगारी, व्यवसाय वा लगानीबाट प्राप्त आय अन्तर्गत देहायका कुराहरू पर्दछन :

- आयको श्रोत जुन सुकै ठाउँमा भए पनि बासिन्दा व्यक्तिको रोजगारी, व्यवसाय अथवा लगानीबाट प्राप्त आय (छुट आय बाहेक)।
- गैर बासिन्दा व्यक्तिको आय श्रोत नेपालभित्र भएको रोजगारी, व्यवसाय तथा लगानीबाट प्राप्त आय (छुट आय बाहेक)।

३.१.३ प्रत्येक आय वर्षमा देहायका व्यक्तिहरूबाट आयकर असुल गरिन्छ :

- सम्बन्धित आय वर्षमा करयोग्य आय भएको।
- गैरवासीन्दा व्यक्तिको नेपाल स्थित स्थायी संस्थापनले नेपाल बाहिर पठाएको आय।
- सम्बन्धित वर्षमा अन्तिम फिर्ता गर्न नपर्ने (final withholding) भुक्तानी प्राप्त गर्ने व्यक्ति।

३.१.४ कुनै पनि व्यापार अथवा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले स्थायी लेखा नम्बर (PAN) लिनु अनिवार्य हुन्छ। यद्यपि आयको श्रोत रोजगारी मात्र भएको सरकारी तथा प्राइभेट क्षेत्रका संस्थाहरूमा काम गर्न कमचारीहरूलाई भने यो ऐच्छिक छ।

३.१.५ ऐनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा देखि बाहेक कर योग्य आय हुने व्यक्तिले तोकिएको ढाँचामा प्रत्येक वर्षको आय विवरण दाखिला गर्नु पर्दछ। यस्तो विवरणले सो व्यक्तिले रोजगारी, व्यवसाय तथा लगानी बाट प्राप्त कर निर्धारण योग्य आय तथा सो को श्रोत खुलाउँदछ। करदाताले कर विवरणसँग दाखिला गर्न पर्ने कागजातहरूको सुची अनुसुची - २ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.१.६ कुनै आय वर्षमा कुनै व्यक्तिले व्यवसाय वा लगानी बाट निर्धारण योग्य आय प्राप्त गर्छ वा प्राप्त गर्न अनुमान गर्छ भने तोकिएको किस्ताहरूमा अग्रिम कर भुक्तानी गर्नु पर्दछ । रोजगारदाताले रोजगारी आयमा लाग्ने कर श्रोतमा नै कट्टा गरी तोकिएको समय भित्र कर कार्यालयमा तोकिए बमोजिम दाखिला गर्नु पर्दछ । ऐनमा केहि निश्चित प्रकृतिका भक्तानीहरूमा श्रोतमा नै कर कट्टी गरी तोकिएको म्याद भित्र भुक्तानीकर्ताले कर कार्यालयमा जम्मा गर्न पर्दछ ।

३.१.७ किस्ताबन्दीमा दाखिला गरिएको अग्रिम कर सम्बन्धित आय वर्षको वास्तविक तिर्न पर्ने कर रकम भन्दा कम भएमा तोकिएको दरमा व्याज लगाइन्छ । यस्तै अग्रिम कर कट्टी रकम ढीला गरि दाखिला गरेमा समेत व्याज लगाउने प्रावधान छ ।

३.१.८ ऐनका आधारभूत संरचनाहरू (Basic features of the Act)

साधन श्रोत वृद्धि गर्न र समाजमा आम्दानी तथा सम्पत्ति वितरणको असमानता घटाउन कर को प्रयोग गरिन्छ । राष्ट्रको सामाजिक आर्थिक लक्ष्य हासिल गर्न कर एक प्रभावकारी साधन हो ।

नेपाल राज्यको सविधानले कानूनद्वारा मात्र कर लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा सविधान प्रदत्त जनताको सम्पत्ति र स्वतन्त्रताको हकका सुरक्षा गर्न कानूनद्वारा मात्र कर लगाउने व्यवस्था गरिएका हो ।

३.१.९ कर लेखा परीक्षण गर्नका लागि लेखा परीक्षकसंग विद्यमान कर कानून सम्बन्धी पर्याप्त ज्ञान हुनु आवश्यक छ । कानून र यसको विशषताको जानकारीले लेखापरीक्षकलाई लेखापरीक्षण योजना बनाउन र जोखिमका क्षेत्रहरूको पहिचान गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

आयकर ऐनका केही महत्वपूर्ण विशेषताहरू निम्न अनुच्छेदहरूमा व्याख्या गरिएको छ :

- यो ऐनले करको दायरा फराकिला पारेको छ । करका दरहरू ऐनमा नै उल्लेख गरिएका छन । साथै करका दर र छुट लाई समताका आधारमा वर्ग मिलान गरिएका छन ।
- स्वयम कर निर्धारण प्रकृया (जसका व्याख्या यसपछि गरिएको छ) पुर्ण रुपमा लागू गरिएको छ । साथै पूर्वानुमान (presumption) तथा चालु वर्षको कर प्रणालीलाई सुदृढीकरण गरिएको छ ।
- सरलता, एकरूपता तथा पारदर्शितालाई सुनिश्चित गर्दै कर प्रशासनको स्वेच्छाचारी व्याख्याको सम्भावनाहरूलाई न्यून गरिएको छ । ऐनले कर प्रशासनका अधिकारहरूको समेत व्याख्या गरेको छ ।
- करदाताको देवानी तथा फाजदारी दायित्वहरूलाई छुट्ट्याएर ऐनले प्रशासनिक तथा न्यायिक जवाफदेहीतालाई अलग्याएको छ ।

- राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावलोकन गर्न पूर्व करदाताले आन्तरीक राजस्व विभागमा प्रशासनिक पुनरावलोकनको लागि निवेदन दायर गर्नु पर्ने व्यवस्थालाई अनिवार्य बनाई पुनरावेदन प्रकृयालाई अझ बढी व्यवस्थित बनाइएको छ ।

३.१.१० लेखा राख्न पर्ने दायित्व (Book Keeping Obligation)

स्वयं कर निर्धारण प्रकृया हिसाब किताबमा आधारीत आयकर प्रणाली हो । तसर्थ करदाताले आफ्नो आर्थिक कारावारको उपयुक्त लेखा राख्न अनिवार्य छ र सोही लेखामा आधारीत भएर कर दायित्व पनि करदाता स्वयमले निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

३.१.११ ऐनले कुनै खास लेखा प्रणाली सिफारिस गरेको नभएता पनि यो Nepal Financial Reporting Standards अथवा Generally Accepted Accounting Practices (GAAP) सँग अनुकूल हुनु पर्दछ । तर आन्तरिक राजस्व विभागले न्यूनतम खुलाउनु पर्ने विषयहरु उल्लेख गरी सार्वजनिक परिपत्र गरेको छ ।

३.१.१२ कर योग्य आयको निर्धारण (Assessment of taxable income)

ऐनका मुख्य विशेषता करदाताको कर दायित्वको निर्धारणमा स्वयम निर्धारण विधिको प्रयोग गर्नु हो । यस विधि अन्तर्गत कर योग्य आयको निर्धारण तथा करको भुक्तानीमा करदाताहरु स्वयम जवाफदेही हुन्छन । ऐनले करदातालाई वैकल्पिक कर अधिकृतका रुपमा व्यवहार गरेको छ र उनीहरुबाट यथार्थपरक र सही तरीकाले कर दायित्वको निर्धारण हुने अपेक्षा गरेको छ । स्वयम निर्धारण प्रकृया अन्तर्गत कर अधिकारीहरुको भूमिका एक प्रशासकको भन्दा सहजकर्ताको हुन्छ ।

३.१.१३ करदाताहरुबाट स्वेच्छिक अनुशरण (Voluntary Compliance by Taxpayers) कर दाताहरुबाट कर कानूनको स्वेच्छिक अनुशरणलाई प्रोत्साहित गर्न तथा तिनीहरुको कर दायित्वका निर्धारण सरल र सहज ढंगले गर्न अनुमति दिनु नै स्वयम निर्धारणको आधारभुत सार हो । कर विवरणहरु विश्वासका आधारमा स्वीकार गरिन्छन ।

३.१.१४ जरिवाना तथा सजाय (Penalty & Punishment)

कर कानून अथवा कानूनी प्रावधानहरुको अनुशरण तथा पालना नगर्दा जरिवाना र सजाय हुन्छ । मुख्यतया स्वयम कर निर्धारण प्रकृयामा यस्ता प्रावधानको उल्लघन हुदा ठुलो जरिवाना तिर्नु पर्ने हुन्छ । दण्ड सम्बन्धी प्रावधानहरु अनुसूची ३ मा उल्लेखित छन ।

३.१.१५ करको संकलन, छुट र फिर्ता (Collection of Tax, Remission and Refund) करदाताहरुले अग्रिम रुपमा तथा किस्ताबन्दीमा कर भुक्तानी गर्नु पर्दछ । त्यस्तै गरी करदाताले केही निश्चित प्रकारका भुक्तानीको श्रोतमा कर कट्टी (TDS) गरी तोकिएको समयमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दाखिला गर्न पर्दछ । बढी कर दाखिला भएको अवस्थामा त्यस्तो रकम ब्याज सहित फिर्ता गरिन्छ ।

३.२ लेखापरीक्षणको उद्देश्यहरू तथा कार्य क्षेत्र (Audit Objectives and Scope)

३.२.१ राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शनले आन्तरीक राजस्व विभाग तथा आन्तरीक राजस्व कार्यालयहरूमा कर निर्धारणको लेखापरीक्षण गर्न र सम्भाव्य राजस्व चुहावट अथवा ऐनको प्रावधानहरूको गलत व्याख्याको पहिचान गर्न मद्दत गर्दछ । राजस्व निर्धारण असुली दाखिला र लेखाकन सम्बन्धमा प्रचलित ऐन कानूनको परिपालना परीक्षण मूल्यांकन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने लेखापरीक्षणको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । साथै लेखापरीक्षणका अन्य उद्देश्यहरू देहाय वमोजिम र हनेछन:

- आर्थिक विवरण स्रेस्ता अनुसार भए नभएको सुनिश्चित गर्ने,
- राजस्व अनुमान यथार्थपरक गरेको सुनिश्चित गर्ने
- कार्यालयले करदाताको अभिलेख व्यवस्थित राखेको सुनिश्चित गर्ने
- आयकर ऐन २०५८ वमोजिम कर निर्धारण असुली एवं दाखिला भएको सुनिश्चित गर्ने,
- आयकर ऐन तथा निर्देशिकामा व्यवस्था भए वमोजिम आय तथा खर्चको विवरण पेश भएको यकिन गर्ने
- संशोधित कर निर्धारण पर्याप्त सुचना तथा कागजातका आधारमा गरेका सुनिश्चित गर्ने
- प्राप्त भएको राजस्व समयमानै बैंक दाखिला भएको, आन्तरिक राजस्व विभागले लागु गरेको, ITS (Integrated Tax system) मा राजस्व भौचर प्रविष्टिको यकिन गर्ने,

३.२.२ करदाताले पेश गरेको लेखा अनुसार राजस्वको संकलन भए नभएको परीक्षणमा मात्र लेखापरीक्षण सीमित रहनु हुदैन बरु सम्भव भएसम्म कर लगाउने र संकलन गर्न कार्य कानून सम्मत छ छैन भन्ने कुराको समेत परीक्षण गर्नु पर्दछ ।

३.२.३ कर लगाउने तथा संकलन गर्न कार्य कानूनको प्रावधान अनुसार भएको, समयमा संकलन भएको, सही लेखा शिर्षकमा वर्गीकरण तथा जम्मा गरिएको, सही लेखाकन गरिएको जस्ता कुरा सुनिश्चित गर्न लेखापरीक्षणले पुनरावलोकन गर्न पर्दछ । लेखापरीक्षणले कर संकलनमा बेवास्ता तथा अनुमानमा बढाइचढाइ भएको कुराको समेत परीक्षण गर्न पर्दछ ।

३.३ जोखिमका क्षेत्रहरू निर्धारण

सि-नं	अन्तर्निहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
१.	अभिलेख व्यवस्थापन र लेखा व्यवस्था १.१ राजश्वको आर्थिक विवरणमा कार्यालयको लेखा र सेस्ता अनुसारको यर्थाथ असुली प्रतिविम्बित नहुन सक्ने । १.२ राजश्वको आर्थिक विवरणमा कार्यालयको लेखा र सेस्ता अनुसारको सवै लगति तथा हसवली र ाजश्व समावेश नहुन सक्ने । १.३ राजश्व बक्यौता लेखाको करदातागत व्यवस्थित अभिलेख नहुन सक्दछ ।	राजश्व हिसाव राख्ने प्रयोजनको लागि कार्यालयले कम्प्यूटर सफ्टवेयर । म्यानुअल अभिलेख प्रयोगमा ल्याएको । लगति तथा हसवली राजश्व हिसाव राख्ने प्रयो जनको लागि कार्यालयले कम्प्यूटर सफ्टवेयर म्यानुअल अभिलेख प्रयोगमा ल्याएको । राजश्व बक्यौता लेखा व्यवस्थित गनं कार्यालयले कम्प्यूटर सफ्टवेयर म्यानुअल अभिलेख प्रयोगमा ल्याएको ।	सुचना प्रवाहमा रहेको कमजोरीका कारण भिडान नहुने सवै सुचनाहरू लेखाकनमा छुट हुन सक्ने । सफ्टवेयरको हिसाव अद्यावधिक नरहेको, म्यानुअल अभिलेख नराख्नाले आर्थिक विवरणसंग समेत भिडान नहुने ।		
२.	१.४ बैक हिसाव र राजस्व संकलनको हिसाव भिडानमा फरक पर्न सक्ने आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा करदाताहरूको व्यवस्थित अभिलेख नहुनु सक्छ, जसल गर्दा कर र ाजस्वमा नकारात्मक असर पर्न सक्छ ।	वैक खाता र कार्यालयको अभिलेख भिडान हुने आर्थिक ऐन नियम अनुरूप सहि र दुरुस्त राख्नु पर्ने र म.ले.प.फा.न.(१५क) तयार गर्नु पर्ने व्यवस्था । आन्तरिक राजस्व कार्यालयले करदाताहरूका व्यवस्थित अभिलेख राख्नु पर्दछ ।	१५क तयार नहुने । व्यवस्थित अभिलेख नराखिने र अनुगमन नहुने		
३.	आय विवरण परीक्षण तर्फ ३.१ फाइल छनौट व्यवस्थीत नहुने । ३.२ छनौट गरिएका फाइल परीक्षण नहुन सक्ने	विभाग र कार्यालयले फाइल छनौटका निश्चित आधारमा छनौट गर्ने । विभागले निर्धारित गरेको संख्या अनुसार सशोधित कर परीक्षण गर्नु पर्ने । वार्षिक प्रतिवेदनमा गत वर्षको कर परीक्षणहुन बांकी जिम्मेवारी यस वर्षको थप, यो वर्ष परीक्षण भएको र परीक्षण हुन बांकीको स्पष्ट विवरण राख्ने व्यवस्था गरेको ।	कार्यालय र विभागले छनौट गरेको फाइलको आधार स्पष्ट नखुलाउने । निर्धारित संख्या अनुसारका फाइलहरू पूर्ण कर परीक्षण नहुने		

सि-न	अन्तरनिहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
	<p>३.३ दाखिला गर्नुपर्ने स्रोतमा करकट्टी रकम दाखिला नहुने</p> <p>३.४ शुल्क र व्याजको गणना यथार्थपरक नहुने</p> <p>३.५ करदाताले पेश गर्नु पर्ने कागजात तथा अनुसूचिहरू System मा अपलोड नहुने</p> <p>३.६ करदाताले पेश गर्नु पर्ने कागजात पेश नगरी कम आय देखाई कर दायित्व घटाउन सक्ने</p> <p>३.७ आय विवरणसाथ पेश गरेको अनुसूची १३ बमोजिम खरिद, विक्री, लिनुपर्ने दिनुपर्ने रकम Mismatch हुन सक्ने</p> <p>३.८ आयकर ऐन, २०५८ मा व्यवस्था भएबमोजिम संशोधित</p> <p>कर निर्धारण नहुन सक्ने र कर दायित्व घटाउन बढाउन सक्ने</p> <p>३.९ करको गणना यथार्थ नहुन सक्छ,</p>	<p>अग्रिम करकट्टी भएको पछिल्लो महिनाको २५ गते भित्र दाखिला गर्नुपर्ने</p> <p>कर अधिकृतले लाग्ने शुल्क तथा व्याज हिसाब गरी दाखिलाको आदेश दिनुपर्ने</p> <p>कागजात तथा अनुसूचिहरू अनलाइनबाट भर्नुपर्ने व्यवस्था</p> <p>आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८१ बमोजिम कर दाताले पेश गर्नुपर्ने कागजातको बारेमा विभागले सार्वजनिक सूचना जारी गर्ने गरेको। कर निर्धारण पूर्व कर अधिकृतले स्पष्टिकरण मागी करदातलाई थप कागजात पेश गर्न लगाउन सक्ने व्यवस्था छ</p> <p>ऐन बमोजिम खरिद दावी र आयको गणना गर्ने र Mismatch को अनुसन्धान गर्न सक्ने</p> <p>आयकर ऐन, २०५८ ले मुनाफा र लाभमा समावेश हुन रकमहरू र खर्च कट्टी गर्न पाइने रकमहरूको व्यवस्था गरेको साथै आयकर निर्देशिका २०६८ जारी गरेको छ।</p> <p>आयकर ऐन, २०५८ अनुसूची १ मा उल्लेख भए बमोजिम करको दरले लाग्ने कर रकम र अन्य दफाहरू बमोजिम व्याज, जरिवाना समेत गणना गर्नु पर्ने व्यवस्था।</p>	<p>समयमा रकम दाखिला नगर्ने</p> <p>शुल्क र व्याज गणनाको अनुगमन नगर्ने</p> <p>अधुरो विवरणबाट कर दायित्व घटन सक्ने</p> <p>कानुनी व्यवस्थाको पूर्ण पालना नगर्ने कागजात पेश नगर्ने भ्रुट्टा कागजात पेश गर्ने।</p> <p>बढी खर्च दावी, कम आय समावेश गर्न सक्ने र लिन दिन पर्ने फरक देखाई आय लुकाउन सक्ने</p> <p>आयकर ऐन, २०५८ मा व्यवस्था भएबमोजिम व्यवसाय तथा लगानीको मुनाफा र लाभहरू सबै समावेश गरी र नियमानुसार खर्च कट्टी गर्न पाइने रकमहरूलाई मात्र खर्च कट्टी दिई संशोधित कर निर्धारण नहुन सक्ने।</p> <p>करको दररेट फरक पर्न सक्ने, थपकर छुट्टन सक्ने, व्याज र जरिवानाको सहि गणना नहुन सक्ने</p>		

सि-न	अन्तरनिहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
३.१०	ऐनको दफा ८३ बमोजिमको सूचनाबाट माग गरिएका कागजात कर निर्धारण फाइलमा नराखी यथार्थ कर निर्धारण नगर्न सक्ने	सूचना बमोजिम माग गरिएका कागजात फाइलमा व्यवस्थित गरी राख्नुपर्दछ।	कागजात फाइलमा व्यवस्थित गरी राखेको अनुगमन नहुने		
३.११	वित्तीय विवरणमा पर्याप्त खुलासा (Discloser) नगरी कर दायित्वलाई असर पार्ने गरी अन्य विवरणहरू पेश हुन सक्ने।	कम्पनी ऐन, नियमन निकायको निर्देशन तथा लेखामान अनुसार खुलासा गर्नु पर्ने व्यवस्था भएको। विभागले समेत खुलासाको लागि परिपत्र गरेको	कानुनी व्यवस्था अनुसार खुलासा गर्नु पर्ने व्यवस्था कार्यान्वयन नहुनु।		
३.१२	आयकरका कर्मचारीले करदाताको मिलोमतोमा करदाताको आय कम देखाई आयकर दायित्व घटाउन अभिलेखमा फरवेदल गर्न सक्दछ।	कार्यालयमा प्राप्त हुने सम्पूर्ण पत्र वा सूचनाहरू दर्ता नम्बर र मिति चढाउनु पर्दछ।	सम्पूर्ण पत्र वा सूचनाहरू दर्ता र मिति उल्लेख नगर्ने		
३.१३	कर छुटको अवधि समाप्त भए पश्चात पनि कर असुल नगरको हुन सक्ने छुट अवधिको नोक्सान पनि दावी गर्न सक्ने।	छुटको शुरु अवधिदेखि राजस्व कार्यालयमा लगत राखिन्छ।	अभिलेख नराखिने र छुट अवधिको, नोक्सान र खर्च दावी समेत छानविन नहुन सक्ने		
३.१४	करदाताको अभिलेख राख्ने कर्मचारी तथा करदाताको मिलोमतोमा करदातासग सम्बन्धित महत्वपूर्ण आँकडाहरू लुकाउन सक्छन।	यस्तो समस्या आउन नदिन आन्तरिक राजस्व कार्यालयले करदाताहरूको अभिलेख दुरुस्त राख्नु पर्दछ।	कार्यालयले सोको अनुगमन नगर्ने		
३.१५	तोकिएको रकम सम्मको कारोवार गर्ने वा तोकिएको निश्चित रकम सम्मको कर योग्य आय हुने साना करदाताले ऐनमा तोकिए बमोजिमको निश्चित रकम जम्मा गरेमा त्यसलाई पुर्ण कर निर्धारणका रूपमा लिने व्यवस्था छ। दुला व्यवसायीहरूले तिनीहरूको व्यवसाय साना करदाताहरूको नाममा गरी यस्तो प्रावधानको फाइदा उठाउन सक्छन।	प्रत्येक करदाताहरूको अलग अलग अभिलेख राख्ने तथा साना करदाताले दुलो सख्यामा सामान आयात गरेको अथवा उसको व्यवसायबाट घोषित परिमाण भन्दा बढी स्थानीय कारोवार भए नभएको अनुगमन गर्ने।	आशिकुडाको तथ्यांक बाट विश्लेषण नगर्ने र करदाताहरूको पहिचान नै गर दर्ता र कारोवार हुन सक्ने		

सि-न	अन्तरनिहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
	<p>३.१६ विभिन्न सरकारी निकायहरूले कर अधिकृतलाई करदाताको बारेमा सम्पूर्ण जानकारी उपलब्ध नगराउन सक्छन ।</p> <p>३.१७ कुनै अस्थायी वासिन्दा करदाताले कर विवरण पेश नगरी देश छाड्न सक्छ ।</p> <p>३.१८ करदाताले अन्य सस्थाहरूले कट्टा गरेको अग्रिम कर कट्टी (TDS) लाई पुष्टि गर्न पर्याप्त काराजातहरू जस्तै अग्रिम कर कट्टी प्रमाण पत्र अथवा दाखिला भौचर बिना नै आफैले तिर को कर भनि दाबी गर्न सक्ने वा आफुले गरेको भुक्तानीमा कट्टा गरेको अग्रिम कर आफैले तिरको कर भनि दाबी गर्न सक्ने</p> <p>३.१९ करदाताले कर निर्धारण आदेश बमोजिमको रकम जम्मा नगरी व्यवसाय सञ्चालन गरिरहन सक्छ ।</p>	<p>यस्तो समस्याको निराकरणका निम्ती आन्तरिक राजस्व कार्यालयले सम्बन्धित निकायसंग आवश्यक जानकारीको माग गर्न सक्छ ।</p> <p>यो अवस्था आउन नदिन कर अधिकृतले अस्थायी वासिन्दालाई अग्रिम रुपमा कर जम्मा गर्न अथवा जमानत प्रदान गर्न लाउन सक्छ ।</p> <p>अग्रिम कर कट्टीका रुपमा दाबी गरिएको रकम कथकतभक्त बाट बैक दाखिला संग भिडान गरिन्छ र करदाताले भुक्तानीमा कट्टा गरेको सम्बन्धित शिर्षकमा दाखिला गरे नगरेको भिडान गरिन्छ ।</p> <p>यस्तो अवस्था आउन नदिन आयकर विवरण दाखिला गरेको समयमा नै विवरणमा उल्लेख गरिएको कर रकम अग्रिम रुपमा संकलन गर्ने व्यवस्था छ । यसको अतिरिक्त, कर दाताहरूले निर्धारण भए बमोजिमको कर जम्मा नगरेमा कर अधिकृतले व्यवसाय बन्द गर्न अथवा आयात/निर्यात प्रतिबन्ध गर्न वा कर दाखिला गर्न पर्ने म्याद भित्र कर दाखिला नगर्ने व्यक्तिबाट कर असुलीका लागि विभागले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा मद्दा दायर गर्न सक्छ ।</p>	<p>आन्तरिक राजस्व कार्यालयले आवश्यकता भएतापनि जानकारीको माग नगर्ने</p> <p>आन्तरिक राजस्व विभागसंग अस्थायी वासिन्दा करदाताको अभिलेख व्यवस्थित नहुन सक्ने र विवरण पेश गरेको नगरेको अनुगमन नहुन सक्ने</p> <p>आवश्यक भिडान नहुन सक्छ ।</p> <p>ऐन बमोजिम तोकिएको व्यवस्थाको पालना नहुन सक्छ ।</p>		

सि-न	अन्तरनिहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
	<p>३.२० आयकर भुक्तानी गर्ने पर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले कर चुक्ता नगरी व्यवसायको नाम परि वर्तन, बिक्री वा बन्द गर्न सक्छ ।</p> <p>३.२१ करदाताले कर निर्धारण आदेश बमोजिम निर्धारण गरेको नोक्सान रकम फरक गरी अर्को बर्ष दावी गर्न सक्छ र तोकिएको अवधिको भन्दा बढी अवधिको नोक्सान दावी गर्न सक्छ ।</p> <p>३.२२ हास कट्टी रकम बढी दावी गर्न सक्ने ।</p> <p>३.२३ मौज्जात मूल्यांकनमा फरक पर्न सक्ने ।</p> <p>३.२४ नपाउने खर्च दावी गरेको ।</p> <p>३.२५ आयकर रकम तोकिएको समयमा दाखिला नगरे को ।</p> <p>३.२६ व्यवसायमा स्रोतको काम देखाइ ऋण लिएर संचालक र कर्मचारीमा विना प्रतिफल लगानी र पेक्की देखाउने ।</p> <p>३.२७ सम्बद्ध व्यक्तिहरु बीच कारोवार (Transfer pricing) का कारण हुन सक्ने आय समायोजनबाट करमा कमी हुन सक्ने ।</p>	<p>कुनै पनि व्यक्तिले व्यवसाय बन्द गर्दा, वेच्दा वा नाम परिवर्तन गर्दा आन्तरीक राजस्व कार्यालयलाई जानकारी दिनु पर्दछ ।</p> <p>कार्यालयले कायम गरेको नोक्सानको अभिलेख र िखु पर्दछ ।</p> <p>ऐनको अनुसूची १ र २ मा व्यवस्था गरे बमोजिम हास कट्टी खर्च दावी गर्नु पर्ने व्यवस्था ।</p> <p>व्यापार मौज्जात तथा मूल्यांकन विधि सम्बन्धमा आयकर ऐन तथा कर निर्देशिकाको पालना हुनु पर्दछ ।</p> <p>ऐन नियममा तोकिएको भन्दा बढी खर्च छुट नपाउने व्यवस्था ।</p> <p>कर निर्धारण आदेशमा तोकनु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको ।</p> <p>व्यवसायीक प्रयोजनको लागि लिएको ऋण अन्यत्र लगानी गर्न नमिल्ने व्यवस्था छ ।</p> <p>सम्बद्ध व्यक्ति बीचको कारोवार सामान्य बजार व्यवहार र (Arms length) अनुसार हुनुपर्दछ ।</p> <p>त्यस्तो करदाताले कर अधिकृतले आफ्नो स्वविवेकमा कर निर्धारण गर्न सक्छ ।</p>	<p>अनुगमन नहुन सक्ने ।</p> <p>अभिलेख नराखिने र नोक्सानी यकिन नगरी कर निर्धारण हुन सक्ने</p> <p>ऐनले व्यवस्था गरे भन्दा बढी हास कट्टी खर्च दावी हुन सक्ने ।</p> <p>गलत तरिकाबाट मौज्जात मूल्यांकनका कारण राजस्वमा असर पर्ने ।</p> <p>कानून सम्मत ढगावाट पाउने भन्दा बढी छुट दिन सक्ने</p> <p>तोकिएको म्याद भित्र दाखिला नहुने ।</p> <p>ऋणको व्याज खर्च व्यवसायबाट दावी गरी कर दायित्व घटन जाने ।</p> <p>सम्बद्ध व्यक्ति बीचको कारोवारमा नियन्त्रण नहुनु ।</p> <p>कर विवरण पेश नगर्ने करदाताको अनुगमन नहुने ।</p>		
४	<p>दर्ता भएको र आय विवरण पेश गर्नु पर्ने व्यक्तिले आय विवरण पेश नगर्ने सम्भावना ।</p>				

३.४ लेखापरीक्षणका चासोका विषयवस्तुहरू (Matters of Audit Consideration)

३.४.१ लेखापरीक्षण योजना तयार गर्ने सन्दर्भमा लेखापरीक्षण टोलीसंग लेखा परीक्षण गरिने व्यवसायका बारेमा (सञ्चालन मार्गदर्शनमा उल्लेख भए बमोजिम) पर्याप्त जानकारी तथा ज्ञान हुनु आवश्यक छ ।

३.४.२ कार्यदेशलाई (mandate) मध्यनजर राख्दै, अनुशरण पक्षको परीक्षणमा मात्र लेखा परीक्षणलाई सिमित नगरी यसले सञ्चालन तथा कार्यविधिका दक्षता तथा प्रभावकारिताको मूल्यांकन गरि लेखापरीक्षण प्रतिवेदनलाई अर्थपूर्ण बनाउने कुरालाई समेट्नु पर्दछ ।

३.४.३ कानून, साँगठनिक व्यवस्था, लेखापरीक्षण गरिने निकायले अपनाउने कार्यविधि तथा लेखापरीक्षण योजनाको तर्जुमा गर्दा तय गरिएको लेखापरीक्षणको उद्देश्यहरूका आधारमा लेखापरीक्षणको सम्भाव्य क्षेत्रहरू अलग अलग हुन सक्छन ।

३.४.४ यस मार्गदर्शनमा सुझाव गरिएका लेखापरीक्षण विधिहरू अनुसार राजस्व लेखा परीक्षणको सम्पादनमा ध्यान दिनु पर्ने विषयहरूको सारसंक्षेप लेखापरीक्षण टोलीको उचित समझदारीका लागि तल प्रस्तुत गरिएको छ :

३.४.५ कर निर्धारणको लेखापरीक्षण (Audit of Assessment)

हालका वर्षमा INTOSAI ले राजस्वको लेखापरीक्षण, विशेषतः कर निर्धारणलाई बढी महत्व दिएकोछ जुन कर संकलन तथा करको लेखा भन्दा फरक विषय हो । आयकर तथा मुल्य अभिवृद्धि करको करदाताबाट स्वयम् कर निर्धारण गर्ने प्रकृया र विभाग तथा अन्तरगत कार्यालयहरूबाट संशोधित कर निर्धारण गर्ने व्यवस्थाबाट लेखापरीक्षण अझ बढी महत्वपूर्ण भएको छ । यस प्रकृत्याले सम्पूर्ण नागरिकहरू इमान्दार करदाता भएको अनुमान गर्दछ । सम्पूर्ण खातावही करदातासँग रहनु तथा लेखापरीक्षणबाट उठाइएका वेरुजुको राजस्व अधिकारीले प्रतिवाद गर्नु पर्ने हुँदा कर निर्धारण प्रकृत्याको लेखापरीक्षणबाट वेरुजुको पुष्टि गर्न एक चुनौतीपूर्ण कार्य हो । यस्तै गरी न त कर अधिकारीले करदाताको कारोवारको पूर्ण आँकडा राख्ने गर्छन् न त करदाताले नै पर्याप्त जानकारी खुलाउँछन् । यस्तो अवस्थामा लेखापरीक्षण व्यवसायिक तवरबाट संचालन गरिनु पर्दछ । कर निर्धारणको लेखापरीक्षण प्रकृत्या अन्तर्गत देहायका विषयहरू समावेश हुनु सक्छन :-

क) व्यक्तिगत कर निर्धारणको लेखा परीक्षण

कर तथा दस्तुरको गणनामा अंकगणीतिय शुद्धताको परीक्षणका अतिरिक्त लेखापरीक्षणमा कर कानून तथा कार्यविधिको उल्लंघनलाई पनि प्राथमिकता दिई पुनरावलोकन गरिन्छ । विभिन्न राजस्व कार्यालयमा प्राप्त प्रत्येक वेरुजुलाई एकीकृत तथा वर्गीकृत गरी यिनको कूल राजस्व संकलन र प्रशासनमा पर्ने असरको मूल्यांकन गरिन्छ । यस्तो वर्गीकरणले कर निर्धारण प्रकृत्या सम्बन्धी सामान्य अवधारणा बनाउन, कानूनको अनुशरण भएको मात्रा पत्ता लगाउन तथा कर संरचनाको ध्यान पत्याउनु

पर्ने क्षेत्रको पहिचान गर्ने मद्दत मिल्छ । यस्तो राय तथा धारणा प्रमाणित गर्न पर्याप्त प्रतिनिधीमूलक प्रमाणहरु आवश्यक हुन्छन् । कुनै एक व्यक्तिगत घटनामा टिपिएका कुरा पहिलो पल्ट नै त्यति महत्वका नहुन सक्छन तर यसको बहुक्षेत्रीय संचित असरले सरकारलाई ठुलो राजस्वको क्षति पुऱ्याउन सक्छ । समग्र अभ्यासलाई प्रतिविम्बीत नगर्ने अलग प्रकारका घटनालाई सुधार गर्न र आवश्यक सुधारात्मक कार्यवाही थालनी गर्न कर अधिकारीलाई नै जिम्मा दिइन्छ ।

ख) प्रकृया लेखापरीक्षण (System Audit)

कुनै पनि निकायको कार्य सम्पादनको सम्बन्धमा अवधारणा बनाउन तथा यस्तो अवधारणालाई पुष्टि गर्न राजस्व निर्धारण फाइलहरु नै आधार हुने भएता पनि प्रकृत्यामा आधारित लेखापरीक्षणमा राजस्व संकलक निकायको कार्य सम्पादन प्रबन्ध, कार्यान्वयन, कानूनको पर्याप्तता, करदाताले गर्ने कानूनको अनुशरण, आन्तरिक नियन्त्रण संयन्त्र आदिको पुनरावलोकन गरिन्छ । नियमितता, उपयुक्तता, कार्यदक्षता आदि दृष्टिकोण समेतबाट यी प्रकृत्याको परीक्षण गरिन्छ ।

प्रकृत्यागत लेखापरीक्षणको लागि कर प्रशासनको विस्तृत अध्ययन जरुरी हुन्छ । कर संयन्त्रको कुनै एक निश्चित क्षेत्र वा विषयको छनौटको निर्णय अग्रिम रूपमा गर्नु पर्दछ । यस प्रकारको लेखापरीक्षणको लागि रणनीतिक योजनाको तर्जुमा गरी ३ देखि ५ वर्षका लागि लागू गर्न पर्दछ । लेखापरीक्षण गरिएका विभिन्न क्रियाकलापको विवेचना गरिएको विस्तृत पुनरावलोकन प्रतिवेदन तयार गर्न ऐन, नियम, कानून तथा सूचनाको विस्तृत संकलन गर्न पर्दछ । नीति, कानून तथा कार्यविधिमा परिवतन गर्न प्रकृत्या पुनरावलोकनले आधारभूमि प्रदान गर्दछ । यस उद्देश्यका लागि प्रकृत्या तथा कार्यविधिमा भएको कमजोरीमा लेखापरीक्षण केन्द्रित गर्न क्षेत्रगत विषय अध्ययन (Sectoral Case Study) ले सहयोग गर्न सक्छ ।

ग) कर संकलन तथा निर्धारणका प्रकृत्या र कार्यविधिहरुको पर्याप्तताको मुल्यांकन गर्न व्यक्तिगत कर विवरणको परीक्षण महत्वपूर्ण हुन्छ । सम्पूर्ण करदाताहरुको कर विवरणहरुको परीक्षण गर्न सम्भव र आवश्यक दुवै नभएको हुँदा ठुला मुल्य र उच्च जोखिम भएका क्षेत्रमा केन्द्रित हुँदा सर्वोत्तम परिणाम हासिल गर्न सकिन्छ । पारिश्रमिक राजस्व निर्धारण भन्दा व्यवसायिक आम्दानीका मुद्दा, ज्ञात कर छलीका मुद्दाहरुको अनुसन्धान, उपयुक्त तथ्याङ्कीय नमूना विधिहरुको प्रयोग जस्ता कुराहरु कर विवरणको पुनरावलोकनमा बढी उपयोगी हुन्छन् ।

कर निर्धारण अन्तर्गत कर विवरण दर्ता, कर अधिकारीहरुबाट सोको सुक्ष्म अध्ययन, करको गणना तथा भुक्तानी आदि पर्दछन । परीक्षण गर्न पर्ने विषयवस्तु अन्तर्गत निम्न कुराहरु पर्दछन :

- करदाताले पेश गरेको विवरण प्रत्येक दृष्टिकोणबाट पुर्ण तथा कानून बमोजिम हुनु पर्दछ साथै यो विवरण **verified** भएको तथा यसलाई पुष्टि गर्न लेखापरीक्षण गरिएको आय विवरण समावेश हुनु पर्दछ ।

- बजार सर्वेक्षण तथा अन्य कुनै श्रोतहरूबाट करदाताका बारेमा प्राप्त जानकारीहरूलाई बर्गीकृत तथा प्रलेखीकरण गरी त्यस्तो जानकारीलाई करदाताले पेश गरका विवरणको पुनरावलोकन गर्दा भिडाएर हेर्नु पर्दछ ।
- कर विवरण पेश नगर्ने तर स्थायी लेखा नम्बर (PAN) प्राप्त गरका करदाताहरूको कर सम्बन्धमा स्वविवेक प्रयोग गरि निर्धारण गरिएका करका फाइलहरू परीक्षण गर्न पर्दछ । यदि यस्तो निर्धारण कार्य गरिएको भए त्यस्तो निर्धारण आदेश करदातालाई पठाए नपठाएको निश्चित गर्न पर्दछ । यसका अतिरिक्त कर अधिकृतले करदाताबाट स्पष्टिकरण प्राप्त गरेको, करदातालाई आवश्यक कागजात तथा प्रमाण पेश गर्न लगाएको, अन्य उपलब्ध श्रोतबाट प्राप्त जानकारीलाई चित्त बुझ्दो तरिकाले परीक्षण गरेको जस्ता कुराको समेत जाँच गरको हुनु पर्दछ ।
- कर अधिकृतले कुनै कर निर्धारण गर्दा करदाताको कर योग्य आय घटाएको कुराको परीक्षण गर्न लेखा परीक्षकले देहायका कुरामा विचार पुऱ्याउनु पर्दछ :
 - क) कानून बमोजिम कट्टा गर्न नमिल्ने देहायका खर्च हरुलाई कर योग्य आयबाट कट्टा गरिए नगरिएको :
 - i) ऐनले परिभाषित गरको घरेलु वा व्यक्तिगत प्रकृतिको खर्च ,
 - ii) ऐन बमोजिम बुझाउन पर्ने कर र कुनै दशको सरकार तथा सो को कुनै पनि स्थानीय निकायलाई कुनै कानून वा सो कानून अन्तर्गत बनेका कुनै नियम, विनियम उल्लघन गरे वापत बुझाएको जरिवाना र यस्तै अन्य शुल्क ,
 - iii) कर छुट पाउने आय प्राप्त गर्न गरिएको खर्च वा अन्तिम रुपमा कर कट्टी गरिएका रकमहरू प्राप्त गर्न गरिएका खर्चहरू,
 - iv) कुनै आय वर्षमा बीस लाख रुपैयाभन्दा बढीको वार्षिक कारोवार गर्ने व्यक्तिले ऐनमा तोकिएको अवस्थामा बाहेक एक पटकमा पचास हजार रुपैयाभन्दा बढीको नगद भुक्तानी बाट गरेको खर्च ,
 - v) पूँजीगत खर्च अथवा वैदेशिक आयकर,
 - vi) ऐनले तोकको सीमाभन्दा बढी गरिएको मर्मत सम्भार खर्च , प्रदुषण नियन्त्रण खर्च, अनुसन्धान तथा विकास खर्च , चन्दा र ब्याज आदि खर्च ।
 - vii) पर्याप्त प्रमाणबाट पुष्टि नभएका खर्च तथा लेखांकन गरिएको व्यवसायीसंग असम्बन्धित खर्च ।
 - viii) अपलेखन गरिएको खराब कर्जा वापत पछि उठेको रकम जुन निर्धारण योग्य आयमा समावेश नगरिएको ।
 - ix) कुनै खर्चका लागि व्यवस्था गरिएको रकम (Provision) तथा जगडा कोषमा सारिएको रकम, जसलाई खर्चका रुपमा व्यवहार गरिएको छ ।
 - ख) लेखापरीक्षकले सम्पत्तिको ह्रासकट्टी ऐनको अनुसूची १ र अनुसूची २ मा व्यवस्था गरेको दर तथा तरिका अनुसार गरे नगरेको समेत परीक्षण गर्नु पर्दछ ।
 - ग) गत वर्षबाट ल्याइएको व्यापार मौज्जात तथा यसको मूल्यांकन विधिको उपयुक्तताको परीक्षण गर्न पर्दछ ।

- घ) सम्बद्ध व्यक्तिहरु बीच कारोवार (Transfer pricing) का कारण हुन सक्ने आय समायोजनबाट करमा कमी नभएको तथा सम्बद्ध व्यक्ति बीचको कारोवार सामान्य बजार व्यवहार (Arms length) अनुसार भएको सुनिश्चित गर्न पर्दछ ।
- ङ) आयको खण्डीकरण गर्न सक्ने अवस्था विद्यमान रहन सक्छ । आयको खण्डीकरणको माध्यमबाट कर छल्ने सम्भावना हटाउन गरिएका व्यवस्थाको बारेमा कर अधिकृतले विशेष ध्यान दिनु पर्दछ ।

३.४.६ विभागीय पुनरोवलोकनको मूल्यांकन (कर लेखापरीक्षण, अनुसन्धान तथा कर फिर्ता) आयकर ऐनको प्रावधान अनुसार करदाताले स्वयम निर्धारण प्रकृया अनुसार आफ्नो कर दायित्वको निर्धारण गरी तोकिएको तरिका अनुरूप कर अधिकृत समक्ष पेश गर्न पर्दछ । करदाताले जानाजान वा अज्ञानमा गरेका त्रुटिहरु लगायतका कानूनी प्रावधान विपरित भएका कार्यहरु पहिचान गर्न आन्तरीक राजस्व कार्यालयले विवरणहरुको पहिले संक्षिप्त र पछि विस्तृत रूपमा पुनरावलोकन गर्न पर्दछ । आयकर ऐनले यस्तो कार्यलाई दण्डित गर्दछ । यो राजस्व लेखापरीक्षणको सबै भन्दा महत्वपूर्ण क्षेत्र भएकाले लेखा परीक्षकले यसमा ध्यान केन्द्रित गर्न पर्दछ । लेखा परीक्षकले ध्यान पुऱ्याउन पर्ने मध्ये महत्वपूर्ण विषयहरु निम्नानुसार छन

- आन्तरीक राजस्व विभागले वास्तवमा पुनरावलोकन गरेका फाइल संख्या तथा पुनरावलोकन गर्न लक्षित फाइल संख्या ।
- पुनरोवलोकनका लागि नमूना छनौट गर्ने आधार र यसको विश्वसनीयता ।
- कर निर्धारण लेखापरीक्षणमा उल्लेखित सम्पूर्ण सारपुर्ण कुरामा आन्तरीक राजस्व विभागले उचित ध्यान दिएको ।
- आन्तरीक राजस्व विभागले करदाताको खातावही जफत गरेको घटना तथा लगाइएको तथा संकलन गरिएको कर तथा जरिवानाको पुनरावलोकन ।
- अनियमितता फेला परेका घटनाहरुको संख्या तथा पुनः कर निर्धारण गर्न शुल्क वा जरिवाना लगाउन प्रेषित गरिएका सूचनाहरु ।
- फाइलहरुको पुनरावलोकनबाट पत्ता लागेको राजस्व क्षति कम गर्न चालिएका कदमहरु जस्तै: छानिएका ठुला करदाताको व्यवसाय संञ्चालन स्थलको भ्रमण तथा तिनीहरुका अभिलेखको पुनरावलोकन ।

३.४.७ विद्यमान आयकर ऐनले कर फिर्ताको प्रावधान गरेको छ । तुलनात्मक रूपमा नेपालमा यो एक नयाँ व्यवस्था भएकाले यस सम्बन्धमा कर अधिकृतहरु संग पर्याप्त अनुभव पनि नभएको हुदाँ लेखापरीक्षकले देहायका काराहरुको गहनतम परीक्षण गर्नु पर्दछ :

- कर फिर्ता गर्दा करदाताबाट निवेदन प्राप्त गरेको,
- कर फिर्तालाई पुष्टि गर्न सम्बन्धित कागजातहरु अभिलेखमा उपलब्ध भएको ।
- कानून बमोजिम कर फिर्ता गरिएको तथा अनाधिकृत रकम समावेश नभएको । र
- तोकिएको म्याद भित्र रकम फिर्ता गरि कुनै ब्याज नतिरको ।

३.४.८ संकलन तथा कानूनका कार्यान्वयनको लेखापरीक्षण (Audit of Collection and Enforcement) कर संकलन तथा कानून लागू गर्न कर प्रशासनको प्रमुख कर्तव्य हो। यसले कर प्रशासनको कार्यदक्षता तथा प्रभावकारीता समेत प्रतिविम्बित गर्दछ। लेखापरीक्षकले देहायका कुराहरूको परीक्षण गर्न पर्दछ :

- करहरू यथाशिघ्र संकलन भएको :
 - संकलन लक्ष्य हासिल भएको ;
 - किस्ताबन्दी/अग्रिम कर संकलन समयमा भएको ;
 - अग्रिम कर कट्टी गरिएको तथा समयमा दाखिला गरिएको;
 - कर बक्यौता असुलीका लागि ताकेता गरिएको तथा प्रभावकारी रूपमा संकलन भएको ;
 - कर रकमहरूको उपयुक्त वर्गीकरण तथा लेखांकन भएको ; र
 - करदाताले सम्बन्धित भुक्तानीमा उपयुक्त कर कट्टी गरेको तथा कर दाखिला रसिद र अग्रिम कर कट्टी विवरण तोकिएको समय भित्र आन्तरीक राजस्व कार्यालयमा दाखिला गरेको ।
- विभागीय पुनरावलोकनको परिणामस्वरूप श्रृजित थप करको माग सम्बन्धी सूचना यथाशिघ्र पठाइएको ।
- कानूनी कारवाहीको थालनी गरिएको तथा कर नर्तिनेलाई शुल्क तथा जरिवाना लगाइएको ।
- मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन अनुसार करदाताले राखेका खरीद खाता तथा बिक्री खाताको आन्तरिक राजस्व कार्यालयले प्रमाणित गरेको ।
- कर नर्तिने अथवा कर छल्ने सम्भाव्य घटनाहरूको विस्तृत अनुसन्धानका लागि सिफारिस गरेको ।
- स्थायी लेखा नम्बर (PAN) बिना व्यवसाय सञ्चालन गर्न कर योग्य आय भएका व्यक्तिको पहिचानका लागि नियमित रूपमा बजार सर्वेक्षण गरिएको ।
- कर अधिकारीहरूको प्रयासबाट नया करदाताको संख्यामा प्रति वर्ष बृद्धि भएको ।
- आय आर्जन गर्न छाडेको अथवा व्यवसाय बन्द गरेको करदाताले समयमा र उपयुक्त विधि अनुसार आन्तरीक राजस्व कार्यालयलाई जानकारी गराएका तथा यस्तो जानकारीको सुक्ष्म अध्ययन गरिएको तथा उपयुक्त अभिलेख राखिएको ।

३.४.९ सञ्चालन प्रबन्धहरू (करदाताको सेवा , कर विवरण तथा प्रशासन)

Operational Arrangements (Taxpayer's services, Tax Returns and Administration)

स्वयम कर निर्धारणको मर्म अनुसार कर अधिकारीहरू करदाताको प्रशासक नभई सहजकर्ताको भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरिन्छ। राजस्व प्रशासनलाई चुस्त, दक्ष तथा करदाता सहयोगी बनाउन स्पष्ट प्रकृया तथा नियम कानूनको कार्यान्वयन आवश्यक हुन्छ। कर अधिकारीहरूले करदाताहरूलाई स्वेच्छिक रूपमा कानूनको अनुशरण गर्न प्रोत्साहित गर्ने अपेक्षा गरिएको छ, जसले गर्दा कर संकलनमा बृद्धि हुन गइ कर अधिकारीहरूको विश्वसनीयतामा अभिवृद्धि हुन्छ। यो लक्ष्य हासिल भयो भएन विश्लेषण गर्न पर्दछ :-

- उपयुक्त नीति, पर्याप्त माग निर्देशन, समष्टीगत निर्देशिकाहरु तयार गरी कर अधिकारी तथा करदाताहरुलाई उपलब्ध गराइएको ।
- आन्तरिक राजस्व विभाग तथा आन्तरिक राजस्व कार्यालय भित्रको दायित्व तथा क्रियाकलापहरुको प्रष्ट व्याख्या गरिएको ।
- करदातालाई न्याय पुर्ण अवसर उपलब्ध गराउन आन्तरीक राजस्व विभागले तोकको व्यवस्था अथवा अदालती फैसलाहरुलाई ध्यानमा राखी ऐन तथा नियमहरुमा संशोधन गरिएको ।
- करदाताको अनुरोधमा अग्रिम आदेश (Advance Ruling) यथाशिघ्र जारी भएको ।
- आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनका निमित्त पेश गरिएका विषयहरु उपर यथाशिघ्र कारवाही गरी सो को नतिजा करदातालाई जानकारी गराइएको ।
- आवश्यकता परेका बखत तुरुन्त उपलब्ध हुन सक्ने गरी करदाताको अभिलेख राखिएको ।
- निर्णय हुन बांकी पुनरावेदन तथा न्यायिक मुद्दाहरुको नियमित ताकेता भएको तथा शिघ्र फल्लुयौटका लागि सम्बन्धित अधिकारीलाई पर्याप्त सहयोग उपलब्ध गराइएको ।
- कर कानूनहरुको स्वेच्छिक अनुशरणलाई प्रोत्साहित गर्न करदाता सेवा दक्ष बनाइएको तथा शैक्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयन भएको ।

३.५ सान्दर्भिक कानून तथा नियमहरु (Relevant Laws and Regulations)

३.५.१ आयकर लेखापरीक्षणसंग देहायका ऐन, नियम तथा परिपत्रहरु सान्दर्भिक छन ।

लेखापरीक्षक संग यिनको विस्तृत ज्ञान हुनु आवश्यक छ :

- आयकर ऐन २०५८,
- आयकर नियमावली २०५९,
- आर्थिक ऐन, २
- आयकर निर्देशिका, २०६८
- आन्तरीक राजस्व विभागले समय समयमा जारी गर्ने पूर्वदेश परिपत्र तथा सूचनाहरु ।

३.६ विस्तृत लेखापरीक्षण योजना तथा लेखापरीक्षण कार्यक्रम

३.६.१ उदाहरण स्वरुप विस्तृत लेखापरीक्षण योजना तथा लेखापरीक्षण कार्यक्रम देहाय बमोजिम हुनेछ । जोखिम निर्धारण तथा लेखापरीक्षण उद्देश्यका आधारमा लेखापरीक्षण कार्यक्रम तयार गर्नु पर्नेछ ।

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	कार्यालय र विभागले छनौट गरेको फाइलको आधार स्पष्ट नबुलाउने र निर्धारित संख्या अनुसारका फाइलहरू पूर्ण कर परीक्षण नहुने	फाइल छनौटको आधार र संशोधित कर निर्धारणको विवरण	फाइल छनौटको आधार माग गरी अध्ययन गर्ने र संशोधित कर निर्धारणको कार्यक्रम अनुसार भए नभएको भिडान गर्ने			
	स्रोतमा करकट्टी रकम समयमा दाखिला नगर्ने	स्रोतमा करकट्टी गर्नु पर्ने खर्च रकम, अप्रिम कर कट्टी र सोको दाखिला				
	शुल्क र व्याज गणना यथार्थ गरे नगरेको अनुगमन नगर्ने	आयकरको दफा ११७, ११८, ११९ र १२० बमोजिम शुल्क र व्याज गणना र कर अधिकृतले दिएको आदेश बमोजिम माग कितावमा र आर्थिक विवरणमा लेखांकन	शुल्क र व्याज गणना, माग किताव र आर्थिक विवरणको निरीक्षण			
	करदाताले पेश गर्नु पर्ने कागजात तथा अनुसूचिहरू System मा अपलोड नभएवाट अघुरो विवरणवाट कर दायित्व घटन सक्ने	आय विवरणसाथ राजस्व विभागले निर्धारित गरी पेश गर्नु पर्ने कागजात तथा अनुसूचिहरू System मा अपलोड भएको विवरणहरू (व्यवसायको प्रकृति अनुरूप पेश गर्नुपर्ने कागजातको विवरण तल उल्लेख गरिएको छ)	पेश गरेका कागजात तथा अनुसूचिहरूको निरीक्षण			
	कानुनी व्यवस्थाको पूर्ण पालना नगर्ने, कागजात पेश नगर्ने, भुट्टा कागजात पेश गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> पेश गरेका कागजातहरू जस्तै वित्तीय विवरणहरू, अनुसूचीहरू, प्रमाणित कागजातहरू, ऐन नियमहरूको पालना र जरिवाना विभागले जारी गरेका अनुसूचीहरू खरिद विक्री अनुसूची १३ लगायतको प्रयोग गरेको र सूचना प्रविधि Software मा प्रविष्टि गरेको र उक्त अनुसूचीमा उल्लेखित सूचनाको यथार्थता, सूचनामा माग गरिएका कागजात 	पेश भएका कागजातहरूको निरीक्षण, सोधपूछ			

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुरावलोका कर्ता
	बढी खर्च दावी, कम आय समावेश गर्न सक्ने र लिन दिन पर्ने फरक देखाइ आय लुकाउन सक्ने	<ul style="list-style-type: none"> • ऐनको दफा १५, १६, १७, १८ र १९ बमोजिम व्यापार मौज्जातको लागत खर्च कट्टी, मर्मत सुधार खर्च कट्टी, प्रदुषण नियन्त्रण खर्च, अनुसन्धान तथा विकास खर्च र हास कट्टी खर्च कट्टी दावीको विवरण, • ऐनको दफा २५ बमोजिम डेबेको ऋण अपलेखन गरी विगत वर्ष खर्च कट्टी गरेकोमा असुल उपर हुदा आम्दानी गरे नगरेको, • अप्रिम कर कट्टी भई प्राप्त हुने भुक्तानी र कमहरूको आय • ऐनको दफा २६ बमोजिम दीर्घकालीन करार अन्तर्गत समावेश र कट्टी हुने रकमहरू, ऐनको दफा २८ बमोजिम विदेशी मुद्रामा प्राप्त आम्दानीलाई नेपालीमा रुपान्तरणबाट आय तथा खर्च कट्टी, बीमा दावी बाट क्षतिपूर्ति वापत प्राप्त भुक्तानी रकमलाई ऐनको दफा ३१ बमोजिम लेखाकन गरेको र सोको आम्दानी र खर्च कट्टी दिएको विवरण । • सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्ग भए नभएको र भएको अवस्थामा खुद लाभ गणना, • कर निर्धारण विवरण साथ कर मिलान दावी गरेकोमा उक्त दावी रकम वापतको कारोवार रकम आयतर्फ समावेश गरेको, सवै अप्रिम करका आम्दानीहरू आय विवरणमा समावेश भएको रकमहरू, • मुल्य अभिवृद्धि करको क्रेडिट लिने क्रममा पेश गरेको खरिद विक्रिको विवरण र आयकर निर्धारण विवरण साथ पेश गरेको खरिद विक्रि विवरण भिडान भए नभएको, रिक्न्सीलिएसन गरे नगरेको र रिक्न्सीलिएसनको यथार्थता अन्तशुल्क प्रयोजनका लागि उल्लेख गरिएको सुचनाहरू र आयकर प्रयोजनका लागि उल्लेखित सुचनाहरूको अध्ययन गर्ने, तेल, चिनी, मैदा, मोवाइलको मूल्याङ्कन फिर्ता लिएकोमा आम्दानी जनाएको अवस्था । 	प्रमाण कागजातको निरीक्षण, गणना, तुलनात्मक अध्ययन, सौधपुक्ष, स्वीकारोत्ती, अवलो कन			

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	आयकर ऐन, २०१८ मा व्यवस्था भएबमोजिम व्यवसाय तथा लगानीको मुनाफा र लाभहरू सबै समावेश गरी र नियमानुसार खर्च कटौती गर्न पाइने रकमहरूलाई मात्र खर्च कटौती दिई संशोधित कर निर्धारण नहुन सक्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> कर परीक्षण गर्दा कर निर्धारण योग्य आय, व्यवसाय, रोजगारी र लगानीबाट भएको आयको गणना कमश ऐनको दफा ६, ७, ८ र ९ बमोजिम गणना गरिएको छ, छैन ऐनको दफा २० बमोजिम विगत सात वर्ष भन्दा अघिदेखिको नोक्सानीलाई व्यवसाय वा लगानीबाट भएको नाफामा समायोजन गर्न दिएको नदिएको 	आय तथा खर्चहरू नियमानुसार समावेश गरेको र कटौती दिएको निरीक्षण र गणना गर्ने, कार्यालय प्रमुखले दिएको आदेशको परीक्षण गर्ने			
	करको दररेट फरक पर्न सक्ने, थपकर छुट्टिन सक्ने, व्याज र जरिवानाको सहि गणना नहुन सक्ने	<ul style="list-style-type: none"> कर लेखापरीक्षण निर्देशिका बमोजिम प्रयोग गर्नुपर्ने चेकलिस्ट प्रयोग गरे नगरेको । ऐनले तोकेको समयावधिभित्र विवरण पेश नगरे वापत थप शूलक तथा व्याज असुल गरेको नगरेको । अनुमानित कर विवरण, श्रोतमा कटौती गरेका कर (TDS) को विवरण 				
	ऐनको दफा ८३ बमोजिमको सूचनाबाट माग गरिएका काराजात कर निर्धारण फाइलमा नराखी यथार्थ कर निर्धारण नगर्ने र सो को अनुगमन पनि नहुने	आयकर ऐन, २०१८ को दफा ८१ बमोजिमको आवश्यक काराजात फाइलमा नभएकोमा कर अधिकृतले सूचना गरे नगरेको र दफा ८३ बमोजिम माग गरेको विवरणको व्यवस्थित अभिलेख र सो विवरण परिक्षण गरेको खुलासाको परीक्षण प्रतिवेदनमा समावेश गरे नगरेको	काराजातको निरीक्षण तथा परीक्षण, कर दायित्व फरक पर्न सक्ने अवस्थामा गणना र स्वीकारोक्ती			
	वित्तीय विवरणमा कानुनी व्यवस्था अनुसार खुलासा गर्नु पर्ने व्यवस्था कार्यान्वयन नहुनु ।	<ul style="list-style-type: none"> कम्पनी ऐन २०६३, आयकर ऐन तथा नेपाल लेखामान तथा नियमनकारी निकायको निर्देशन बमोजिम आर्थिक विवरणहरू र आवश्यक खुलासा भए नभएको, विभागले तोकेको ढाँचाहरू प्रयोग गरे नगरेको 	काराजातको निरीक्षण तथा परीक्षण			

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	कर छुटको अवधिको अभिलेख नर खिने र छुट अवधिको, नोक्सान र खर्च दावी समेत छानविन नहुन सक्ने	कर छुटको अवधिको अभिलेख	परीक्षण तथा छानविन गरी कर दायितवको गणना			
	करदाताको अभिलेख राख्ने कमचारी तथा करदाताको मिलोमतोमा करदातासंग सम्बन्धित महत्वपूर्ण आंकडाहरू लुकाउन सक्छन र कार्यालयले सोको अनुगमन नगर्ने	Integrated Tax System मा सुरक्षा व्यवस्था र संशोधित कर निर्धारणको अभिलेख व्यवस्थापन	System मा access को अधिकार दिएको विवरण र अभिलेखको जिम्मेवारीको परीक्षण			
	ठुला व्यवसायीहरूले तिनीहरूको व्यवसाय साना करदाताहरूको नाममा गरी फाइदा उठाउन सक्ने र आशिकुडाको तथ्यांक बाट विश्लेषण नगर्ने र करदाताहरूको पहिचान बेगर दर्ता र कारोबार हुन सक्ने	<ul style="list-style-type: none"> करदाताहरूको पहिचान गरी दर्ता प्रकृया संभाव्य जोखिम देखिएका क्षेत्रमा विवरण पेश नगर्ने करदाताको आयात निर्यातको विश्लेषण 	सम्बन्धित वर्ष दर्ता भएका कर दाताको विवरण लिई विश्लेषण, छानविन तथा परीक्षण			
	करदाताले अन्य सस्थाहरूले कट्टा गरेको अग्रिम कर कट्टी (TDS) लाई पुष्टि गर्न पर्याप्त कागजातहरू जस्तै अग्रिम कर कट्टी प्रमाण पत्र अथवा दाखिला भौचर बिना नै आफैले तिरको कर भनि दावी गर्न सक्ने वा आफुले गरेको भुक्तानीमा कट्टा गरेको अग्रिम कर आफैले तिरको कर भनि दावी गर्न सक्ने आवश्यक भिडान नहुन सक्छ ।	अग्रिम कर कट्टीको बैक दाखिला भौचर र Integrated tax system को अभिलेख	अग्रिम कर कट्टीका रूपमा दावी गरिएको रकम system बाट बैक दाखिला संग भिडान			

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता	
	करदाताले कर निर्धारण आदेश बमोजिमको रकम जम्मा नगरी व्यवसाय सञ्चालन गरिरहन सक्ने कार्यालयले ऐन बमोजिम तोकिएको व्यवस्थाको पालना नगर्न सक्ने ।	आयकर विवरण दाखिला गरेको समयमा अग्रिम रुपमा संकलनको अवस्था र करदाताहरूले निर्धारण भए बमोजिमको कर जम्मा नगरे मा कर अधिकृतले व्यवसाय बन्द गर्न अथवा आयात/निर्यात प्रतिबन्ध गर्न वा कर दाखिला गर्न पर्ने म्याद भित्र कर दाखिला नगर्ने व्यक्तिबाट कर असुलीका लागि विभागले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा महा दायर गर्न सक्ने व्यवस्थाको कार्यान्वयन ।	आयकर विवरण दाखिला गरेको समयमा अग्रिम रुपमा संकलनको अवस्था र करदाताहरूले निर्धारण भए बमोजिमको कर जम्मा नगरे मा कर अधिकृतले व्यवसाय बन्द गर्न अथवा आयात/निर्यात प्रतिबन्ध गर्न वा कर दाखिला गर्न पर्ने म्याद भित्र कर दाखिला नगर्ने व्यक्तिबाट कर असुलीका लागि विभागले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा महा दायर गर्न सक्ने व्यवस्थाको कार्यान्वयन ।	लगती रकमको अभिलेख लिई निरीक्षण तथा परीक्षण			
	आयकर भुक्तानी गर्न पर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले कर चुक्ता नगरी व्यवसायको नाम परिवर्तन, विक्ति वा बन्द गर्न सक्ने र सोको अनुगमन पनि नहुन सक्ने ।	व्यवसाय बन्द गर्दा, वेच्दा वा नाम परिवर्तनको कार्यालयको अनुगमन व्यवस्था	सोधपुछ तथा परीक्षण				
	करदाताले कर निर्धारण आदेश बमोजिम निर्धारण गरेको नोक्सान रकम फरक गरी अर्को वर्ष दावी गर्न सक्छ र तोकिएको अवधिको भन्दा बढी अवधिको नोक्सान दावी गर्न सक्छ । अभिलेख नराखिने र नोक्सानी यकिन नगरी कर निर्धारण हुन सक्ने	कार्यालयले राखेको अभिलेख ।	कर निर्धारण परीक्षण गर्दा विगतमा कायम गरेको नोक्सानको भिडान				
	ऐनले व्यवस्था गरे भन्दा बढी हास कट्टी खर्च दावी हुन सक्ने ।	हास कट्टी खर्च दावीको विवरण	ऐनको अनुसूची १ र २ मा व्यवस्था गरे बमोजिम हास कट्टी खर्च दावीको गणना र कर्मचारीलाई उनीहरूकै नाममा गाडी सुविधा दिई र सोको हास कट्टी दावी र कर्मचारीको आयमा समावेश सम्बन्धमा परीक्षण गर्ने ।				

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	गलत तरिकाबाट मौज्जात मूल्यांकनका कारण राजस्वमा असर पर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> व्यापार मौज्जात तथा मूल्यांकन विधि सम्बन्धमा आयकर ऐन तथा कर निर्देशिकाको पालनाको विषयहरू करदाताले विगत तथा करनिर्धारण वर्षको वासलात, नाफा नोक्सान खातामा देखाएको शुरु तथा अन्तिम मौज्जातको जिम्मेवारी तथा सोको मूल्यांकनका आधार करदाताबाट पेश भएका विवरणहरूको आधार मा कच्चा पदार्थ : उत्पादन, विक्री, खुद मुनाफा, विक्री : आसामी, खरिद, साहु, अनुपात निर्धारण टुलो रकमको आयात गरी खर्च देखाएकोको मा सोको विवरण 	मूल्यांकनको गणना, एक आपसमा तालमेल भए नभएको मूल्यांकन विगत वर्षको मुनाफाको trend तथा समान प्रकृतिका कर दाताको trend संग तुलना, आशिकुडामा रहेको data संग verification गर्ने			
	नपाउने खर्च दावी गरेको कानून सम्मत ढगबाट पाउने भन्दा वढी छुट दिन सक्ने	ऐन नियममा तोकेको भन्दा वढी खर्च छुट नपाउने व्यवस्था ।	व्यवसाय र खर्चको प्रकृतिको विश्लेषण र करछुट आयसंग सम्बन्धित खर्चको परीक्षण			
	आयकर रकम तोकिएको म्याद भित्र दाखिला नहुने ।	करदाताहरूको कर दाखिला विवरण	System बाट दाखिलाको विवरण लिई म्यादभित्र दाखिलाको परीक्षण			
	व्यवसायमा स्रोतको कमि देखाइ ऋण लिएर संचालक र कमचारीमा विना प्रतिफल लगानी र पेशकी देखाउने ऋणको व्याज खर्च व्यवसायबाट दावी गरी कर दायित्व घटन जाने ।	<ul style="list-style-type: none"> वासलातमा समावेश गरिएको सांचालक र कमचारीलाई दिएको पेशकीको आवश्यकता औचित्यता ए/व सो को उपयोग व्यवसायिक प्रयोजनको लागि लिएको ऋण अन्यत्र लगानीको विषय ऐनको दफा १४ बमोजिम सृजना भएको ऋण दायित्वको व्याज खर्च दावीको विवरण करदाताको क्रेडिट पोलेसी डेटसको असूली चुक्ता पूजीको र ऋण लिएको सम्बन्धमा चुक्ता पूजी र ऋणको अनुपात 	ऋणको उपयोगको विश्लेषण पूजी र ऋणको तुलनात्मक अध्ययन, गणना, सोधपुछ			

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	सम्बद्ध व्यक्तिहरू बीच कारोवार (Transfer pricing) का कारण हुन सक्ने आय समायोजनबाट करमा कमी हुन सक्ने तथा सम्बद्ध व्यक्ति बीचको कारोवारमा नियन्त्रण नहुनु ।	<ul style="list-style-type: none"> सम्बद्ध व्यक्तिहरूको कार्यालयको जानकारी र अभिलेख Sister concern वा सम्बद्ध पार्टी वा बैंक लगायत अन्य श्रोतबाट ऋण लिएको सम्बन्धमा ऋणको विवरण र उक्त कारोवारको यथार्थता एवं औचित्यता 	Cash flow अवस्था विश्लेषण, ऋणको उपयोग सम्बन्धमा जानकारी लिन tracking गर्ने अन्य कारोवारको मूल्यासंग तुलनात्मक अध्ययन, सोधपुछ, गणना			
	दर्ता भएको र आय विवरण पेश गर्ने पत्रे व्यक्तिले आय विवरण पेश नगर्ने करदाताको अनुगमन नहुने ।	<ul style="list-style-type: none"> त्यस्तो करदाताले कर अधिकृतले स्वविवेकमा गरेको कर निर्धारणको अवस्था आय विवरण पेश नगर्ने करदाताहरूको विवरण 	सोधपुछ, निरीक्षण			

३.६.२ कर निर्धारण तथा संशोधित कर निर्धारणमा कर गणनाको पुष्ट्याई गर्न व्यवसाय अनुरूप कागजातहरूको विवरण फरक पर्न सक्छ । आन्तरिक राजस्व विभागले Integrated tax system लागु गरेको र online बाटै विवरण पेश गर्नु पर्ने गरी सोको व्यवस्थापन गरेतापनि सो विभागले विगतमा जारी गरेका निर्देशिकाहरूमा कागजातहरू पेश गर्नु पर्ने विवरण उल्लेख गरेको पाइन्छ। उक्त निर्देशिकाहरूमा उल्लेख गरेका कागजातहरू संशोधित कर निर्धारण गर्दा आवश्यक हुने हुदां लेखापरीक्षकले कर दायित्वको यकिन गर्दा समेत यी कागजातहरूको परीक्षण गर्नु पर्ने हुन्छ । संशोधित कर निर्धारण फाइलमा आवश्यक कागजातहरू र लेखापरीक्षकले गर्ने परीक्षण देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ :

सम्पूर्ण करदाताहरूले पेश गर्नु पर्ने कागजातको सूची:

- एउटै व्यक्तिलाई रु. पचास हजारभन्दा बढी व्याज भुक्तानी गरिएको भए सो को विवरण । व्याज भुक्तानी बैंक मार्फत भए नभएको र बैंक स्टेटमेन्ट विवरणबाट पुष्टिकरण गर्ने ।
- कर्मचारीको नाममा कर्मचारी संचयकोषमा वा अवकास कोषमा जम्मा गरिएको योगदानको विवरण र सो रकम दाखिला गरेको प्रमाण भिडान गर्ने ।
- हासकडीको प्रयोजनको लागि वर्षभरमा स्थीर सम्पत्तिको खरीद, पूँजीकृत तथा सम्पत्ति वर्ग (पुल) बाट निसर्ग गरिएको विवरण र मर्मत सम्भार खर्च अन्तर्गत खर्च दावी कट्टा गर्न मिल्ने रकम ।

- अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने भुक्तानीमा भुक्तानी पाउनेको नाम, भुक्तानी रकम, श्रोतमा कट्टा गरिएको कर रकम र सोको दाखिला मिति सहितको फाँटवारी ।
- रु. पाँच लाखभन्दा बढी खरिद बिक्री, लिनु पर्ने, दिनु पर्ने हरुको नाम, स्थायी लेखा नम्बर सहितको विवरण ।
- विदेशी विनिमयको घटबढबाट भएको नाफा/नोक्सानको विवरण तथा गणनाको विधि अध्ययन गर्ने साथै विदेशीसंग भएको सम्भौता, विदेशी मुद्रा खुल्ने बैंक स्टेटमेन्ट ।
- बीमा खर्चको विवरण तथा क्षतिपूर्ति दाबी भै प्राप्त भएको र प्राप्त हुन बाँकी रकमको विवरण र प्राप्त हुन नसक्नाको कारण ।
- अन्तिम मौज्जातको परिमाण तथा मूल्य र मूल्यांकन विधिको विवरण सो यर्थाथता एवं औचित्यता विगत वर्ष देखि समानरूपमा प्रयोग भए नभएको ।

उत्पादनमूलक उद्योगहरुले कर विवरण साथ पेश गर्नु पर्ने देहायका थप कागजातहरु पेश भए नभएको परीक्षण गर्ने:

- कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ, पैठारी वा खरिद तथा सो साथ भएका ढुवानी, बीमा, बैंक कमिशन आदि खर्चहरु देखिने गरि तयार गरिएको विवरण साथै उत्पादित सामानहरु टुटफुट वा हानी नोक्सानी भएमा नोक्सानीको मूल्यांकन सहितको विवरण र सो पुष्ट्याई हुने आधार,
- कच्चा पदार्थ र खरिद सामग्रीमा भएको खर्च र सोको आधारमा भएको उत्पादनको अनुपात । उद्योग विभाग वा सरकारी निकायले कच्चा पदार्थ र उत्पादित सामग्रीको अनुपात निर्धारण गरेको भए सो संग तुलना गर्ने,
- उत्पादनको पाँच प्रतिशतभन्दा बढी हुने सम्पूर्ण सहायक उत्पादन (बाई प्रोडक्ट)को परिमाण र मूल्यको विवरण र सो लाई आयमा समावेश भएको
- उत्पादनको सार्वजनिक रुपमा बिक्री मूल्य प्रकाशित गरिएको भए सो को प्रतिलिपी संलग्न रहेको र सोही आधारमा बिक्री आय गणना गरिएको ।
- एजेन्टको माध्यमबाट गरिने बिक्रीको हकमा, एजेन्सी सम्भौता र भुक्तानी गरिएको कमिशन र सो कमिशनबाट श्रोतमा कट्टा गरिएको कर (TDS) रकम र सम्बन्धित एजेन्सीले उक्त कमिशन आम्दानी देखाएको नमुना छनौटको आधारमा क्रस भेरिफिकेसन गर्ने ।
- प्रतीतपत्रको माध्यमबाट पैठारी गरिने भए प्रतीतपत्र खोल्ने बैंक, प्रतीतपत्र नम्बर, उपयोग गरि एको विदेशी मुद्राको रकम र उपयोग गर्न बाँकी विदेशी मुद्राको रकमको विवरण र ती विवरणको खर्च ।
- रु. ५ लाखभन्दा बढीको स्थानीय बिक्री/खरीदको लागि क्रेता/विक्रेताको नाम तथा तिनको स्थायी लेखा नम्बर सहितको मालसामानको संख्या र मूल्य विवरण समावेश गरिएको र बढी रकम

खरिद वा विक्री गरिएका केही करदाताहरूको नमुना छनौट गरी Mismatch verification गर्ने ।

ठेक्का व्यवसाय गर्नेले पेश गर्नु पर्ने थप देहायका कागजातहरू पेश गरे नगरेको, दीर्घकालिक करारको अवधारणा अनुरूप यर्थाथपरक ढंगले कर निर्धारण भए नभएकोः

- ठेक्का करार सबकन्ट्र्याक्ट पट्टा सम्झौताको प्रतिलिपि ।
- ठेक्का पिच्छेको आम्दानी र खर्च बेगलाबेगलै देखिने विवरण ।
- रनिङ्ग बिलका प्रतिलिपि र भुक्तानी प्राप्त गरेको पुष्टि गर्ने प्रमाण ।
- मूल्य बृद्धि (Price escalation) का लागि ठेक्का प्रदान गर्ने पक्षको शीर्षकगत र कार्यगत स्वीकृति एवं भुक्तानी रकम ।
- ठेक्का कार्यको लागि पट्टा वा भाडामा प्रयोग गरिएको सरसामानमा गरिएको भुक्तानीको प्रमाण र सो भुक्तानीमा अग्रिम कर कट्टी भएको भए सो को फाँटबारी ।
- सब कन्ट्र्याक्ट दिएको भए, सो को विवरण ।

कमिशनको कारोवार गर्ने व्यक्तिले पेश गर्नु पर्ने देहायका थप कागजातहरू पेश गरे नगरेको र सोही आधारमा कर निर्धारण गरिए नगरिएको

- स्वदेशी वा विदेशी कम्पनीसँग गरिएको कमिशन दर स्पष्ट उल्लेख भएको कमिशन सम्झौताको प्रतिलिपि ।
- प्राप्त कमिशन बैंक खातामा दाखिला भएको बैंक स्टेटमेण्टको प्रतिलिपि ।
- प्रत्येक आपूर्तिबाट प्राप्त कमिशन बेगलाबेगलै देखिने विवरण ।
- एजेन्सी आम्दानी बाहेकका अन्य आम्दानी भए सो को विवरण ।

होटल व्यवसाय गर्नेले पेश गर्नु पर्ने देहायका थप कागजातहरू प्रस्तुत गरे नगरेको र ती विवरणको कर निर्धारण संग तालमेल रहे नरहेको

- कोठा, रेस्टुरेण्ट, लाउण्ड्री, टेलिफोन, यातायात इत्यादिको लागि लागत केन्द्र अनुसारको आम्दानी तथा खर्च देखिने विवरण ।
- ट्राभल एजेण्ट/अन्य लाई भुक्तानी गरिएको कमिशनको दर तथा कमिशन रकमको विवरण ।
- विदेशी मुद्रा आम्दानी र प्राप्त भएका कूल विदेशी मुद्रालाई बैंक दाखिला गरिएको प्रमाण ।
- क्रेडिट कार्डको कारोवारबाट प्राप्त रकमको विवरण ।
- होटल सुविधा प्रयोग गर्दा कूटनीतिज्ञहरूलाई प्रदान गरिएका सुविधाको विवरण ।

ट्राभल एजेन्सी, ट्रेकिङ तथा पर्यटन उद्योगहरूले पेश गर्नु पर्ने देहायका थप कागजातहरू प्रस्तुत गरे नगरेको र ती विवरणको कर निर्धारण संग तालमेल रहेनरहेको

- टिकेटिङ्ग, कार्गो, होटल आरक्षण, ट्रेकिङ्ग तथा अन्य आम्दानीको प्रतिदिनको दर र कूल रकम देखाइएको आम्दानी तथा खर्चको विवरण ।
- टिकट, कार्गो, होटल आरक्षण इत्यादिमा भएको प्रत्यक्ष खर्चको फाँटवारी ।
- सामान्य विक्री प्रतिनिधि (GSA) भएमा सो सम्बन्धी हवाई कम्पनी सँगको सम्झौता ।
- विदेशी कम्पनीबाट भुक्तानी प्राप्त तथा विदेशी कम्पनीलाई भुक्तानी गरिएका रकमको विवरण ।
- विदेशी मुद्रा आम्दानी बैंकमा दाखिला गरिएको प्रमाणपत्र ।
- विभिन्न वायुसेवाका टिकट विक्री तथा तिनबाट प्राप्त कमिशन रकमको फाँटवारी ।

बैंक तथा वित्तिय संस्थाले पेश गर्नु पर्ने देहायका थप कागजातहरु प्रस्तुत गरे नगरेको र ती विवरणको कर निर्धारण संग तालमेल रहे नरहेको

- नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको निर्देशिका अनुसार कर्जाको वर्गीकरण गरिएको विवरण ।
- कर छुट आम्दानीको प्रमाणपत्र तथा यस्तो आम्दानी प्राप्त गर्न भएका खर्चको विवरण ।
- विदेशी बैंकमा गरेको लगानी वा निक्षेपबाट प्राप्त व्याज आयको विवरण तथा सो प्राप्तीको बैंक स्टेटमेन्ट ।
- व्याज तिर्न नपर्ने निक्षेपको विवरण ।
- संयुक्त लगानीमा संचालन भएका बैंकहरुको हकमा स्वदेशी बैंक तथा विदेशी बैंक बीचको सम्झौताको प्रतिलिपि ।
- खराब कर्जा, निक्षेप तथा व्याज आयको वर्गीकरण अनुसारको फाँटवारी ।
- व्याज आम्दानी बाहेकका अन्य आम्दानीको विवरण ।
- वासलात बाहिर गरेका कारोबार (बिड बण्ड, पर्फमेन्स बण्ड, ग्यारेण्टी) को विवरण फाँटवारी ।

ढुवानी व्यवसाय गर्नेले पेश गर्नु पर्ने देहायका थप कागजातहरु प्रस्तुत गरे नगरेको र ती विवरणको कर निर्धारण संग तालमेल रहे नरहेको

- आम्दानी तथा सोधभर्ना वापत प्राप्त रकमको छुट्टा छुट्टै विवरण ।
- ढुवानीको लागि ट्रक भाडामा लिंदाको खर्च र त्यसको भुक्तानीमा श्रोतमा गरिएको कर कट्टी (TDS) को विवरण ।
- नेपाल बाहिर ढुवानीको सिलसिलामा भएको खर्चको विवरण ।

वीमा कम्पनीले पेश गर्नु पर्ने देहायका थप कागजातहरु प्रस्तुत गरे नगरेको र ती विवरणको कर निर्धारण संग तालमेल रहेनरहेको

- निर्जीवन वीमा व्यवसायबाट आय आर्जन गर्न भएका क्षेत्रगत आम्दानी तथा खर्चको क्षेत्रगत विवरण ।
- कर छुट आम्दानीमा गरिएको लगानी तथा त्यसबाट प्राप्त आम्दानीको विवरण ।

- पुनर्वीमाको लागि विदेशी मुद्रामा भएका खर्च तथा आम्दानीको विवरण ।
- अभिकर्ता, सभेयर, मध्यस्तकर्ता र पुनर्वीमकहरूलाई भुक्तानी गरिएको कमिशन तथा त्यसबाट कट्टा गरिएको कर रकम (TDS) को विवरण ।
- पुनर्वीमकलाई भुक्तानी गरिएको तथा भुक्तानी गर्नु पर्ने प्रिमियमको विवरण ।

परिच्छेद ४: मुल्य अभिवृद्धि कर

४.१ परिचय

४.१.१ मुल्य अभिवृद्धि कर (मु.अ.कर) अप्रत्यक्ष करको एक वैज्ञानिक प्रकृया हो जस अन्तर्गत विक्री मुल्यमा कर लगाइन्छ जसले गर्दा करको वास्तविक भार उपभोक्तामा हस्तान्तरण हुन्छ । आधारभुत रुपमा यो उपभोगमा लगाइएको कर हो जुन उत्पादन र वितरणको प्रत्येक चरणमा संकलन गरिन्छ। उत्पादन तथा वितरणका चरणबाट पार हुने भएकोले मुल्य अभिवृद्धि कर (VAT) प्रत्येक वस्तुमा लागु हुन्छ तर उत्पादन र वितरण प्रकृयाको प्रत्येक चरणमा भएको मुल्य वृद्धिमा (Value Additions) मात्र ।

४.१.२ नेपालमा वि.स. २०५४ मसीर १ गते देखि मु.अ.क. लागू भएको हो । यसले पुरानो विक्री कर, करार कर, होटल कर तथा मनोरञ्जन करलाई प्रतिस्थापन गरेको छ ।

४.१.३ नेपालमा उपभोग गरिने वस्तु तथा सेवाहरुमा भएको मुल्य वृद्धिमा (Value Additions) लगाइने कर नै मुल्य अभिवृद्धि कर हो । उत्पादनकर्ता अथवा वितरणकर्ताले आफुले खरीद गरका वस्तुहरुमा कुनै न कुनै रुपमा मुल्य बढि (Value Additions) गर्छन् भन्ने सिद्धान्तमा मुल्य अभिवृद्धि कर आधारित छ र उत्पादन तथा वितरणका प्रत्येक चरणमा यो कर थप मुल्यमा लगाइन्छ। मुल्य अभिवृद्धि कर (VAT) का भार पुर्ण रुपमा उपभोक्तामा सर्छ भन्ने अनुमान गरिन्छ ।

४.१.४ मु.अ.कर ले कुनै संस्थाले उत्पादन अथवा वितरणको सम्पूर्ण चरणमा प्रत्येक वस्तुमा गर्ने मुल्य बढिलाई समेटने हुदां यसको क्षेत्र बृहत छ । कर संकलनमा सधार ल्याउन, कार्य दक्षता वृद्धि गर्न र करका छलीलाई कम गर्न एक आधुनिक कर प्रणाली हो - मुल्य अभिवृद्धि कर । यसलाई नेपालको आयकर प्रणालीको मेरुदण्डका रुपमा लिइन्छ ।

४.१.५ नेपालमा मु.अ.कर कर ऐन, २०५२ मा जारी भई २०५४ सालमा लागू भए यता ऐनले तोकेको दरमा मुल्य अभिवृद्धि कर लगाइन्छ ।

४.१.६ दर्ता (Registration)

मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ वमाजिम करछुट हुने वस्तु वा सेवा को मात्र कारोवार गर्ने वाहेकका कुनै कारावारमा संलग्न हुन चाहनेले ऐनले कीटान गरको रकमहरु पुगेको वा स्वेच्छिक रुपमा दर्ता भएको व्यक्ति वा संस्थालाई कानूनले तोके वमाजिम मुल्य अभिवृद्धि कर लगाइनेछ ।

४.१.७ कर निर्धारण (Assessment)

मु.अ.कर मा दर्ता भएका व्यक्तिले स्यवम निर्धारण प्रकृया अन्तर्गत आन्तरीक राजस्व कार्यालय/विभागमा मु.अ.कर विवरण पेश गर्न पर्दछ । मु.अ.कर ऐनको दफा १७ र १८ मा विवरण पेश गर्ने तथा कर संकलन गर्ने कार्यविधि प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१.८ संकलन (Collection)

मु.अ.कर दर्ता भएका व्यक्तिले ऐनले तोकेको समयावधिमा विवरण सहित मु.अ.क. रकम दाखिला गर्न पर्दछ । विवरण पश गर्ने तथा कर संकलन गर्ने विधि ऐनको दफा १८ र १९ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१.९ प्रशासनिक व्यवस्था (Administration)

नेपालमा मु.अ.करको कार्यान्वयन गर्ने आन्तरीक राजस्व विभागको दायित्व हो । यसले जनतालाई आवश्यक सूचना तथा जानकारी प्रदान गर्न सहजकर्ताको रूपमा कार्य गर्दछ । स्वयम निर्धारणमा आधारित भएकाले यसको कार्यान्वयनका लागि प्रमुख रूपमा फाइलहरूको पुनरावलोकन (Desk Review) आवश्यक हुन्छ । कर फिर्ताको माग गरिएको अवस्थामा भने यसले कारोवारहरूको विस्तृत पुनरावलोकन गर्दछ ।

मु.अ.क. संकलन तथा दाखिलाका लागि जवाफदेही बोकेका व्यवसायीहरूको सुपरीवेक्षण तथा अनुगमन गर्न आन्तरीक राजस्व विभागले अलग्गै महाशाखाहरूको स्थापना गरेको छ । आन्तरीक राजस्व विभाग अन्तर्गतका मु.अ.क. लेखापरीक्षकले छनौट गरका फाइलहरूको विस्तृत लेखापरीक्षण गरि लेखापरीक्षणका क्रममा पत्ता लागेका आयकर तथा मु.अ.क. सम्बन्धी तथ्यका आधारमा पुनः कर निर्धारण गर्न सक्छ ।

कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारणमा चित्त नबुझे यस्तो निर्णय प्राप्त गरेको ३० दिन भित्र करदाताले प्रशासनिक पुनरोवलाकनका लागि आन्तरीक राजस्व विभागमा महानिर्देशक समक्ष आवेदन दिन सक्नेछ । यसो गर्दा अविवादीत करको सम्पूर्ण रकम भुक्तानी गर्न पर्दछ भने विवादास्पद करको एक तिहाई तथा जरिवाना रकम बराबरको कै जमानत पेश गर्ने वा रकम दाखिला गर्न पर्दछ ।

४.१.१० कर फिर्ता (Refund)

मु.अ.क. प्रणालीमा उत्पादक, वितरक तथा सेवा प्रदायकले बिक्री गर्ने वस्तु तथा सेवामा मु.अ.क. लगाउनु गर्दछ । बिक्रीमा संकलित मु.अ.क. तथा खरीदमा तिरेको कर रकमको फरकले नै कर फिर्ताको दावी गर्न वा कर तिर्न पर्ने कुराको निर्धारण गर्दछ । अर्को शब्दमा, बिक्रीबाट प्राप्त कर खरीदमा तिरेका कर भन्दा बढी भएमा फरक रकम दाखिला गर्न पर्दछ । यदि बिक्रीमा संकलित कर खरीदमा तिरिएको करभन्दा कम भएमा तोकिएको अन्य महिनासम्म बभाउन पर्ने कुनै रकम भए त्यसमा मिलान गर्न सकिनेछ । यसका अलावा मु.अ.कर ऐनले विभिन्न विशेष सुविधाहरू दिई बिक्रीमा संकलन गरेको रकम समेत फिर्ता पाउने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो फिर्ता व्यवस्थाको रकम तोकिएको प्रकृत्या बमोजिम करदाताले दावी गर्ने, सिधै तिर्नुपर्नेमा मिलान गर्ने गर्दछन ।

कर फिर्ता पाउन पर्ने विवरण (Credit Return) पेश गर्ने करदाताले त्यस्तो रकम अर्को कर अवधिमा कट्टी गर्न पाउँछ । यसरी अर्को कर अवधिमा कट्टी गर्न पाउने रकम लगातार ६ महिनासम्म बाँकी रहेमा एकमुष्ट फिर्ता पाउन दर खास्त दिनु पर्दछ । दर्ता भएका व्यक्तिले कुनै महिनामा बिक्री गरेको कुल मासिक बिक्रीको पचास प्रतिशतभन्दा बढी निर्यात गरेमा सो महिनाको लागि बढी भएको कर कट्टी गर्न पर्ने कर फिर्ता पाउन वा मिलान गर्न तुरुन्त निवेदन गर्न सक्छ ।

४.२ उद्देश्य तथा कार्यक्षेत्र (Objectives and Scope)

४.२.१ मु.अ.क लेखापरीक्षणको उद्देश्यहरू देहाय अनुसार रहका छन :

- आर्थिक विवरण सेस्ता अनुसार भए नभएको सुनिश्चित गर्ने,
- राजस्व अनुमान यथार्थपरक गरेको सुनिश्चित गर्ने
- कार्यालयले करदाताको अभिलेख व्यवस्थित राखेको सुनिश्चित गर्ने
- मु.अ.कर ऐन २०५२ वमोजिम कर निर्धारण असुली एवं दाखिला भएको सुनिश्चित गर्ने,
- संशोधित मु.अ.कर निर्धारण पर्याप्त सुचना तथा कागजातका आधारमा गरेका सुनिश्चित गर्ने
- प्राप्त भएको राजस्व समयमानै बैंक दाखिला भएको, आन्तरिक राजस्व विभागले लागु गरेको, ITS (Integrated Tax system) मा राजस्व भौचर प्रविष्टिको यकिन गर्ने,
- मु.अ. कर फिर्ता व्यवस्था उपयुक्त भए नभएको अध्ययन गर्ने
- मु.अ.कर फिर्ता रकम नियमानुसार गरिएको सुनिश्चित गर्ने
- हाल करको दायरा भित्र नपरेकाहरूलाई करको दायराभित्र ल्याइ यसका क्षेत्रलाई फराकिलो बनाउन सुझाव दिने ।
- वास्तविकतालाई बग्याउन नदिने, चुहावट रोक्न तथा एकरूपता कायम राख्न सरलता र दक्षताका आधारमा अप्रत्यक्ष करको पुनरावलोकन गरिने ।

४.२.२ मुल्य अभिवद्धि कर ऐन, २०५२ मा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक देहायका कारोवारमा मु.अ. कर लाग्ने छ ।

- नेपाल अधिराज्यभित्र आपूर्ति गरिएका बस्तु तथा सेवा हरु ।
- नेपाल अधिराज्यमा आयात गरिएका बस्तु तथा सेवा हरु ।
- नेपाल अधिराज्य बाहिर निर्यात गरिएका बस्तु तथा सेवा हरु ।

४.२.३ देहायका व्यक्तिहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा कर अधिकारी समक्ष दर्ता हुनु आवश्यक छ :

- कानूनमा तोकिएका भन्दा बढी रकमको कारोवार गर्ने व्यक्ति ।
- कानूनमा तोकिएको भन्दा बढी रकमको कारोवार गर्ने व्यवसायी ।
- मु.अ.क. नियमावलीको नियम ५६ ले सरकारी कार्यालय तथा सावजनिक सस्थाले तोकिएको रकम भन्दा बढीको कुनै पनि सेवा तथा बस्तु खरीद गर्दा मु.अ.क. मा दर्ता भएका विक्रेतासंग मात्र कारोवार गर्न पर्ने व्यवस्था भएको हुदां त्यस्तो व्यक्ति ।
- सरकारी निकाय, सार्वजनिक संघ संस्था वा दर्ता भएका व्यक्ति बीच वार्षिक रूपमा तोकिएको रकमभन्दा बढीको ठेक्कापट्टा दिदा वा तोकिएको रूपमा भन्दा बढीको परामर्श

सेवा लिदा दर्ता भएका व्यक्तिसंग मात्र लिन पर्ने व्यवस्था म.अ.कर नियमावलीको ६(क) मा व्यवस्था भएकाले त्यस्तो व्यक्ति ।

- व्यापारीक प्रयोजनका लागि तोकिएको रकमको खरीदहरु मु.अ.क. दर्ता भएको विक्रेताबाट मात्र गर्न पर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको हुदा यस्तो विक्रेता ।
- विभागले तोकेको भन्दा बढी मूल्यको करयोग्य वस्तुको मौज्जात भएको व्यक्ति र कानूनमा तोकिएको भन्दा बढी खर्च गर्ने व्यक्ति जस्तै वार्षिक रु.१ लाखभन्दा बढी टेलिफोन महसुल र घरबहाल भुक्तान गर्ने व्यक्ति ।

४.३ कर विवरण पेश गर्न तथा कर संकलन गर्ने व्यवस्था (Systems of Submitting Returns and Collecting Tax)

४.३.१ मु.अ.कर विवरण (VAT Returns)

मु.अ.क. दर्ता भएका व्यक्तिले स्वयम कर निर्धारण व्यवस्था अनुसार मासिक/द्वैमासिक/चौमासिक कर अवधिको कर विवरण सो अवधि समाप्त भएको २५ दिनभित्र आन्तरीक राजस्व विभाग समक्ष पेश गर्न पर्दछ। यस्तो विवरण कर दाताले on-line बाट आन्तरिक राजस्व विभागको Intergrated tax system मा पेश गर्न र स्वय प्रमाणित (Verified) गर्न सक्छ। यस्तो विवरणमा त्यस अवधिमा भएको कारोवार उल्लेख गर्न पर्दछ। On-line विवरण पेश गर्न नसक्नेले सो विवरण कर अधिकृत समक्ष वा हुलाकबाट रजिष्ट्री गरी वा सम्बन्धित जिल्लाको कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पेश गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ।

दर्ता नभएको तथा नेपाल राज्य बाहिरका व्यक्तिबाट नेपालमा सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले कानून तथा नियमका प्रावधानहरु बमोजिम कर योग्य रकममा कर संकलन तथा निर्धारण गर्न पर्दछ।

४.३.२ म.अ.कर संकलन (VAT Collection)

मु.अ.क. मा दर्ता भएका व्यक्तिले ऐनले तोकेको अवधिभित्र मु.अ.कर विवरण सहित मु.अ.क. जम्मा गर्न पर्दछ। मु.अ.कर मा दर्ता भएका व्यक्तिले खरीदमा तिरेको मु.अ.करलाई विक्रीबाट संकलित करसंग समायोजन गर्न सक्दछ।

आन्तरीक राजस्व कार्यालय नभएका जिल्लाका करदाताले मु.अ.कर रकम तथा विवरण तोकिएको समयभित्र सम्बन्धित जिल्ला स्थित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा दाखिला गर्न पर्दछ। त्यसपछि जिल्ला स्थित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले तोकिएको समयभित्र सम्बन्धित आन्तरीक राजस्व कार्यालयमा पठाउँछ।

भन्सार नाकामा संकलित मु.अ.कर सम्बन्धित बैंक खातामा जम्मा गरी मु.अ.कर विवरण तोकिएको समयभित्र तोकिएका आन्तरीक राजस्व कार्यालयमा पठाउनु पर्दछ।

४.४ जोखिमका क्षेत्रहरु निर्धारण

सि.नं	अन्तर्निहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
	दर्ता अधिक ढुंगले तोकिएको रकम (श्रेयसहोल्ड) भन्दा बढी कारोवार हुने व्यक्तिले मु.अ.क. मा दर्ता नगरी व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्छन । मु.अ.क. मा दर्ता नभएका व्यक्तिले कर वीजक माफत मु.अ.क. संकलन गर्न तथा आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा बाँधिला नगर्ने हुन सक्छ ।	यस ऐन अन्तर्गत दर्ता हुन पर्ने करदाताले दर्ता नभइ करयोग्य कारोवार सञ्चालन गरेको विश्वसनीय आधारभूमा कर अधिकृतले अनुसन्धान गर्दछ ।	दर्ता नगरी कारोवार गर्ने करदाताको पहिचान गर्ने कार्य प्रभावकारी नहुने ।		
	मु.अ.क. दर्ताको श्रेयसहोल्ड सीमा छलन एउटा व्यक्तिले एकै प्रकारको एकभन्दा बढी व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्दछ ।	यस्तो विषयको पहिचान तथा नियन्त्रणका लागि आन्तरिक राजस्व विभागसंग प्रभावकारी नियन्त्रण सयन्त्र हुनु पर्दछ ।	आन्तरिक राजस्व विभागसंग प्रभावकारी नियन्त्रण सयन्त्र नहुन सक्ने		
	निर्धारण दर्ता भएका व्यक्तिले मु.अ.क. विवरण समयमा नबुझाउन सक्छ ।	समयमा कर विवरण नबुझाएको हकमा कर दाताले दर्ता समयमा प्रदान गरेको जानकारीका आधारमा कर अवधिका लागि आन्तरिक राजस्व विभागमा जडान गरिएका कम्प्युटर सफ्टवेयरका आधारमा कर निर्धारण गरिने छ । यस्तो निर्धारण करदाताले थप सबुद उपलब्ध नगरुञ्जेलसम्म कायम रहन्छ	असुली प्रभावकारी नभएको		
	भुक्तानी गर्न पर्ने मु.अ.क. छल जाली कर वीजक प्रस्तुत गर्न सक्छ । करदाताले जारी गरेका कर वीजकको भुक्तानी प्राप्त भए पछि रद्द भएका भनि पेश गर्न सक्छ ।	ऐनका दफा २३ अन्तर्गत लेखा परीक्षण सञ्चालन गर्दा कर लेखापरीक्षकले यस्ता घटनाहरूको सम्भावनाका बारेमा पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ ।	कर अधिकृतले छानविन नगर्ने		
	उत्पादन मुलक उद्योगहरूका हकमा औद्योगिक औसत अनुरूप कच्चा पदार्थ खपत तथा उत्पादनमा मुल्य वृद्धि (Value Addition) अनुपात नहुन सक्छ ।	कच्चा पदार्थ तथा उत्पादन अनुपातका लागि उद्योग विभाग तथा अन्य निकायहरूको मापदण्डको निर्धारण गर्न पर्दछ ।	निर्धारित मापदण्ड अनुरूप उत्पादनमा मुल्य वृद्धि नहुने		

सि-न	अन्तर्निहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
	कर क्रेडिट दावी गरिसकिएको वस्तु तथा सेवाहरूलाई करदाताले कर नलाग्ने कारोबारमा प्रयोग गर्न सक्छ।	कर क्रेडिट प्राप्त गरिसकिएका वस्तुहरूको कर नलाग्ने कारोबारमा प्रयोग गरेमा यसलाई विक्री सरह मानेर कर असुल गरिनु पर्दछ।	कर क्रेडिट छानवीन प्रकृया प्रभावकारी नहुदां पाउने भन्दा बढी म.अ.कर क्रेडिट दावी एवं समायोजन भएको हुन सक्ने।		
	कम्प्युटरबाट जारी गरिएको कर बीजकले सही कारोबार मुल्य प्रस्तुत नगर्न सक्छ।	करदाताले व्यवसाय स्थलमा प्रयोग गरेको सफ्टवेयरमा आन्तरिक राजस्व विभागको प्रत्यक्ष पहुँच रहन्छ साथै यस्तो घटनाको पुनरावलोकन गरिन्छ।	आन्तरिक राजस्व विभागको प्रत्यक्ष पहुँच र अनुगमन नहुने		
	असम्बन्धित कर क्रेडिट दावी गर्ने	व्यावसायको कारोबार संग सम्बन्धित खर्चको क्रेडिटमात्र दावी गर्नुपर्ने	कर परीक्षण गर्दा खर्चको यथावर्तता उल्लेख नगर्ने		
	संकलन				
	ऐनका दफा ८(२) र ८(३) बमोजिम मु.अ.कर संकलन नहुन तथा जम्मा नहुन सक्छ।	दफा २३ अनुसार लेखापरीक्षण सञ्चालन गर्दा कर अधिकृतले ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम कर निर्धारण गर्नु पर्दछ।	आवश्यकता अनुसार भिडिएर निर्धारण नहुने		
	मु.अ.कर ऐनका विभिन्न प्रावधानहरूको अनुशरण नगरे बापत करदातालाई जरिवाना लगाइ असुल नगरिन सक्छ।	आन्तरिक राजस्व विभागमा जडित सफ्टवेयरले स्वचालित रूपमा ब्याज, शुल्क वा जरिवानाको गणना गर्दछ। यस्तो रकमहरू समयमा असुल गर्न विभागसंग आवश्यक सयन्त्र हुनु पर्दछ।	असुली प्रभावकारी नभएको		
	प्रशासन				

सि-न	अन्तरनिहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
	करदाताले कर वीजक जारी नगर्न सक्छ अथवा वास्तविक कारोबार मुल्यभन्दा कममा जारी गर्न सक्छ ।	तोकिएको ढाँचामा जारी भएका कर वीजक निश्चित गर्ने नमूना छनोटका आधारमा वीजकको छडके परीक्षणको सयन्त्र आन्तरिक राजस्व विभागसंग हुनु पर्दछ । समान प्रकृतिको अन्य कर वीजकहरूको नमूना छनोट विधिबाट छडके परीक्षण गरी कर वीजक जारी नभएको वा न्यून मुल्यमा जारी भएको परीक्षण गर्न सकिने छ । न्यून वीजकीकरण भएका बस्तुलाई आन्तरिक राजस्व विभागले खरीद गर्न सक्नेछ । करदाताले विक्रीबाट संकलन गरेको मु.अ.कर र खरीदमा तिरेको मु.अ.कर को फरक रकम तिर्ने हुदां, खरीदमा तिरेको मु.अ.कर लाई सम्बन्धित विक्रेताको फाइलसंग स्वतन्त्र रुपमा दाजेर हेर्न पर्दछ ।	यथार्थ कारोबार भनि न्यून वीजकीकरणलाई कार्यालयले ध्यान नदिने		
	कर अधिकृतको करदातासंग मिलोमतो हुन सक्छ र कर निर्धारणको क्रममा पहिचान गरिएका कानून अनुशरण नभएको महत्वपूर्ण विषयहरू कर अधिकृतले प्रस्तुत नगर्न सक्छ ।	यस्तो सम्भाव्यता न्युनीकरणका लागि राजस्व अनुसन्धान विभागले अनुगमन गरिरहको हुन्छ । तापनि छानिएका फाइलहरूको विस्तृत पुनरावलोकनले यसमा सुधार ल्याउन मद्दत पुऱ्याउन सक्छ ।	कार्यालय प्रमुखले कर्मचारीको कार्यमा पर्याप्त अनुगमन नगर्न सक्ने		
	कर फिर्ता				
	करदाताले अनियमित कर फिर्ता दावी गर्न सक्छ ।	दावी गरिएका रकमको विस्तृत अनुसन्धान तथा परीक्षण गरेर मात्र आन्तरिक राजस्व विभागले कर फिर्ता गर्नु पर्दछ ।	विस्तृत अनुसन्धान तथा परीक्षण नगरी कर फिर्ता हुन सक्ने		
	कर फिर्ताका लागि आवेदन गरिएका रकमको कर क्रेडिट समेत दावी गरिएको हुन सक्छ ।	एक पट्ट फिर्ताका लागि आवेदन गरिसकेपछि कर क्रेडिट दावी गर्न पाइदैन ।	विस्तृत अनुसन्धान तथा परीक्षण नगरी कर फिर्ता हुन सक्ने		

सि-न	अन्तर्निहित जोखिम (Inherent Risk)	आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्था (Internal control system)	नियन्त्रण जोखिम (Control Risk)	संभावना	असर
	मू.अ.कर फिर्ता फरक पर्न सक्ने र नपाउने मु.अ.कर फिर्ता मान्न सक्ने	तोकेको आधार प्रमाण पु-याई मू.अ.कर फिर्ता गर्ने कानूनी व्यवस्था भएको र यसको विस्तृत परीक्षण गरिने । त्यस्तै ३ वर्ष नाघे पछिको कारोबारमा मु.अ.कर फिर्ता माग ।	<ul style="list-style-type: none"> प्रमाणको पुष्टाई वेग भ्याट फिर्ता दिन सक्ने कर फिर्ताका लागि आवेदन गरिएको रकमको कर क्रेडिट समेत दावी गरि एको हुन सक्दछ । 		
	मू(आ)करको विवरण समयमा दाखिला नगर्ने ।	पछिल्लो महिनाको २५ गते भित्र मू(आ)कर विवरण दाखिला गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था ।	भ्याटको विवरण दाखिला सम्बन्धमा अनुगमन नहुने ।		
	मु(आ)कर फिर्ता माग गदा गदा तेल, मोवाइलको विक्री करमा दता नभएका, नन फाइलरलाई समेत विक्री गरेको विवरण राडी मु(आ)कर फिर्ता हुने गरेको	मु(आ)करमा दता नभएका विक्रेतालाई विक्री गरेको रकमको कर फिर्ता गर्न नमिल्ने ।	करमा दता नभएका र नन फाइलरको छानविन नगरी कर फिर्ता हुने । भ्याट फिर्ता लिने उद्देश्यलेमात्र कागजात तयार गर्ने		
	मु(आ)कर फिर्ता लिएको मध्ये तेल, चिनी, मैदा मोवाइल आदिको रकम विविध आयमा समावेश नहुने	फिर्ता भएको रकमलाई आमदानीमा देखाउनु पदंछ ।	कर परीक्षण हुदा आय विवरणमा समावेश भए नभएको सम्बन्धमा स्पष्ट नगर्ने ।		
	आयकर र मु(आ)कर तथा आ(शि)कुडा र आयात निर्यात विवरण भिडान नहुने	कर परीक्षण गदा आय कर र मु(आ)कर लेखामा फरक परे कोमा भिडान विवरण लिई खुलासा गर्नुपर्ने	भिडान विवरण कर परीक्षण फाइलमा नराख्ने		
	मू(आ)करको विवरण समयमा दाखिला नगर्ने ।	पछिल्लो महिनाको २५ गते भित्र मू(आ)कर विवरण दाखिला गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था ।	भ्याटको विवरण दाखिला सम्बन्धमा अनुगमन नहुने ।		

४.५ लेखापरीक्षणको चासोका विषयवस्तुहरू (Matters of Audit Consideration)

४.५.१ मु.अ.कर लेखापरीक्षण गर्दा लेखापरीक्षकले देहायका कुरामा ध्यान दिनु पर्दछ :

- करदाताले पेश गरेको मु.अ.कर विवरण विद्यमान कानून तथा नियम संगत रहेको ।
- आन्तरिक राजस्व विभागमा भएको अभिलेख अनुसार करदाताले मु.अ.कर जम्मा गरेको ।
- सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयको आन्तरिक लेखापरीक्षणको पर्याप्त प्रबन्ध भएको तथा प्रतिवेदनले मु.अ.कर सम्बन्धित विषयहरूका बारेमा उल्लेख गर्ने गरेको ।
- राजस्व, अन्य आय तथा धरौटीको लेखा दुरुस्त राखेको । मूल्यांकनसंग सम्बन्धित नियमहरू तथा लेखांकनका विधिहरू पर्याप्त भएको तथा अनुशरण गरिएको ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालयको सगठन, व्यवस्थापन तथा कामको बाँडफाँड उपयुक्त तथा पर्याप्त भएको साथै सही ढंगले सञ्चालन भएको ।
- कुनै जरुरी कार्य छुटेको तथा कुनै कार्य अनावश्यक रूपमा दोहरो सञ्चालन भएको हुनु हुँदैन ।
- उपलब्ध श्रोत, साधन तथा सम्पत्तिको उचित प्रयोग तथा सम्भार भएको तथा कुनै क्षति वा नोक्सानीको आर्थिक जोखिमका विरुद्धमा उपयुक्त प्रबन्ध गरिएको ।
- तोकिएको समय भित्र प्रगति हासिल भएको साथै कामको मात्रा तथा गुणस्तर सन्तोषजनक भएको ।
- लक्ष्य, प्रगति तथा लागतसंग सम्बन्धित आँकडा राख्न पर्याप्त र विश्वसनीय प्रबन्ध मिलाइएको ।
- ऐनका विभिन्न प्रावधानहरूको अनुशरण नगरे वापत लगाइएका शुल्क तथा जरिवानाहरू नियमित रहेको ।
- निर्यातजन्य उद्योग तथा मु.अ.कर छुट भएका संगठनलाई कर फिर्ता गरिने आधारको पुनरावलोकन गर्ने पर्दछ ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालयले सम्पादन गरेको कर लेखापरीक्षणले करदाताको लेखांकन सम्पूर्ण पक्षहरू समेटेको ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालयले उठाउनु पर्ने कर, जरिवाना, व्याज तथा शुल्कको अभिलेख राखेको । यस्तो अभिलेख दुरुस्त र पर्याप्त भएको सुनिश्चित गर्ने पर्दछ ।
- ऐनमा भएका प्रावधान अनुसार दर्ता हुनु पर्ने व्यक्ति वास्तवमा दर्ता भएको कुराको अनुगमन गर्ने संयन्त्र आन्तरिक राजस्व कार्यालय अथवा आन्तरिक राजस्व विभाग संग हुनु पर्दछ ।
- दर्ताको खारजी ऐनमा भएका प्रावधान बमोजिम भएको ।
- कर अधिकृतले निजलाई ऐनका दफा २३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी करदाताको समय समयमा स्थलगत निरीक्षण गर्ने पर्दछ ।
- करदाताबाट संकलित नगद दैनिक रूपमा बैंक दाखिला गरिएको ।

४.६ सम्बन्धित कानून तथा नियमहरू (Relevant Laws & Regulations)

४.६.१ मु.अ.कर लेखा परीक्षणका लागि देहायका ऐन, नियम तथा परिपत्रहरू सान्दर्भिक छन र यिनको विस्तृत ज्ञान लेखापरीक्षकहरूमा हुनु आवश्यक छ :

- मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ।
- मुल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ ।
- आर्थिक ऐन ।
- आन्तरिक राजस्व विभागले समय समयमा जारी गर्ने परिपत्र तथा सूचनाहरू ।

४.७ विस्तृत लेखापरीक्षण योजना तथा लेखापरीक्षण कार्यक्रम

उदाहरण स्वरुप विस्तृत लेखापरीक्षण योजना तथा लेखापरीक्षण कार्यक्रम देहाय बमोजिम हुनेछ । जोखिम निर्धारण तथा लेखापरीक्षण उद्देश्यका आधारमा लेखापरीक्षण कार्यक्रम तयार गर्नु पर्नेछ ।

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता	
	अधिकै पैसो लेख्ने रकम (शेसहोल्ड) भन्दा बढी कारोबार हुने व्यक्तिले मु.अ.क. मा दर्ता नगरी व्यवसाय सञ्चालन गर्ने सक्नेमा यस्ता करदाताको पहिचान गर्ने कार्य प्रभावकारी नहुने ।	दर्ता नगर्ने करदाता र दर्ता नभएकोमा कर असुल गर्ने कर दाताको कार्यालयले गरेको अनुगमन तथा अनुसन्धानको अभिलेख, विवरण ऐनको प्रावधान बमोजिम रु.५० लाख भन्दा कम कारोबार गर्ने फर्म मुल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनु नपर्ने व्यवस्था छ । छनौटमा परेका फर्मको परीक्षण गर्दा खरिद र विक्री विवरणमा समावेश रु.५० लाख भन्दा बढी खरिद विक्री गर्ने फर्महरू मुल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भए नभएको,	दर्ता नगर्ने करदाता र दर्ता नभएकोमा कर असुल गर्ने कर दाताको कार्यालयले गरेको अनुगमन तथा अनुसन्धानको अभिलेख, विवरण ऐनको प्रावधान बमोजिम रु.५० लाख भन्दा कम कारोबार गर्ने फर्म मुल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनु नपर्ने व्यवस्था छ । छनौटमा परेका फर्मको परीक्षण गर्दा खरिद र विक्री विवरणमा समावेश रु.५० लाख भन्दा बढी खरिद विक्री गर्ने फर्महरू मुल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भए नभएको,	कार्यालयले अभिलेख र mismatch report बाट दर्ता भिडान तथा विश्लेषण गर्ने			
	मु.अ.क. दर्ताको शेसहोल्ड सीमा छल्ल एउटा व्यक्तिले एकै प्रकारको एकभन्दा बढी व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्दछ ।	यस्तो विषयको पहिचान तथा नियन्त्रणका लागि आन्तरिक राजस्व विभागसंग प्रभावकारी नियन्त्रण सयन्त्र हुनु पर्दछ ।	सोधपुक्ष तथा काराजात परीक्षण				
	निर्धारण दर्ता भएका व्यक्तिले मु.अ.क. विवरण समयमा नबुझाएकोमा असुली प्रभावकारी नभएको ।	कार्यालयको विवरण नबुझाउनेको अभिलेख र कार्यालयको असुली व्यवस्थापन	विवरणको असुलीसंग भिडान र परीक्षण				
	भुक्तानी गर्न पर्ने मु.अ.क. छल्ल जाली कर बीजक प्रस्तुत गर्ने, भुक्तानी प्राप्त भए पछि रद्द गर्ने अवस्थामा पनि कर अधिकृतले छानविन नगर्ने	कर अधिकृतले गरेको छानविन प्रतिवेदन मु.अ.क. विवरण दावी क्रेडिट संग आयकर विवरणको खरिद कुल नाफा विवरण खरिदको हकमा अनुसूची १३ र आयातको हकमा आशिकुडा विवरणका साथै करदाताको दावी विवरण	तुलनात्मक अध्ययन, भिडान, गणना, प्रतिवेदनको परीक्षण				

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनोट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	<p>उत्पादन मूलक उद्योगहरूका हकमा औद्योगिक औसत अनुरूप कच्चा पदार्थ खपत तथा उत्पादनमा मुल्य बृद्धि (Value Addition) अनुरूप नहुने र उद्योग विभाग तथा अन्य निकायहरूको मापदण्डको निर्धारण अनुरूप उत्पादनमा मुल्य बृद्धि नहुने ।</p> <p>कर क्रेडिट छानवीन प्रकृया प्रभावकारी नहुदां पाउने भन्दा वही म.अ.कर क्रेडिट दावी एवं समायोजन भएको हुन सक्ने ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ कच्चा पदार्थ तथा उत्पादन अनुरूप ▪ निर्धारित मापदण्ड 	गणना			
		<ul style="list-style-type: none"> • कर अधिकृतले गरेको छानविन प्रतिवेदन • मु.अ.कर विवरण खरिद र बिक्रीसंग आयकर विवरणको खरिद र बिक्री आयकर निर्धारण गर्दा थप गरेको कारोवारको मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण खरिदको हकमा अनुसूची १३ र आयातको हकमा आंशिकुडा विवरणका साथै करदाताको दावी विवरण • निर्माण टेक्काको हकमा consumption base tax credit system अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिन्छ । यस सम्बन्धमा कार्यालयले कर परीक्षण गर्दा उक्त निर्माण कार्यको टेक्का आईटमसंग भिडान गर्ने प्रणाली अवलम्बन गरे नरारेको । 	तुलनात्मक अध्ययन			
	कम्प्युटरबाट जारी गरिएको कर बीजकले सही कारोवार मुल्य प्रस्तुत नगर्न सक्छ ।	आन्तरिक राजस्व विभागको प्रत्यक्ष पहुँच र अनुगमनको स्थिति	अभिलेख परीक्षण, सो धपुक्ष			

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनौट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	असम्बन्धित कर क्रेडिट दावी गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> मु.अ.कर विवरण खरिद र विक्रीसंग आयकर विवरणको खरिद र विक्री मूल्य अभिवृद्धि करको tax credit सम्बन्धमा खरिदका बीजकहरू भिडान गर्दा वस्तु तथा सेवाको प्रयोग व्यापारिक प्रयोजनमा भएको, विजकमा कर कटौती गर्ने नमिले वस्तुहरू जस्तै मदिरो, मनोरञ्जन, पेटोल र आशिक कर कटौती गर्ने पाउने वस्तुहरू सवारी साधनको विवरण र दावी 	तुलनात्मक अध्ययन			
	संकलन					
	ऐनका दफा ८(२) र ८(३) बमोजिम मु.अ.कर संकलन नहुन तथा जम्मा नहुन सक्छ।	दफा २३ अनुसार लेखापरीक्षण सञ्चालन गर्दा कर अधिकृतले ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम कर निर्धारण गर्नु पर्दछ।	आवश्यकता अनुसार भिडिएर निर्धारण नहुने			
	मु.अ.कर ऐनका विभिन्न प्रावधानहरूको अनुशरण नगरे बापत करदातालाई जरिवाना लगाइ असुल नगरिन सक्छ।	आन्तरिक राजस्व विभागमा जडित सफ्टवेयरले स्वचालित रूपमा व्याज, शुल्क वा जरिवानाको गणना गर्दछ। यस्तो रकमहरू समयमा असुल गर्न विभागसंग आवश्यक सयन्त्र हुनु पर्दछ।	असुली प्रभावकारी नभएको			
	प्रशासन					
	करदाताले कर बीजक जारी नगर्न सक्छ अथवा वास्तविक कारोवार मुत्युभन्दा कममा जारी गर्न सक्ने तर कार्यालयले ध्यान नदिने	<ul style="list-style-type: none"> तोकिएको ढाँचामा जारी भएका कर बीजक निश्चित गर्न नमूना छनौटका आधारमा बीजकको छडके परीक्षणको सयन्त्र आन्तरिक राजस्व विभागसंग भए नभएको न्यून बीजकीकरण भएका वस्तुलाई आन्तरिक राजस्व विभागले खरीद गरेको भए सोको विवरण करदाताले विक्रीबाट संकलन गरेको मु.अ.कर र खरीदमा तिरको मु.अ.कर को विवरण र वित्तीय विवरण 	सयन्त्रको अध्ययन, तुलनात्मक विश्लेषण			

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनोट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	कर अधिकृतको करदातासंग मिल्नो मतौ हुने अवस्थामा राजस्व अनुसन्धान विभागले कार्यालय प्रमुखले कर्मचारीको कार्यमा पर्याप्त अनुगमन नगर्न सक्ने	<ul style="list-style-type: none"> कर अधिकृतले गरेको छानविन प्रतिवेदन मु.अ.कर विवरण खरिद र विक्रीसंग आयकर विवरणको खरिद र विक्री आयकर निर्धारण गर्दा थप गरेको कारोवारको मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण खरिदको हकमा अनुसूची १३ र आयातको हकमा आंशिकुडा विवरणका साथै करदाताको दावी विवरण 	तुलनात्मक विश्लेषण, सोधपुक्ष			
	कर फिर्ता					
	करदाताले अनियमित कर फिर्ता दावी गरेकोमा विस्तृत अनुसन्धान तथा परीक्षण नगरी कर फिर्ता हुन सक्ने	<ul style="list-style-type: none"> करदाताले गरेको दावीको खरिद तथा आयातको विस्तृत विवरण कर अधिकृतले गरेको छानविन प्रतिवेदन मु.अ.कर विवरण खरिद र विक्रीसंग आयकर विवरणको खरिद र विक्री आयकर निर्धारण गर्दा थप गरेको कारोवारको मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण खरिदको हकमा अनुसूची १३ र आयातको हकमा आंशिकुडा विवरणका साथै करदाताको दावी विवरण निकासीको कारणले फिर्ता दावी गरेकोमा भुक्तानी प्राप्त विवरण, निकासी विवरण, बैक विवरण 	कारगजातको परीक्षण तथा गणना			
	कर फिर्ताका लागि आवेदन गरिएका रकमको कर क्रेडिट समेत दावी गरिएको हुन सक्छ ।	दावीको विवरण	पहिले भुक्तानी गरे कारकमा कारगजातसंग भिडान			

क्र.सं.	कायम जोखिम (Residual risk)	परीक्षण गरिने विषयहरू	परीक्षणको विधि र नमूना छनोट	लेखापरीक्षक	कार्यपत्रको पाना नम्बर	पुनरावलोकन कर्ता
	मू.अ.कर फिर्ता फरक पर्न सक्ने र नपाउने मु.अ.कर फिर्ता मान्न सक्ने	फिर्ता दावी र भुक्तानी रकमको विवरण ३ वर्ष अवधि भित्रको दावी भए नभएको	काराजातको परीक्षण र गणना			
	मू.अ.करको विवरण समयमा दाखिला नगर्ने ।	मू.अ.कर विवरण	पछिल्लो महिनाको २५ गते भित्र दाखिलाको भिडान			
	मु.अ.कर फिर्ता माग गदां तेल, मोवाइलको विक्री करमा दतां नभएको, नन फाइलर लाई ससेत विक्री गरेको, भ्याट फिर्ता लिने उद्देश्यले मात्र फिर्ता दावी गरेकोमा छानविन नगरी कर फिर्ता हुने ।	दतां भएका करदातागत ब्रिकीको विवरण	भिडान गर्ने र दतां भए नभएको कथकतर्फ बाट परीक्षण गर्ने			
	मु.अ.कर फिर्ता लिएको मध्ये तेल, चिनी, मैदा मोवाइल आदिको रकम विविध आयमा समावेश नहुने	आय तथा वित्तीय विवरण	आयको परीक्षण			
	आयकर र मु.अ.कर तथा आ.शिक्षुडा र आयात नियांत विरण भिडान नहुने र भिडान विवरण कर परीक्षण फाइलमा नराख्ने	आयकर र मु.अ.कर तथा आ.शिक्षुडाको खरिद तथा विक्री विवरण	तुलनात्मक विश्लेषण			

परिच्छेद ५: भंसार महशूल

५.१ परिचय

५.१.१ भंसार महशूल अप्रत्यक्ष करको एउटा रूप हो । वस्तुको आयात तथा निर्यातमा यसको भुक्तानी गरिन्छ । कानूनले अनुमति दिएको कार्यको सञ्चालन पूर्व नै यो भुक्तानी गरिने हुँदा यो कर भन्दा फरक छ । उदाहरणका लागि, सामानहरू छुट्टन पूर्व नै भंसार महशूल को भुक्तानी गरिन्छ जबकि कर योग्य कृयाकलाप सम्पन्न गरे पछि, अर्थात आय आर्जन गरे पछि मात्र आयकर भुक्तानी गरिन्छ ।

५.१.२ नेपालबाट निकासी हुने वस्तु तथा अन्य देशबाट नेपाल पैठारी हुने वस्तुमा भंसार ऐन, २०६४ ले महशूल लगाउने व्यवस्था गरेको छ । राजस्व वृद्धिका लागि मात्र नभइ अर्थतन्त्रलाई नियमन गर्न, निकासी वा पैठारीलाई प्रोत्साहित वा हतोत्साहित गर्ने अवस्थाको सृजना गर्न पनि यस ऐन द्वारा प्रदत्त अधिकार प्रयोग गरिन्छ । भंसार राजस्व अन्तर्गत निकासी तथा पैठारी महशूल, विलम्ब शुल्क, प्रज्ञापन पत्र शुल्क इत्यादि पर्दछन ।

५.१.३ वि.स. २००७ साल भन्दा अगाडि नेपालको व्यापार सम्बन्ध भारत तथा तिब्बत संग मात्र सीमित थियो । त्यस समयमा संस्थागत आधार कमजोर तथा टुक्रिएको अवस्थामा भएको हुदा भंसार राजस्व संकलन व्यवस्था निजी क्षेत्रलाई ठेकामा दिइएको थियो । वि.स. २०१४ सालमा केन्द्रिय स्तरमा भंसार कमिसनरको कार्यालयको पहिलो पल्ट स्थापना भयो । वि.स. २०१८ मा स्थापित भंसार तथा अन्तःशुल्क विभागले यसलाई प्रतिस्थापित गर्‍यो । व्यापारको मात्रा तथा व्यापारिक साभेदारको संख्यामा भएको वृद्धि संग नयां चुनौती सहित भंसारको भुमिका तथा कार्य क्षेत्रमा समेत विस्तार भयो । तसर्थ वि.स. २०२२ सालमा आएर भंसारलाई अन्तःशुल्क बाट अलग गरियो र अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत एक छुट्टै विभागको रूपमा स्थापना गरियो । त्यस दिन देखि नै यसले राजस्व संकलन गर्ने काम एक भिन्न विभागका रूपमा गरि आएको छ ।

५.१.४ वस्तु वर्गीकरण व्यवस्था (Goods Classification System)

सन १९८२/८३ देखि नेपालले पैठारी तथा निकासीका लागि वस्तुको वर्गीकरण गर्न अन्तरराष्ट्रिय हाप्रोनाइज्ड पद्धतिको शुरुवात गर्‍यो । वस्तुहरूलाई २१ शाखा, ९७ भाग तथा लगभग १२४४ शिर्षक र ५२५५ उपशिर्षकमा वर्गीकरण गरिन्छ । वस्तुलाई वर्गीकरण गर्न ६ अङ्कको कोड प्रयोग गरिन्छ र थप २ अङ्कबाट वस्तुलाई प्रत्येक देशको आवश्यकता अनुसार उप-वर्गीकरण गरिन्छ । भंसारका सम्पूर्ण प्रमुख वस्तुहरूलाई यस पद्धतिले समेटेको छ ।

५.१.५ वस्तुको मूल्यांकन (Valuation of Goods)

व्यापार तथा शुल्कको सामान्य सम्झौता (General Agreement on Tariff and Trade, GATT, 1994) अनुसार पैठारी गरिने वस्तुको मूल्यांकनका आधार कारोवार मूल्य ९त्वबलकवअतप्यल ख्वगिभ० हो । पैठारी हुने मालवस्तुको भंसार मूल्य निर्धारण गर्दा विश्व व्यापार संगठनको उक्त सामान्य सम्झौताको धारा ७ कार्यान्वयन गर्नको लागि उल्लिखित भंसार मूल्याङ्कन सम्बन्धी नियमहरू, अनुसूची र व्याख्या अवलम्बन गरिएको र भंसार ऐन २०६४ को दफा १३ मा व्यवस्था गरिएको छ । भंसार

ऐन २०६४ को दफा १३ अनुसार कारोवार मुल्य भन्नाले पैठारीकर्ताले घोषणा गरेको मुल्य जुन वस्तुको पैठारीबाट वास्तवमा क्रेताले विक्रेतालाई तिर्छ, लाई बुझ्नु पर्दछ। यस अन्तर्गत भाडा, ढवानीमा भएको अथवा हुन सक्ने खर्च, बीमा तथा नेपाल राज्यको सीमासम्म भएका खर्चहरू पर्दछन्। भाडा, बीमा तथा अन्य सम्पूर्ण खर्चका कागजातहरू पेश नभएमा भंसार अधिकृतले अनुमानित खर्चका आधारमा कारोवार मुल्य निर्धारण गर्न सक्दछ।

कारोवार मुल्यको निर्धारण गर्ने उद्देश्य का लागि भंसार विभागको महानिर्देशकले वास्तविक खर्च तथा अनुमानित खर्चका सम्बन्धमा आधारहरूको निर्धारण गर्दछन्।

५.१.६ GATT तथा भंसार ऐन २०६४ को दफा १३ अनुसार भंसार मूल्यांकनका निम्न ६ वटा तरीकाहरू छन् :

- वस्तुको कारोवार मुल्य (Transaction Value of Goods)
- समान वस्तुको कारोवार मुल्य (Transaction Value of Identical Goods)
- समान प्रकारका वस्तुका कारोवार मुल्य (Transaction Value of Similar Goods)
- ह्रास मुल्य विधि (Deductive Value Method)
- गणना मुल्य विधि (Computed Value Method)
- मनासिव विधि (Fall Back or reasonable Method)

५.१.७ क्रेता तथा विक्रेताहरू WTO सम्बन्धित भए वा नभए पनि भंसार अधिकारीले मुल्य निर्धारण गर्दा विश्वव्यापार सगठन (WTO) का आधारभुत सिद्धान्तहरूको अनुशरण गर्न पर्दछ।

५.१.८ पहिले आयात गरिएका सामान अथवा समान प्रकारका वस्तुहरूको घोषणा गरिएको मुल्य भन्दा कम मुल्य घोषणा गरिएमा भंसार अधिकृतले उपयुक्त कारण तथा प्रमाण माग गर्न सक्दछ।

५.१.९ यदि यस्तो कारोवारहरूको मुल्यको निर्धारण पैठारीकर्ताले प्रस्तुत गरेका कागजात तथा कारणहरूको आधारमा गरेको अवस्थामा भंसार अधिकृतले उचित कारण सहित मुल्य स्वीकार गर्नेछ। यदि माथि उल्लेख भए बमोजिम पनि मुल्य निर्धारण गर्न नसकिएमा पैठारीकर्ताले प्रस्तुत गर्ने कागजात तथा स्पष्टीकरणका आधारमा कारोवार मुल्य सही भएको परीक्षण गरी मुल्य निर्धारण स्वीकार गर्नेछ। निर्धारित मुल्यको पुनरावलोकनका लागि भंसार अधिकृतले भंसार विभागमा पठाउने छ।

५.१.१० पैठारीकर्ताले पेश गरेको कारोवार मुल्य सही नभएको अवस्थामा तोकिएको सिद्धान्त अनुरूप भंसार अधिकृतले मुल्य निर्धारण गरी त्यसको जानकारी कारण सहित पैठारीकर्तालाई दिनु पर्दछ।

५.१.११ भंसार अधिकृतले निर्धारण गरेको कारोवार मुल्य संग पैठारीकर्ता सहमत नभएमा यस्तो पैठारीकर्ताले १५ दिन भित्र साभ्ना अथवा सम्बन्धित भंसार कार्यालय मार्फत भंसार विभागको महानिर्देशक समक्ष निर्धारित मुल्य पुनरावलोकनको निम्ति पुनरावेदन गर्न सक्नेछ। भंसार कार्यालयमा पेश भएको निवेदन सात दिनभित्र महानिर्देशक समक्ष पठाइ सक्नु पर्नेछ। महानिर्देशकले सामान्यतया यस्तो निवेदन उपर २१ दिनभित्र निर्णय दिनेछ। यस्तो पुनरावेदनमा निणय गर्दा महानिर्देशकले विशेषज्ञ समितिको परामर्श लिन सक्नेछ।

५.१.१२ यदि भंसार अधिकृतले निर्धारण गरेका बस्तु वा मालको मुल्य मालधनीले उल्लेख गरेको मुल्यभन्दा बढी भएमा सामान्य महशूलका अतिरिक्त फरक हुन आएको मुल्यमा लाग्ने महशूलको शतप्रतिशत थप महशूल समेत लगाइन्छ। अथवा महानिर्देशकको पूर्व स्वीकृति लिइ घोषणा गरिएको मुल्यमा भाडा, बीमा तथा पाँच प्रतिशत नाफा जोडी खरीद गर्न वा गर्न लगाउन सकिने छ।

५.१.१३ भंसार अधिकृतले कुनै बस्तुको कारोवार मुल्य तुरुन्त निश्चित गर्न नसकेको र पैठारीकर्ताले उसको बस्तु भंसारबाट तुरुन्त छुटाउन परेको अवस्थामा भंसार अधिकृतले तत्कालका लागि एउटा प्रोभिजनल मुल्य निर्धारण गर्न सक्नेछ। पैठारीकर्तालाई उसका बस्तुहरुको मुल्यमा लाग्ने भंसार महशूल धरौटी राखी सामान छुटाउन दिइने छ। सामान छुटेको तीस दिन भित्र कारोवार मुल्य निर्धारण गरि सक्नु पर्दछ।

५.१.१४ भंसार कार्यालयबाट सामान छुटाइ सकेपछि महानिर्देशकबाट नियुक्त अधिकारीले छानिएका फर्म वा बस्तुहरुको लेखापरीक्षण गर्नेछ। फर्म तथा बस्तुको छनौट गर्ने आधार महानिर्देशकले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ। लेखा परीक्षणको क्रममा न्यून मूल्यांकन गरको पाइएमा यस्तो न्यून मूल्यांकनमा लाग्ने महशूल असुल उपर गरिने तथा विद्यमान कानून बमोजिम यस्तो महशूलमा जरिवाना समेत लगाइन्छ।

५.२ लेखापरीक्षणका उद्देश्य तथा क्षेत्रहरु

भंसार महशुलको लेखापरीक्षणमा देहायका उद्देश्यहरु हुन सक्नेछन

- ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम भंसार महशुल निर्धारण र असुली गरिएको सुनिश्चित गर्ने
- भंसार ऐनले तोके बमोजिम नेपाल राज्यमा पैठारी गर्ने वा त्यहा बाट निकासी गर्ने बस्तुहरुबाट भंसार महशूल असुल गरिएको
- बैक ग्यारेण्टीमा पैठारी कच्चा पदार्थबाट नियमानुसार सामान उत्पादन गरी निकासी पश्चात फुकुवा भएको

५.३ विवरण पेश गर्ने तथा भंसार संकलन गर्ने व्यवस्था (Systems of Submitting Returns and Collecting Customs Duty)

५.३.१ महशूलको संकलन (Collection of Duty)

महशूल लाग्ने वा नलाग्ने बस्तुहरुको पैठारी तथा निकासी गर्ने व्यक्तिले भंसार कार्यालयमा तोकिएको ढाँचामा प्रज्ञापन पत्र पेश गर्न पर्दछ। यदि पैठारी गरिएको बस्तुको मुल्य तोकिएको भन्दा कम भएमा अथवा गुण्टा फिट्टी-भारी सम्बन्धी नियमावलीले भंसार नलाग्ने भनी तोकेका बस्तुहरु ल्याउदा प्रज्ञापन पत्र पेश गर्नु पर्दैन।

प्रज्ञापन पत्रको दर्ता गरिसकेपछि भंसार अधिकृत वा निजले तोकेको कुनै निरीक्षकले बस्तुहरु पैठारी/निकासीका लागि स्वीकृत भए नभएको तथा प्रज्ञापन पत्रमा उल्लेख भए बमोजिम बस्तुको आकार, ताल, गुणस्तर आदि भए नभएको निरीक्षण गर्ने छन। यस्तो निरीक्षणले प्रज्ञापन पत्रमा उल्लेखित कुराहरु सही भएको सुनिश्चित गरेमा तथा बस्तुहरु महशूल नलाग्ने प्रकृतिका भएमा

भंसार अधिकृतले सोही बमोजिम तोक लगाउनेछ । तर यदि महशूल लाग्ने प्रकृतिका वस्तुहरू भएमा भंसार महशूलका लागि वस्तुको मूल्यांकन गरिने छ, र सम्बन्धित व्यक्तिलाई महशूल बुझेको रसिद जारी गरिनेछ । माथि उल्लेखित तोक अथवा रसिद बिना कसैले पनि आफ्नो सामान भंसार परिसर बाहिर लैजान सक्दैन ।

५.३.२ वस्तु विनिमय प्रणाली (Barter System)

कुनै व्यक्तिले समान मुल्यका कुनै एक वस्तुको निकासी तथा अर्को उही मुल्यका वस्तुको पैठारी प्रकृत्यालाई यहाँ वस्तु विनिमय प्रणाली भन्न सकिन्छ । यस्तो अवस्थामा वस्तुको मुल्य उल्लेख भएको नहुन सक्दछ । यदि मुल्य निकाल्न सकिन्छ भने कारोवार मूल्यांकन विधि अनुरूप वस्तुको मूल्यांकन गरिनेछ, मुल्य थाहा पाउन नसकिने अवस्थामा अन्य मूल्यांकन विधिहरूको प्रयोग गरी वस्तु विनिमय प्रणाली अन्तर्गतका वस्तुको मुल्य निर्धारण गरिने छ ।

वस्तु विनिमय प्रणाली योग्य वस्तु तथा देशहरू तोकिए बमोजिम हुनेछन ।

५.३.३ भंसार विशेष सुविधा वा पुर्ण वा आंशिक भंसार सुविधा अथवा १% महशूल लगाइ पैठारी गरिएको सवारी साधन, इक्विपमेन्ट तथा वस्तुहरू :

(Vehicles, Equipemnts or goods imported under customs previledged faciltiy or full or partial duty facility or imported under 1% duy)

भंसार सुविधा (कुटनैतिक सुविधा) वा पुर्ण वा आंशिक भंसार महशूल सुविधा अथवा १% महशूल लगाइ पैठारी गरिएका वस्तुहरू अथवा पछि फिर्ता लाने शर्तमा अभिलेख राखी वा बैंक जमानत पत्र जारी गरी अस्थायी रूपमा पैठारी गरिएका वस्तुहरूमा नियमानुसार भंसार महशूल लाग्नेछ । यस्तो भंसार महशूल निर्धारण गर्दा वस्तुको मुल्यमा वाषिक १०% का दरले पाच वर्ष सम्मको हास कट्टी गरी आएको मुल्यमा निर्धारण गरिने छ । यो विधि उपहार अथवा दानको रूपमा प्राप्त गरिएको अथवा आयातकर्ताले नेपाल राज्य भित्र आफ्नो प्रयोगका लागि राखेका वस्तुमा समेत लागु हुन्छ ।

नियमित पैठारीका उस्तै वस्तुहरूको भन्दा मुल्यमा तात्वीक फरक परेको अवस्थामा देखि बाहेक यसरी मुल्य निर्धारण गर्दा पैठारीको समयमा विद्यमान विदेशी मुद्रामा निर्धारण गरिनेछ । प्रयोग गरी सकेको वस्तुको आयातको हकमा प्रयोग भएका अवधिलाई (पाच वर्षभन्दा बढी नहुने) घटाइ हास कट्टीको सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

५.३.४ बण्डेड भंसार गोदामको सुविधा (Bonded Warehouse Facility)

देहायका वस्तुलाई भंसार गोदामको सुविधा प्रदान गरिनेछ :

- भारत तथा तेश्रो मुलुकहरूमा निकासी गरिने तयारी पोशाक ।
- तेश्रो मुलुकहरूमा निकासी गरिने औद्योगिक मालसामान ।
- उत्पादनको ५०% सम्म भारत निकासी गरिने, तयारी पोशाकदेखि बाहेकका वस्तुहरू ।
- नेपाल सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त गरेको करमुक्त पसलबाट विक्री गर्नका लागि मालवस्तु पैठारी गर्ने व्यक्ति ।

यस्तो सविधा प्राप्त उद्योगहरुले तिनका सामानहरु निकासी गर्दा प्रतीत पत्र मार्फत अथवा उपयुक्त बैकिङ्ग च्यानल मार्फत कारोवार गर्न पर्दछ । भंसार गोदाम सुविधा सम्बन्धि कागजात भंसार विभागले जारी गर्दछ ।

५.३.५ वण्डेड वेयरहाउस सुविधामा इजाजतपत्रवालाले निकासी गरिने वा स्वदेशमा नै परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा बिक्री गरिने मालवस्तु उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने कच्चापदार्थ वा सहायक कच्चापदार्थ (ने पालमा उत्पादन नहुने प्याकिङ्ग मेटेरियलसमेत) पैठारीमा लाग्ने भंसार महशूलमा १५% थप गर्दा हुन आउने रकमको ६ दखि १२ महिनासम्म म्याद राखी बैंक जमानत पत्रका आधारमा पैठारी गर्न अनुमति दिइनेछ ।

५.३.६ माथि उल्लेखित बैंक जमानत पत्र उपरोक्त अनुसार पैठारी गरिएको कच्चा पदार्थ प्रयोग गरी बनाइएका वस्तुको निकासी भएको ११ महिना भित्र देहायका कागजात पेश गरेमा फुकुवा गरिन्छ :

- बैंक जमानत फुकुवा गर्नका लागि निवेदन ।
- मालवस्तु पैठारी गरेको प्रमाण,
- वस्तु निकासी गरिएको प्रमाण ।
- विदेशी मुद्रा प्राप्त गरेको करा सम्बन्धित बैंकले प्रमाणित गरेको कागजात ।
- सम्बन्धित निकायले प्रमाणित गरेको कच्चा पदार्थ एवं सहायक कच्चापदार्थ खपतको अनुपात ।

५.३.७ यसरी पैठारी गरिएको कच्चा पदार्थ प्रयोग गरी उत्पादन गरिएको वस्तुको निकासीका लागि कम्तीमा भन्सारले कायम गरेको मुल्यमा १०% मुल्य अभिवृद्धि (Value Addition) हुनु जरुरी हुन्छ ।

५.३.८ एघार महिनाभित्र बैंक जमानत फुकुवा गर्न निवेदन पेश नगरेमा लाग्ने सामान्य भंसार दरको अतिरिक्त थप १५% महशूल असुल गरिनेछ ।

५.३.९ डुयटी फ्री शपको लागि भंसार गोदाम मार्फत पैठारी गरिएको वस्तुमा लाग्ने महशूल लाई नगद धरौटी वा बैंक जमानत सुविधा दिइनेछ । डुयटी फ्री शप बाट सामान बिक्री भएको प्रमाण पेश गरे पछि भंसार कार्यालयको प्रमुखले शतप्रतिशत छुटको अनुमति तथा बैंक जमानत फुकुवा गर्न आदेश दिनेछ ।

५.३.१० अन्तराष्ट्रिय उडान भित्रको डुयटी फ्री शपको लागि वायुसेवाले आयात गर्ने सामग्री अथवा क्याटरिङ्ग सामग्रीलाई नगद धरौटी वा बैंक जमानत सुविधा प्रदान गरिनेछ । अन्तराष्ट्रिय उडानमा सामान बिक्री भएको प्रमाण पेश गरेपछि भंसार कार्यालयका प्रमुखले शतप्रतिशत छुटेको अनुमति तथा बैंक जमानत फुकुवा गर्न आदेश दिनेछ ।

५.३.११ नेपालका कपडा उद्योगले उत्पादन गर्ने कपडा निकासी मुलक तयारी पोशाक उद्योगलाई बिक्री गर्ने भएमा सो कपडा उत्पादनका लागि आवश्यक पर्ने धागो पैठारी गर्दा कपडा उद्योग संघको सिफारिसमा सो धागोमा लाग्ने भन्सार महसुल वापतको रकम बराबरको बैंक जमानत राखी पैठारी गर्न पाउनेछ ।

५.३.१२ भंसार गोदाम सुविधा नभएका निकासीकर्ता
(Exporter without having Bonded Warehouse Facility)

भंसार गोदाम सुविधा नभएका तर प्रतीत पत्र अथवा उपयुक्त बैकिङ्ग प्रकृया अथवा देशभित्र सामानको बिक्रीबाट आर्जित विदेशी मुद्रा मार्फत बस्तुको निकासीमा सलग्न उद्योगहरुलाई कच्चा पदार्थ अथवा सहायक कच्चा पदार्थ पैठारीमा लाग्ने आयात महशूलका विरुद्ध धरौटी सुविधा प्रदान गरिएको छ ।

५.३.१३ बस्तुको पुनः निकासी अथवा पुनः पैठारी (Goods re-export or re-import)

नेपालमा उत्पादन भइ उपयुक्त भंसार प्रकृया मार्फत निकासी भएका बस्तुहरु क्रेताले अस्वीकार गरेर वा अन्य कुनै कारणले पुनः पैठारी गर्न परेमा देहायका अवस्था बाहेकमा त्यस्ता मालवस्तुमा विदेशी मुलुकमा उत्पादन वा तयार भएका त्यस्तै प्रकारका वा त्यतिनै मूल्य पर्ने मालवस्तु पैठारी गरे सरह महसुल लाग्नेछ ।

(क) हुलाक मार्फत पुलिन्दाबाट निकासी भई गएको तर सम्बन्धित व्यक्तिलाई बुझाउन नसकी फिर्ता आएको, वा

(ख) भन्सार कार्यालयबाट जाँचपास भइसकेपछि वा विदेशमा पुगिसकेपछि सम्बन्धित व्यक्तिले लिन अस्वीकार गरी फिर्ता आएको, वा

(ग) दुर्घटना वा प्राकृतिक प्रकोपमा परी गुणस्तर कायम रहन नसकी फिर्ता आएको ।)

फिर्ता आएको मालवस्तुको कच्चापदार्थ र सहायक कच्चापदार्थ पैठारी गर्दा महसुल नतिरी पैठारी भएको रहेछ भने त्यस्तो मालवस्तुको परिमाणमा लागेको कच्चापदार्थ र सहायक कच्चापदार्थको महसुल समेत असुल गरिने व्यवस्था रहेको छ ।

कम गुणस्तर वा गुणस्तर मापदण्डभन्दा फरक वा आयातको उद्देश्य पुरा नगरका वा अन्य कुनै कारणबाट गरिने बस्तुको पुनः निकासीमा कुनै भंसार महशूल लगाइने छैन । यसका लागि ९० दिनभित्र सोही प्रकारको बस्तु फिर्ता ल्याउन अथवा तिरेको विदेशी मुद्रा तोकिएको समयमा फिर्ता ल्याउने शर्तमा भंसार विभागबाट स्वीकृति लिनु पर्दछ ।

५.३.१४ सवारी साधनको आयातका लागि विशेष व्यवस्था
(Special Provision for Import of Vehicles)

रिकनडीशन गरिएका, प्रयोग भएका अथवा नेपाल सवारी साधन प्रदुषण मापदण्ड २०६९ अन्तर्गत नपर्ने (दमकल बाहेकका) सवारी साधनको पैठारी निषेध गरिएको छ । यद्यपि कुटनैतिक नियोगका कमचारी वा सैनिक वा प्रहरी विभागका कमचारीले एक वर्ष वा सोभन्दा बढी समय विदेशमा नोकरी गरी स्वदेश फर्कदा उनीहरुले प्रयोग गरका सवारी साधनहरु पैठारी गर्न वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको सिफारिसमा अनुमति दिन सकिनेछ ।

CARNET व्यवस्था अन्तर्गत व्यक्तिगत प्रयोगका लागि पर्यटकहरुले भित्र्याएका सवारी साधनलाई ६ महिनाको समयवधिसम्म कुनै महशूल नलगाइ रहन दिइनेछ । यदि यस्तो सवारी साधनहरु पर्यटकले अनुमति प्रदान गरेको अवधिभित्र फिर्ता नलगेमा स्वतः जफत गरिने छ ।

तोकिएको न्यूनतम भंसार महशूल लिएर तथा तोकिएको शर्तमा टयाक्टर, सवारी साधन, पर्यटन सवारी तथा अन्य ढुवानीका सवारी साधनको अस्थाइ पैठारीको अनुमति दिइनेछ ।

५.३.१५ भंसार सहूलियत, पुर्ण वा आशिक महशूल सहूलियत, अभिलेख वा बैंक जमानत सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका सवारी साधन, इक्विपमेन्ट तथा बस्तुहरु (Vehicles, equipments and goods imported under custom facility fully or partial duty facilities, import under records or bank guarantee facilities)

भंसार सहूलियत अथवा पुर्ण वा आशिक महशूल सुविधा वा १% सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका सवारी साधन वा अभिलेख अथवा बैंक जमानत सुविधा मार्फत पैठारी गरिएका सवारी साधन, इक्विपमेन्ट तथा सामानहरुको बिक्री गरिएमा वा उपहार प्रदान गरिएमा वा व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि उपयोग गरिएमा जम्मा लाग्ने महशूल मा ६०% छुट दिइ असुल उपर गरिनेछ । यस्तो छुट पैठारी गरिएको ५ वर्षको अवधि पछ्याडिको कारोवारमा मात्र लागू हुनेछ । यस्तो सुविधा कुनै पनि कुटनीतिज्ञलाई निजको नेपालमा एक कार्यकालमा एक पटक मात्र प्रदान गरिनेछ ।

कुनै विशेष उद्देश्यका लागि सवारी साधन, इक्विपमेन्ट अथवा सामानहरुको अस्थायी पैठारीलाई तीन महिनाभित्र सोको पूनः निकासी गर्ने शर्तमा अभिलेख राखेर वा बैंक जमानतका आधारमा अनुमति दिइने छ । यदि यस्तो सामानहरु तीन महिनाभित्र पूनः निकासी नगरिएमा सरकारले अवधि थप गरेको वा लाग्ने महशूल भुक्तानी गरी बिक्री गरको वा उपहार दिएको वा व्यक्तिगत प्रयाजनका लागि उपयोग गरको अवस्थामा बाहेक यस्तो बस्तु भंसार विभागले जफत गर्नेछ ।

नेपाल भित्र सञ्चालनमा रहेका परियाजनाको ठेकदारका नाममा पैठारी गरिने सवारी साधन वा ढुवानी साधन वा प्लान्ट तथा मेशीनरी वा अन्य इक्वीपमेन्टका हकमा भंसार महशूलको व्यवस्था देहाय बमोजिम हुनेछ ।

- सरकारको निर्णय तथा सरकारसगको सम्झौता अनुसार महशूलको आशिक भुक्तानी वा अभिलेख राखेर वा लाग्ने महशूलका विरुद्धको बैंक जमानतका आधारमा ठेकदारको नाममा सवारी साधन, इक्विपमेन्ट अथवा अन्य सामानहरु अस्थायी पैठारी गर्न अनुमति दिइनेछ ।
- पैठारी गर्दाको समयमा प्रज्ञापनपत्रमा नेपालमा रहने अवधि उल्लेख गर्नु पर्दछ । परियोजना अवधि थप भएमा नेपालमा रहने अवधिको म्यादसमेत थप गर्नु पर्दछ ।
- यस्तो सवारी साधन तथा अन्य ढुवानीको साधनहरुलाई दर्ताका समयमा एक छुट्टै परिचय (नम्बर) दिइन्छ । परियोजना अवधि समाप्त भएपछि यसको नवीकरण गरिने छैन ।
- तोकिएको महशूलको भुक्तानीबिना अन्य कुनै आयोजनालाई यस्तो पैठारी गरिएको सवारी साधन, इक्विपमेन्ट तथा अन्य सामानहरु हस्तान्तरण गर्न सकिने छैन ।
- म्याद थप नगरिएको हकमा परियोजना सम्पन्न भएको तीन महिनाभित्र यस्तो पैठारी गरिएको सवारी साधन, इक्विपमेन्ट वा अन्य सामानहरु पूनः निकासी गर्नु पर्दछ ।
- फिर्ता नलगा बिक्री गरिएमा वा उपहार प्रदान गरिएमा वा आफैले उपभोग गरेमा तोकिएको महशूल लाग्ने छ, यदि फिर्ता नलेगेमा वा उक्त सामानहरुको महशूल भुक्तानी नगरिएमा भंसार विभागले यस्तो सामान जफत गर्नेछ ।

५.४ जोखिमका क्षेत्रहरु तथा नियन्त्रणका उपायहरु (Risk Areas & Control Measures)

५.४.१ लेखापरीक्षकले परीक्षण गर्दा देहायका जोखिमहरु बारे विचार पुऱ्याउनु पर्दछ। यी जोखिम तथा नियन्त्रणका उपायहरुको मूल्यांकन गरी लेखापरीक्षकले नियन्त्रण जोखिम निर्धारण गर्नु पर्नेछ

जोखिम क्षेत्रहरु	नियन्त्रणका उपायहरु
पैठारी अथवा निकासी गरिएका बस्तुहरुको गलत वा भ्रुठा विवरण दिन सक्ने सम्भावना ।	<p>यस्तो क्रियाकलापलाई देहायको व्यवस्थाले नियन्त्रण गर्नेछन ।</p> <ul style="list-style-type: none"> पैठारीकर्ता/निकासीकर्ताले प्रज्ञापनपत्रमा ठेगाना, स्थायी लेखा नम्बर, बस्तुको संख्या तथा मुल्य लगायतका विस्तृत विवरण उल्लेख गर्न पर्दछ साथै बीजक तथा अन्य आवश्यक कागजातहरु पनि साथ पेश गर्न पर्दछ। दुवानीकर्ताले समेत उसका नाम, ठगाना, दुवानीको साधन, सवारी साधनको नम्बर तथा दुवानी गरिएको सामानको विवरण पेश गर्न पर्दछ । वीमा कागजातहरुले सामानको विस्तृत विवरण प्रदान गर्दछन । भंसार अधिकृत अथवा निरीक्षकले परीक्षण गरेपछि मात्र सामानहरुको पैठारी वा निकासीको अनुमति दिइन्छ ।
भारतसगको खुला सीमाले तस्करीको सम्भावना बढाउँछ ।	यस्तो क्रियाकलापलाई नियन्त्रण गर्न धेरै ठाउमा भंसार चकपोष्टको व्यवस्था गरिएको छ ।
विदेशी मुलकबाट आएका यात्रुहरुले भंसार छल्ल सुन, चाँदी इत्यादि लुकाउन सक्छन ।	भंसार निरीक्षकले शरीर तथा भारीको तलासी लिनेछन ।
जोखिम क्षेत्रहरु	नियन्त्रणका उपायहरु
पैठारी गरिएका सामानहरु कुनै पनि व्यक्तिले कस्टम काउण्टर, वीमान वा भंसार क्षेत्रका अन्य कुनै स्थानमा वेवारिस स्थितिमा छाडन सक्दछन ।	भंसार अधिकृतलाई वीमान तथा भंसार क्षेत्रका सम्पूर्ण स्थानमा निरीक्षण गर्न अधिकार दिइन्छ ।
पैठारी गरिएका तथा निकासी गरिएका बस्तुहरु वर्षासम्म गोदाममा रहिरहन सक्छन । जसले गर्दा भंसार राजस्वमा क्षति पुग्न तथा सामान क्षति हुन सक्ने जोखिम सृजना हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> भंसार कार्यालयबाट ७ दिन भित्र सामानहरु उठाइ नलेगेमा डिमरेज लगाइनेछ । यदि तोकिएका समयभित्र सामानहरु छुटाइ नलगेमा भंसार अधिकृतले मालघनीलाई सामान उठाउन सूचना जारी गर्नेछ अथवा त्यस्तो सामानको लिलामीको आदेश दिनेछ ।

भंसार गोदामबाट सामान चारी हुन वा हराउन सक्छ ।	सम्पूर्ण सामानको अभिलेख राख्नु पर्दछ तथा गोदामको उचित सुरक्षा व्यवस्था गर्न पर्दछ।
जफत गरिएका वस्तुहरुको तुरुन्त लिलाम नगरिएमा राजस्वमा क्षति पुग्न सक्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> ■ नाशवान वस्तुहरु तथा तुरुन्त मुल्य घटने अन्य वस्तुहरुको तुरुन्त लिलाम गर्न पर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरको छ । ■ अन्य वस्तुहरुको लिलामी गर्नु पूर्व ३० दिनको सूचना निकाल्नु पर्दछ ।
नेपालबाट पनः निकासी गरिने शर्तमा भंसार छुटमा अस्थायी रुपमा आयात गरिएको सवारी साधनहरु तथा इक्विपमेन्ट बाट भंसार राजस्व प्राप्त नहुन सक्ने जोखिम रहन्छ ।	यदि यस्तो वस्तुहरुको बिक्री गरियो वा व्यक्तिगत प्रयोजनमा उपयोग गरियो भने भंसार महशूल तिर्नु पर्दछ अथवा सरकारले त्यस्तो वस्तु जफत गर्न सक्छ ।
भंसार कमचारी तथा पैठारीकर्ता वा निकासीकर्ताको मिलोमतोमा कम महशूल संकलन हुन सक्छ ।	राजस्व अनसन्धान विभाग तथा राष्ट्रिय सर्तकता केन्द्रले भंसार कमचारीको आकस्मिक निरीक्षण गर्दछन ।
भंसार कमचारीले महशूलको सही रकम बैकमा जम्मा नगर्न सक्छन ।	राजस्व संकलनको समयमा नगदी रसिद जारी गरिन्छ । लेखा शाखाले प्रत्येक रसिदको उचित लेखांकन गर्न पर्दछ । लेखा शाखाले सकलित राजस्व तुरुन्त बैकमा जम्मा भएका कुरा पनि सुनिश्चित गर्न पर्दछ ।
अति सौविध्यता प्राप्त देशमा उत्पादित वस्तुको पैठारीमा पैठारीकर्ताले भंसार छुट प्राप्त गर्नेछ तर अन्य केही मुलुकबाट पैठारी गरिएका वस्तुमा यो छुट हुने अवस्था रहन्छ ।	<p>यस्तो छुट देहायका अवस्थामा मात्र प्रदान गरिने छ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ अति सौविध्यता प्राप्त देशबाट वस्तुको चलानी गरिएको हुनु पर्दछ । ■ अति सौविध्यता प्राप्त देशमा वस्तुको वीमा हुनु पर्दछ । ■ उत्पत्तिको प्रमाणपत्र (Certificate of Origin) प्रस्तुत भएको हुनु पर्दछ । ■ भुक्तानी प्रमाणपत्र पेश भएको हुनु पर्दछ ।
बैंक जमानत/नगद जमानत अन्तर्गत न्यून वीजकीकरण गरी सामान पैठारी गर्न सकिनेछ ।	यसता घटनाहरुका पहिचान गर्न विभिन्न प्रकारका मूल्यांकन विधि अनुशरण गरिने छ ।
संख्या तथा गुणस्तरमा तल माथि गर्न प्रयास गरिन सक्छ ।	भंसार अधिकतबाट गरिने आकस्मिक भौतिक परीक्षणल यस्तो जोखिम घटाउन सक्छ ।

भंसार छुटाए पछि डिङ्का कारावारको लेखापरीक्षण नभएको हुन सक्छ ।	प्रत्येक प्रकारका भंसार कारावारहरुको लागि विश्व व्यापार सगठन (WTO) को मापदण्ड अनुसारको सामान छुटाए पछिको लेखापरीक्षण गर्न अनिवार्य हुन्छ ।
बस्तु विनिमय प्रणाली अन्तर्गत पैठारी गरिएका बस्तुको उपयुक्त तवरले मुल्य निर्धारण नभएको हुन सक्छ ।	छडके परीक्षणको आधारमा गरिने पुनरोवलोकनले यस्तो जोखिम कम गर्दछ ।
निकासीकर्ताले निकासीको प्रमाण पेश नगर्न सक्छ ।	बैंक जमानत अथवा नगद धरौटी फुकुवा गर्न भन्दा पहिले निकासीको प्रमाण पेश गर्न अनिवार्य हुन्छ ।
निषेधित बस्तुहरुको निकासी वा पैठारी हुन सक्छ ।	यस्तो जोखिम घटाउन भंसार अधिकृतले चेकपोष्टमा गर्ने आकस्मिक भौतिक परीक्षण उपयुक्त हुन सक्छ ।
तोकिएको शर्तहरु पालना नगर्ने गरी बस्तुको निकासी वा पैठारी गर्न दिइने व्यवस्था हुन सक्छ ।	बैंक जमानत वा नगद धरौटी फुकुवा गर्न यस्तो शर्तहरु पुरा भएको हुनु पर्दछ ।
निकासीकर्ता तथा पठारीकर्ता बीच निकटको सम्बन्ध हुन सक्छ, जसले गर्दा बीजकका मुल्यलाई असर पार्न सक्छ ।	कारोवार मुल्य निर्धारण गर्न भंसार अधिकृतलाई विभिन्न मूल्यांकन विधिहरु उपलब्ध छन् ।
बीजकमा निम्न खर्चहरु उल्लेख गरी कारोवार मुल्यमा समावेश गर्न सकिनेछ । <ul style="list-style-type: none"> ■ किस्ता भुक्तानीको व्याज ■ ढुवानी, पैठारी पछि गरिने फिटिङ्ग तथा निर्माण खर्च, कर तथा अन्य महशूल 	यस्तो खर्चहरु कारोवार मुल्यको अंश हुन सक्दैनन् ।

पैठारीको देहायका शर्तहरुका सम्बन्धमा आर्थिक अध्यादेशमा बेग्लै सुची राखिएको छ :

- पुर्ण वा आंशिक भंसार सहलियतका पैठारीहरु
- विशेष भंसार सहलियत अथवा १% भंसार महशूल सुविधा अन्तर्गतका पैठारीहरु र
- १% महशूल लाग्न पैठारीहरु ।

५.५ लेखापरीक्षणका चासोका विषयहरु (Matters of Audit Consideration)

५.५.१ लेखापरीक्षकले भंसार ऐन २०६४ तथा अन्य सम्बन्धित ऐन, नियमावली तथा विभागीय मार्गदर्शनहरुको अनुशरण भए नभएको परीक्षण गरी देहायका कुराहरु निर्धारण गर्दछ :

प्रज्ञापनपत्र (Declaration Form)

लेखापरीक्षकले प्रज्ञापनपत्रको गहिरो अध्ययन/पुनरावलोकन गरी देहायका कुराहरु भएको सुनिश्चित गर्न पर्दछ :

- मालधनीले सामानको विवरण सही उल्लेख गरेको ।
- सम्बन्धित वर्षको आर्थिक ऐन अनुसार अथवा वीजकमा उल्लेखित विक्री मुल्य अनुसारको सबै भन्दा उच्च मुल्यमा भंसार महशूल संकलन गरिएको ।
- सामानको ढुवानी खर्च , वीमा तथा अन्य सम्बन्धित खर्च लाई पष्टि गर्ने कागजातहरु भएको तथा यस्तो खर्च लाई महशूल निर्धारणमा समावेश गरिएको ।
- प्रज्ञापनपत्रमा उल्लेखित वस्तुको विवरण वीजकमा उल्लेखित वस्तुको विवरणसग मेल खाएको ।
- महशूल को दर तथा गणितीय गणना सही भएको ।
- प्रज्ञापनपत्रमा सही हार्मोनाइज्ड कोड उल्लेख भएको ।
- उस्तै प्रकृतिका सामानहरुबाट उति नै भंसार महशूल असुल गरेको ।
- आर्थिक ऐनद्वारा लगाइएको भंसार महशूल , समीकार महसुल (काउन्टरभलिङ्ग डुयटी), मु.अ.कर, कृषि सधार शुल्क , विशेष शुल्क आदि जस्ता विभिन्न प्रकारका राजस्वहरु असुल गरिएको ।
- वस्तुको पैठारी तथा निकासी गर्दा प्रज्ञापनपत्रसंग वीजक, शिपिङ्ग कागजात, प्याकिङ्ग लिष्ट, वीमा, उत्पत्तिको प्रमाणपत्र, प्रतीत पत्र, ढुवानीकर्ताको वीजक इत्यादि जस्ता पुष्टि गर्ने कागजात सलग्न भएको ।
- अधिकार प्राप्त भंसार अधिकारीले प्रज्ञापनपत्रको परीक्षण तथा प्रमाणित गरेको ।
- वस्तुको निकासी/पैठारीमा अनियमितता गर्नेलाई कानूनद्वारा दण्डित गरेको ।

अन्य विषयहरु

- सीमाबाट देश भित्र तस्करी गर्दा समातेर जफत गरिएका वस्तुको पर्याप्त अभिलेख राखिएको कुराको परीक्षण लेखापरीक्षकले गर्नु पर्दछ । यस्तो अभिलेखले जफत गरिएको आधार तथा प्रकृया जस्तै सूचना दिने व्यक्ति, सीमा प्रहरी आदि प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।
- यदि कुनै यात्रीले आफुसंग ल्याएका सामानहरुको जानकारी नदिइ गल्ती गरेकोमा दोषी पाइएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई भंसार कमचारीको प्रयासमा अथवा INTERPOL ले दिएको सूचनाका आधारमा पक्राउ गरे नगरेको कुराको परीक्षण लेखापरीक्षकले गर्नु पर्दछ ।
- भंसार गोदाममा तल उल्लेख गरिएको अवस्थाका वस्तुहरु भए नभएको परीक्षण लेखापरीक्षकले गर्नु पर्दछ र यदि यस्तो वस्तु पाइएमा भंसार अधिकृतले के कारवाही गरेको छ, सो समेत लेखापरीक्षकले जाँच गर्नु पर्दछ :
 - पैठारी तथा निकासीका लागि निषेधित वस्तुहरु,
 - बन्दरगाहमा कम (Short) भएका सामानहरु,
 - मालधनीले भंसार महशूल नतिरेका तथा भंसारबाट नछुटाएका वस्तुहरु
 - विभागीय मूल्यांकन निर्धारण भै नसकेका वस्तुहरु अथवा भंसार कोड नम्बर निश्चित गरी नसकिएका वस्तुहरु,
 - भंसार अधिकृतले थप अनुसन्धानका लागि राखका वस्तुहरु
 - अदालतको विचारधीन रहका वस्तुहरु, र

- जफत गरिएका तर लिलाम नगरिएका वस्तुहरु ।
- भंसार नियमावली अनुसार केही अपवाद बाहेकका भंसार गोदाममा भएका वस्तुको क्षति वा नाक्सानीका लागि सरकार जवाफदेही हुनेछ । लेखापरीक्षकले सरकार जवाफदेही हुन नपर्ने क्षति वा नोक्सानीका घटनाहरुको टिपोट बनाउनु पर्दछ ।
- मालधनीलाई सामान उठाउन सूचना जारी गर्दा समेत भंसारबाट नछुटेका सामानहरु जफत गर्न प्रष्ट प्रावधान छन । लेखा परीक्षकले धेरै वर्षदेखि गोदाममा थन्किएर बसेका वस्तुहरुको निरीक्षण गर्नु पर्दछ ।
- कार्यालयले जफत गरेका सामानहरुको सन्दर्भमा देहाय बमोजिमको कारवाही शुरु गरे नगरेको कुरा लेखापरीक्षकले सुनिश्चित गर्न पर्दछ :
 - भंसार नियमावली अनुसार सडने वा गल्ने नाशवान सामानहरु तथा घरपालुवा जनावर र पशुपक्षी जफत गरको २४ घण्टाभित्र लिलाम गरेको हुनु पर्दछ ; र
 - अनाशवान वस्तुहरुको लिलाम बिक्री सम्बन्धमा भंसार नियमावलीमा उल्लेख भए बमोजिम भए नभएको लेखा परीक्षकले परीक्षण गर्न पर्दछ ।
- अस्थायी आयात गरिएका सवारी साधन, मेशिनरी तथा इन्विपमेन्ट आदिको हकमा लेखापरीक्षकले देहायका कुराको निरीक्षण गर्नु पर्दछ :
 - यस्तो सामानहरु बिक्री गर्दा , उपहार दिदा वा व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि उपयोग गर्दा भंसार महशूल असुल गरे नगरेको ; र
 - परियोजना अवधि समाप्त भैसकेपछि पनि नेपालबाट फिर्ता नलगिएका सवारी
- साधनहरु जफत गरे नगरेको ।
- भंसार अधिकृतले पैठारी वा निकासी गरिएको वस्तुको कम मुल्य निर्धारण गरको कुरा राजस्व
- अनुसन्धान विभाग वा राष्ट्रिय सर्तकता केन्द्रले पत्ता लगाएका घटनाहरुसंग सम्बन्धित प्रज्ञापनपत्रहरुको लेखापरीक्षकले परीक्षण गर्न पर्दछ ।
 - भंसार राजस्व संचितकोषमा जम्मा भएको सुनिश्चित गर्नका अतिरिक्त देहायका विषयलाई समेत उचित ध्यान दिनु पर्दछ :
 - प्रज्ञापन पत्र, नगदी रसिद, अभिलेख र बैंक भौचरमा उल्लेखित रकम एक आपसमा मिले नमिलेको जाँच गर्न पर्दछ ;
 - यदि कार्यालयमा कम्प्युटर प्रोसेसिङको प्रयोग गरिएको छ भने लेखापरीक्षकले कम्प्युटरमा भएको तथा बैंक भौचरमा भएको रकम मिल्छ कि मिल्दैन जाँच गर्न पर्दछ ; र
 - नगदी रसिदको सिरियल नम्बर पहिले नछापिएको र क्रमशः प्रयोग गरिएको कुराको
- निश्चित गर्नु पर्दछ ।
 - अति सौविध्यता प्राप्त मुलुकहरुबाट पैठारी गरिएका वस्तुहरुमा उपयुक्त छुट दिएको सुनिश्चित गर्न देहायका विषयहरुको परीक्षण गर्न पर्दछ :
 - सामानहरु बास्तवमा अति सौविध्यता प्राप्त मुलुकबाट जहाजमा लादिएको प्रमाणित गर्न शिपिङ्ग डकुमेन्ट भए नभएको

- अति सौविध्यता प्राप्त मुलुकमा बस्तुहरुको बीमा गरिएको बैंक जमानत वा नगद धरौटी अन्तर्गत अस्थायी रूपमा पैठारी गरिएका सामानहरु पैठारी गरिएको
- समयबाट तीन महिना वा थप अवधि भित्र फिर्ता गरिसक्नु पर्दछ अन्यथा ती सामानहरु जफत गरिनेछ । भंसार कार्यालयले भंसार सहूलियत/सुविधा, जस्तै:- महशूल का पुर्ण वा आंशिक छुट, १% महशूल सुविधा अथवा बैंक जमानत वा नगद धरौटीमा फिर्ता गर्ने शर्तमा पैठारी गरिएको वस्तुको अभिलेख राख्नु पर्दछ । साथै कार्यालयसंग जाँच गर्न तथा यस्तो वस्तुको विक्री,
- प्रयोग, उपहार आदि भएको अवस्थामा महशूल असल्ले सयन्त्र रहको हुनु पर्दछ । यसका लागि भंसार मुल्य निर्धारण गर्दा पाच वर्ष सम्म प्रति वर्ष १०% का दरले हास कट्टी गरिन्छ । भंसार कार्यालयले भंसार महशूल बिना एक वर्षमा ६ महिनाको अवधिकालागि पर्यटकहरुले भित्र्याएका सवारी साधनहरुको उचित अभिलेख राख्नुपर्दछ । उचित कारण भएकोमा बाहेक यस्तो सवारी साधनहरु ६
- महिनाको स्वीकृत अवधि भित्र फिर्ता अथवा पुनः निकासी नगरिएमा जफत गरिनेछ । नेपाल सरकारको सहमतिमा परियाजनाले अस्थायी रूपमा अभिलेख राखी, आंशिक महशूल तिरेर वा बैंक जमानत सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरेको सामानहरु तीन महिना भित्र फिर्ता लैजानु पर्दछ । म्याद थप गरिएको अवस्थामा बाहेक यी वस्तुहरु जफत गरिनेछ । साथै लाग्ने भंसार महशूलको भुक्तानी नगरी यस्तो पैठारी गरिएका वस्तुहरु स्वीकृति वेगर एक परि याजनाबाट अर्को परियाजनामा हस्तान्तरण गरिने छैन ।

५.६ सान्दर्भिक ऐन तथा नियमहरु (Relevant Laws and Regulations)

भंसार लेखापरीक्षणका लागि देहायका ऐन, नियम तथा परिपत्रहरु सान्दर्भिक छन ।
लेखापरीक्षकसंग

- यिनको विस्तृत जानकारी हुनु आवश्यक छ :
- भंसार ऐन, २०६४,
- भंसार नियमावली, २०६४
- आर्थिक ऐन,
- भंसार विभागले समय समयमा जारी गरेका सूचना तथा परिपत्रहरु,
- वाणिज्य विभागल जारी गरेका अन्य परिपत्रहरु,
- GATT,
- विश्व व्यापार सगठन (WTO);
- SAFTA ;
- निकासी पैठारी नियन्त्रण ऐन २०१३ र

अन्य सान्दर्भिक कागजातहरु ।

५.७ लेखापरीक्षण कार्यक्रम / जाँच तालिका (Audit Program/ Checklist)

अनुसूची -३ मा विस्तृत जाँच तालिका दिइएको छ । लेखापरीक्षण उद्देश्य तथा जोखिम मूल्यांकनका आधारमा विस्तृत लेखापरीक्षण योजना तथा लेखापरीक्षण कार्यक्रम तयार गरी स्वीकृत गराउनुपर्नेछ । समय समयमा यसलाई परिमार्जन गरिने छ ।

परिच्छेद ६: अन्तशुल्क

६.१ परिचय

६.१.१ उत्पादन गरको अथवा नेपालभित्र पैठारी गरको सामानहरूको आधारमा उत्पादकलाई अन्तःशुल्क लगाइन्छ। अन्तःशुल्क ऐन २०५८ ले नेपालमा उत्पादित तथा नेपालमा पैठारी गरिएका सामानमा अन्तःशुल्क लाग्ने व्यवस्था गरको छ। अन्तःशुल्क राजस्व अन्तर्गत लाईसेन्स दस्तुर, नवीकरण दस्तुर, शुल्क, जरिवाना तथा लिलामीबाट असुल गरिएका रकम समेत पर्दछन।

अन्तःशुल्कको असर जनसंख्याको साना क्षेत्रमा रहन्छ। ठुलो बिक्री परिमाण, थोरै उत्पादकहरू, सिमित उपभोक्ता, अलचिलो माग, निकट प्रतिस्थापनका वस्तुहरूको अभाव नै देशको अन्तःशुल्क व्यवस्थाको आधारभूत आकर्षण हुन। सामान्य प्रशासनिक प्रयासले कर छल्ने अवसरलाई सीमित गर्दछ। नकारात्मक बाह्यता (Negative Externalities) उत्पन्न गर्न वा अवाञ्छित ठानिएका उपभोगलाई नियन्त्रण गर्न अन्तःशुल्क उपयोगी साधन हो।

६.१.२ अन्तःशुल्क नियन्त्रण (Controlling Excise)

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ एवं तथा अन्तःशुल्क नियमावली २०५९ तथा मदिरा नियमावली २०३३ हरूले अन्तःशुल्क नियमन तथा निर्धारण गर्दछन। सरकारले कानूनी व्यवस्था गरे अनुसार अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको उत्पादनदेखि बिक्रीका चरणसम्म निकट सुपरिवेक्षण तथा नियन्त्रण गर्दछ। अन्तःशुल्क लाग्ने सम्पूर्ण वस्तुहरूका लागि अनुमतिपत्र आवश्यक हुन्छ जुन विभाग र स्थानीय कार्यालयहरूले प्रदान गर्दछन। अन्तःशुल्क लगाइएका वस्तुको मात्र बिक्रीलाई सुनिश्चित गर्न अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरूमा सोको छाप लगाएर मात्र बिक्री गरिन्छ। राजस्व तथा नकारात्मक बाह्यताका आधारमा उच्च महत्वका मदिराजन्य पेय तथा चुराटको सन्दर्भमा विशेष व्यवस्था गरिएको छ। यिनीहरूको उत्पादनका शुरु चरणदेखि बिक्रीको अन्तिम चरणसम्म भौतिक नियन्त्रण तथा सुपरिवेक्षण गरिन्छ।

उत्पादन र बिक्रीमा नियन्त्रण कायम राख्न कारखाना स्थलमा नै अन्तःशुल्क कर्मचारी राखिन्छन। यसरी परिचालित कर्मचारीहरू उत्पादनको नियन्त्रण, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमनमा जवाफदेही रहन्छन। कम महत्व र जोखिमका क्षेत्रहरू जस्तै सिमेन्ट, हल्का पेय पदार्थ तथा केही प्लाष्टिकजन्य उत्पादनहरूको हकमा तिनीहरूलाई स्वीकृत स्वचालित प्रकृयाद्वारा उत्पादन भएको परिमाण नियमित गरिन्छ।

अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरू र अन्तःशुल्क दररेट आर्थिक ऐनमा उल्लेख गरिन्छ।

६.१.३ अनुमतिपत्र सम्बन्धी व्यवस्था (Licensing System)

अन्तःशुल्क लाग्ने पदार्थहरू उत्पादन, निकासी, बिक्री वा भंडारण गर्न इच्छुक व्यक्तिले आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट अनुमति पत्र प्राप्त गर्नु पर्दछ। अनुमति पत्र प्रत्येक वर्ष श्रावण महिना भित्र नविकरण गर्न पर्दछ। कुनै इजाजतपत्रवालाले चाहेमा तीन आर्थिक वर्षको लागि एकै पटक नविकरण दस्तुर दाखिला गरी नविकरण गराउन सक्नेछ। श्रावण महिना भित्र इजाजत नविकरण नगराएमा सो अवधि नाघेको पहिलो तीन महिना भित्र नविकरण दस्तुरको पच्चिस प्रतिशत, त्यसपछिको तीन महिना

भिन्न नविकरण गराएमा पचास प्रतिशत, त्यसपछिको तीन महिना भित्र नविकरण गराउन चाहेमा पचहत्तर प्रतिशत र त्यसपछि असार मसान्त सम्मको अवधिको लागि शत प्रतिशत जरिवाना बुझाई इजाजतपत्र नविकरण गराउन सक्नेछ । उपर्युक्त तोकिएको अवधि समाप्त भएपछि नविकरण गराउन चाहेमा तोकिए बमोजिमको नविकरण वापत लाग्ने दस्तुरमा प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि शत प्रतिशत थप इजाजत दस्तुर र बाँकी बक्यौता रकम समेत बुझाई इजाजत पत्र नविकरण गराउन सक्नेछ ।

अनुमति पत्र सबैले देख्न गरि राख्ने व्यवस्था गर्न पर्दछ ।

अनुमति पत्र प्राप्त व्यक्तिले आन्तरिक राजस्व कार्यालय समक्ष ऐनमा तोकिएको म्यादभित्र तोकिएका ढाँचामा अन्तःशुल्क लाग्ने बस्तुको विवरण पेश गर्न पर्दछ ।

६.१.४ शुल्क कट्टी/दावी (Credit/Claim)

अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन गर्दा खपत भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको अन्तःशुल्क तयारी वस्तु निष्कासन गर्दा तिर्नु पर्ने अन्तःशुल्कमा कट्टा गर्न पाइनेछ । तर स्वयं निष्कासन प्रणाली लागू हुने सुर्तीजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योगहरु बाहेक अन्य उद्योगले कच्चा पदार्थ खरीद वा आयात गर्दा तिरेको अन्तःशुल्क तयारी वस्तु विक्री गर्दा तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कमा कट्टा गर्न पाउने छ ।

अन्तःशुल्क अधिकारीले गरेको निर्णय करदातालाई स्वीकार्य नभएको अवस्थामा आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकिय पुनरावलोकनका लागि आवदन गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो निर्णय प्राप्त गरेको ३५ दिनभित्र करदाताले पुनरावेदन गर्न पर्दछ । विभागको निर्णयमा चिन्त नबुझेमा करदाता राजस्व न्यायधिकरण समक्ष जान सक्नेछ ।

६.१.५ अवज्ञा (Offences)

- अन्तःशुल्क ऐनको अवज्ञा गर्नेलाई दण्डित गरिने कानूनी व्यवस्था छ । सामान्यतया देहायका कुरालाई अवज्ञा मानिनेछ :
 - अनुमति पत्र बेगर अन्तःशुल्क लाग्ने पदार्थ उत्पादन गर्न, विक्री गर्न र भंडारण गर्न वा सेवा प्रदान गर्न।
 - अन्तःशुल्क दायित्व सम्बन्धमा भ्रुष्टा सूचना र कागजात पेश गर्न।
 - अन्तःशुल्क दायित्वलाई वास्तविक भन्दा कम देखाउन ।

६.२ उद्देश्य तथा कार्यक्षेत्र (Objective & Scope)

- ६.२.१ लेखापरीक्षकलाई देहायका कुराहरु सुनिश्चित गर्न सहयाग पुरयाउन यस मार्गदर्शनको उद्देश्य हो ।
 - ऐनमा व्यवस्था भए अनुसार नेपाल राज्यमा उत्पादन भएको तथा पैठारी गरिएको
 - बस्तुहरुबाट अन्तःशुल्क असुल गरिएको ।
 - भौतिक नियन्त्रण प्रणालीको उचित व्यवस्थापन गरिएको
 - स्वयं निस्काशन प्रणालीमा अनुगमन प्रभावकारी रहेको सरलता, दक्षता र एकरूपताका आधारमा अन्तःशुल्कको पुनरावलोकन गर्न तथा चुहावट र अस्पष्टता हटाउन ।

६.३ विवरण पेश गर्ने तथा शुल्क संकलन गर्ने व्यवस्था (Systems of Submitting Returns and collecting Duty)

६.३.१ अन्तःशुल्क संकलन ९भ्रअष्कभ म्गतथ ऋर्याभितप्यल०

- अन्तःशुल्क ऐनले तोकको दरमा तथा आर्थिक ऐनले प्रत्येक वर्ष गर्ने संशोधन अनुसार अन्तःशुल्क लगाइन्छ। अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु तथा सेवा प्रतिष्ठानबाट उत्पादन गरी निष्काशन गर्दा, पैठारी गर्दा र सेवा बिक्री गर्दा अन्तःशुल्क असुल गरिन्छ। अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु तथा सेवामा देहाय बमोजिम अन्तःशुल्क असुल गरिने छ :
- भौतिक नियन्त्रण प्रणाली लागू हुने उद्योगले उत्पादन गर्ने वस्तुको हकमा प्रतिष्ठानबाट उत्पादन गरी बिक्रीका लागि निष्कासन गर्दाको वखत,
- स्वमं निष्कासन प्रणालीमा आधारित वस्तु तथा सेवाको हकमा विजक जारी गर्दाको वखत,
- पैठारी हुने वस्तुको हकमा त्यस्तो वस्तु नेपालभित्र प्रवेश गर्दाको वखत भन्सार विन्दूमा, पैठारी हुने सेवाको हकमा विभागद्वारा तोकिए बमोजिम।

भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा अन्तःशुल्क लाग्ने सम्पूर्ण वस्तुहरूको बिक्री वितरण वा ओसार-पसार गर्न गोदामबाट निकाल्दा अन्तःशुल्क अधिकारीको उपस्थिति अनिवार्य हुनेछ। यस्तो क्रियाकलापका अभिलेख राख्नु पर्दछ।

६.३.२ अन्तःशुल्क संकलनका लागि मूल्य निर्धारण (Determination of Price for Collecting Excise Duty) उत्पादनको हकमा उत्पादकले तोकेको कारखाना मूल्य अथवा उत्पादन लागतको आधारमा विभागले निर्धारण गरेको मूल्य, पैठारीका हकमा भन्सार महशूलको प्रयाजनको लागि निर्धारित मूल्यमा भन्सार महशूल जोड्दा हुन आउने मूल्यमा र सेवाको हकमा सेवा बिक्री गर्दाको मूल्यमा तोकिएको दरमा अन्तःशुल्क लाग्नेछ।

६.४ जोखिमका क्षेत्रहरू तथा नियन्त्रणका उपायहरू (Risk Areas and Control Measures)

६.४.१ लेखापरीक्षणका क्रममा लेखापरीक्षकले देहायका जोखिमका क्षेत्रहरूमा ध्यान दिनु पर्छ :

जोखिमका क्षेत्रहरू	नियन्त्रणका उपायहरू
कारखानाधनीले गोदामबाट लिएका सामानको परिमाण, गुणस्तर अथवा मूल्यको गलत विवरण दिन सक्छ, जसले गर्दा भुक्तानी गर्न पर्ने अन्तःशुल्कको रकम समेत कम हुन सक्छ।	अन्तःशुल्क अधिकृतको उपस्थितिमा मात्र गोदामबाट सामानहरू निकालिन्छ र उसले माग फारमको यथार्थ रुजु गर्दछ। यस्ता सामानहरू अन्तःशुल्क अधिकारीले आफ्नो नियन्त्रणमा लिन सक्छन।
कारखानाधनीले अन्तःशुल्क छुट हुने शर्तमा आवश्यकता भन्दा बढी कच्चा पदार्थ खरीद गर्न सक्छ, र बढी भएको परिमाणलाई महशूल नतिरी बेच्न सक्छ।	उद्योग विभागको सिफारिसमा वाणिज्य विभागले अनुमति पत्र (license) जारी गर्दछ। यही समयमा प्लान्टको क्षमता निर्धारण गरिन्छ। पछि खरीदलाई प्लान्टको क्षमता संग वार्षिक रुपमा दाजेर रुजु गरिन्छ।

कारखानाधनीले तयारी मालको तुलनामा कच्चा पदार्थको खपत अधिक देखाउन सक्छ ।	स्थापित मान्यता भन्दा बढी कच्चा पदार्थको खपतलाई उत्पादनमा प्रयोग भए सरह मानी अतिरिक्त अन्तःशुल्क असुल गरिन्छ ।
कारखानाधनीले सहायक कच्चा पदार्थ तथा प्याके जिङ सामानमा तिरेको अन्तःशुल्क पनि क्रेडिट दावी गर्न सक्छ ।	अन्तःशुल्क क्रेडिट दावीको खरिद विजक बमोजिम रुजु गरिन्छ ।
अनुमति पत्र बिना मदिरा, चुरोट वा अवैध औषधीको उत्पादन गरिन सकिन्छ ।	अन्तःशुल्क अधिकारीले नियमित परीक्षण गर्ने छन भने राजस्व अनुसन्धान विभागले छड्के परीक्षण गर्ने गर्दछ ।
कारखानाधनी र अन्तःशुल्कको आवासीय स्थायी कमचारी बीचको मिलोमतोमा तिर्न पर्ने अन्तःशुल्क कम हुन सक्छ ।	प्रत्यक मिल तथा कारखानाको वार्षिक स्वतन्त्र निरीक्षण गरिनुपर्ने व्यवस्था छ ।
परम्परागत दरमा आधारीत भइ न्यून मल्यमा अन्तःशुल्क लगाइएको हुन सक्छ ।	अन्तःशुल्क एक्स फ्याक्ट्री मुल्यमा लगाइन्छ ।

६.५ लेखापरीक्षण चासोका विषयबस्तुहरु (Matters of Audit Consideration)

अन्तःशुल्क ऐन २०५८ तथा अन्य सम्बन्धित ऐन, नियम, कानून तथा परिपत्रहरुको अनुशरण भए नभएको परीक्षण गर्नका अतिरिक्त लेखापरीक्षकले देहायका कुराहरुमा विचार पुऱ्याउनु पर्दछ :

- अन्तःशुल्क ऐनको अनुसूचीमा उल्लेखित दर बमोजिम अन्तःशुल्क लगाइएको ।
- अन्तःशुल्क लाग्ने सस्थाहरु जस्तै अन्तःशुल्क लाग्ने बस्तु उत्पादन गर्ने कारखाना, पैठारीकर्ता, होटल, रेष्टुरा तथा मदिरा बेच्ने पसल आदिको अन्तःशुल्क कार्यालयले अभिलेख राखेको ।
- बिक्री भएका बस्तुको मुल्य एक्स फ्याक्ट्री मुल्यमा गणना गरिएको :
 - सामानको माग फारममा उल्लेख भएको परिमाण र गुणस्तरका आधारमा तिर्न पर्ने अन्तःशुल्क ठीक संग गणना गरिएको ।
 - विदेशी मुद्रा प्राप्तिको आधारमा अन्तःशुल्क छुटमा बिक्री भएका सामानहरुको पर्याप्त कागजातहरु राखेको ।
- कारखानाको उत्पादन क्षमताको अनुपातमा अन्तःशुल्क छुट हुने बस्तुहरु आवश्यकता भन्दा बढी खरीद गरे नगरेको ।
- विभागद्वारा स्थापित उत्पादन-खपत अनुपात (Input - Output Ratio) भन्दा बढी कच्चा पदार्थ खपत भए नभएको र :
 - स्थापित मापदण्ड नभएको खण्डमा जर्ती (wastage) निर्धारण गर्न अन्तःशुल्क विभागले अपनाएका विधिहरु पर्याप्त भएको ;
 - स्वीकृत अनुपात भन्दा बढी अनुपातमा कच्चा पदार्थ खपत भएको अवस्थामा सबै भन्दा उच्च अन्तःशुल्क दर लगाइएको; र
 - कारखानाबाट उत्पादीत बाइप्रोडक्ट लाई के गरियो भन्ने कुराको सोधपुछ ।

- जफत गरिएका तथा नियन्त्रणमा लिएका अवैध औषधीहरूको बारेमा ती औषधी नियन्त्रणमा लिएको तरीका तथा तिनलाई तह लगाएको तरीका जस्तै:- लिलाम गरको, नष्ट गरको, उपयुक्त निकायलाई दिइएको अथवा अझै रहि रहेको भए किन ? जस्ता कुराहरूको विस्तृत विवरणको अभिलेख राखेको ।
- अन्तःशुल्क कार्यालयले अन्तःशुल्क बक्यौता राख्नेको नाम, वर्ष तथा रकम उल्लेख गरी अभिलेख राखेको
- कारखानाको मौज्जातहरू निरीक्षण गरिएको तथा आन्तरिक राजस्व विभागका कमचारीहरूले प्रतिवेदन पेश गरेको ।
- अन्तःशुल्क प्रयाजनको लागि बस्तुको मुल्य गणना गर्दा सही सुत्रको प्रयोग गरिएको । लागतमा उत्पादन लागतका अतिरिक्त नाफा समावेश गरिएको हुनु पर्दछ, अन्तःशुल्क तथा कर समावेश हुदैन ।
- अन्तःशुल्क लाग्ने बस्तुको पैठारीको भंसार बिन्दुमा (Cusotm Point) अभिलेख राखिएको जसमा अनुमति पत्र प्राप्त व्यक्तिको नाम, सामानको परिमाण तथा परल मुल्य उल्लेख भएको हुनु पर्दछ ।
- उत्पादनको अवस्थामा नै अन्तःशुल्क असुल गरिने बस्तुका हकमा अन्तःशुल्क अधिकारीले वर्ष भरिको अनुमानित अन्तःशुल्क बराबरको रकम अग्रिम रूपमा जम्मा गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।
- प्रतीत पत्र मार्फत पैठारी गरिने बस्तुहरूको परिमाण, मुल्य, हाम्रोनाइज्ड कोडहरूको विवरण पैठारीकर्ताले अन्तःशुल्क कार्यालयलाई दिनु पर्दछ ।
- बिडी उत्पादनकर्ताले उत्पादन तथा बिक्रीको लागि अन्तःशुल्क कार्यालयबाट खरिद गरिएका बण्ड रोल (Band Roll) प्रयोग गरेको तथा सोको अभिलेख राखिएको सुनिश्चित गर्न पर्दछ ।
- मदिरा उत्पादन प्लान्टको मौज्जात अन्तःशुल्क अधिकृतले कम्तीमा वर्षको एक पटक परीक्षण गर्न पर्दछ । वाष्पीकरण (Evaporation) वा चुहावटको (Leakage) कारणले गर्दा स्टकमा भएको कमी अन्तःशुल्क अधिकारीले प्रमाणित गरी अन्तःशुल्क मिनाहाका लागि अन्तःशुल्क कार्यालयले विभागमा पेश गर्न पर्दछ ।
- भुक्तानी नगरिएको अन्तःशुल्कमा ०.५% प्रतिदिन बराबरको विलम्ब शुल्क लगाइ असुल गरिएको हुनु पर्दछ ।
- अनुमति पत्र खारेज गरिएका कारखानाको गोदाममा रहेका मौज्जातलाई तिर्न बांकी अन्तःशुल्क तिरी विभागको स्वीकृतिमा बेच्न सकिनेछ । यदि तिर्न बांकी शुल्क नतिरेमा, विभागले सामान लिलाम गरि बक्यौता रकम असुल गर्न सक्नेछ । लिलामीबाट प्राप्त बढी रकम मालधनीलाई फिर्ता गरिनेछ ।
- अन्तःशुल्क नियमावली २०५९ बमोजिम कच्चा पदार्थ तथा तयारी मालको अभिलेख राखिएको तथा अन्तःशुल्क अधिकारीले प्रमाणित गरको सुनिश्चित गर्न पर्दछ ।
- मदिरा उत्पादनको अनुमतिपत्र पाएका व्यक्तिले देहायका कार्यविधिहरू अपनाउनु पर्दछ :
 - स्वीकृत प्लान्टबाट उत्पादित स्पिरिटबाट मात्र अल्कोहल ब्लन्डिङ्ग (मदिरा मिश्रण) उत्पादन

गर्न पर्दछ ।

- स्पिरिट, खुदो जस्ता कच्चा पदार्थको मौज्जातको संरक्षणमा उत्पादकले उचित ध्यान दिनु पर्दछ । हेल्चकर््याइवाट हुने कच्चा पदार्थको क्षति परिमाणलाई मदिरा उत्पादनमा उपयोग गरिएको सरह मानी अतिरिक्त अन्तःशुल्क असुल गरिनेछ ।
- उत्पादन गरिएका प्रत्येक बोतल मदिरामा ब्याच नम्बर, सिरियल नम्बर, उत्पादकको नाम तथा मदिराको यु.पी. उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- विभागले तोक बमोजिम डिष्टीलरी तथा ब्रुअरीमा निरीक्षण रजिष्टर राख्नु पर्दछ । अन्तःशुल्क अधिकृत अथवा निजले तोकेको व्यक्तिले निरीक्षण मिति तथा उत्पादन प्रकृत्यामा देखिएको कमजोरीहरु सो रजिष्टरमा भर्नु पर्दछ ।
- कच्चा पदार्थ खपत तथा फ्लेभरको फर्मेन्टेशनमा पानीका प्रतिशत तथा यस्तो फ्लेभरको मात्राको अभिलेख राख्नु पर्दछ र यसको जानकारी डिष्टीलेशन गर्नु पूर्व अन्तःशुल्क अधिकारीलाई दिनु पर्दछ ।
- अन्तःशुल्क नियमावलीको अनुसूची १० बमोजिम डिष्टील गरिएको मदिराको परिमाण तथा यु.पी.एस., र अनुसूची ११ बमोजिम विक्रि गरिएको मदिरा र सोमा लाग्ने अन्तःशुल्क देखिने गरि अभिलेख राख्नु पर्दछ ।
- मदिरा उत्पादनमा प्रयोग भएको अन्न तथा फलफुलको अभिलेख अन्तःशुल्क अधिकृत वा निजले तोकेको व्यक्तिबाट प्रमाणित गरि राख्नु पर्दछ ।
- प्रति १०० किलो खुदोबाट १९ लिटर ENA अथवा २० लिटर ६५ OP को प्रशोधित स्पिरिट उत्पादन गरिनु पर्दछ । सो भन्दा कम उत्पादन भएमा विभागको स्वीकृति लिनु पर्दछ ।
- कुनै कारणबाट उद्योग बन्द गर्नु परेमा विभागलाई ३ दिनको पूर्व सूचना दिनु पर्दछ ।
- चुरोट उत्पादनका लागि अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले देहायको कार्यविधि अपनाउनु पर्दछ :
 - अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को अनुसूची ५ बमोजिम चुरोट उत्पादनमा प्रयोग हुने स्वदेशी तथा पैठारी गरिएका सुर्तीको अभिलेख राखी कारखानामा कार्यरत अन्तःशुल्क कर्मचारीबाट प्रमाणित गराइ राख्नु पर्दछ ।
 - चुरोट र उत्पादनमा प्रयोग भएको सुर्तीको मौज्जात तथा चुरोट बिक्रीको अभिलेख अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को अनुसूची ६ बमोजिम राख्नु पर्दछ ।
 - विभिन्न प्रकारका चुरोट बनाउनमा स्वदेशी वा विदेशी सुर्तीको के कति अनुपातमा प्रयोग गरिने हो, त्यसको स्वीकृति विभागबाट लिइ राख्नु पर्दछ । तयार भएको बिक्री योग्य चुरोटलाई राम्ररी बट्टामा हाली प्याकिङ्ग गर्नु पर्दछ । कारखाना गोदामबाट बिक्रीको निमित्त निकालिएको चुरोट अन्तःशुल्क कार्यालयको स्वीकृति बेगर कारखानामा पुनः ल्याउनु हुदैन ।
- प्याकेटको संख्या, सिरियल नम्बर तथा मिति उल्लेख गरी अन्तःशुल्क नियमावलीको

अनुसूची ७ बमोजिमको मौज्दात अभिलेख प्याकजिङ्ग विभागमा राख्नु पर्दछ ।

– अन्तःशुल्क नियमावलीको अनुसूची ८ बमोजिमको मौज्दात अभिलेख गोदाममा राख्नु पर्दछ ।

– अन्तःशुल्क नियमावलीको अनुसूची ९ बमोजिमको बिक्रीका लागि गोदामबाट चुरोटको चलानीको माग फारम भर्नु पर्दछ ।

६.६ सान्दभिक कानून तथा नियमहरु (**Relevant Laws and Regulations**)

अन्तःशुल्कको लेखापरीक्षणका लागि देहायका ऐन, नियम तथा परिपत्रहरु सान्दभिक छन । यसका विस्तृत जानकारी लेखापरीक्षकले राख्नु पर्दछ ।

- अन्तःशुल्क ऐन २०५८ ;
- अन्तःशुल्क नियमावली २०५९;
- आन्तरिक राजस्व विभागले जारी गरेको अन्तःशुल्क निर्देशिका;
- आर्थिक ऐन ; र
- आन्तरिक राजस्व विभागले समय समयमा अन्तःशुल्क सम्बन्धमा जारी गरेको परिपत्र तथा सूचनाहरु ।

६.७ लेखापरीक्षण कार्यक्रम/जाँच तालिका (**Audit Program/Checklist**)

अन्तःशुल्क लेखापरीक्षण सम्बन्धमा विस्तृत जाँच तालिका अनुसूची ४ मा दिइएको छ जुन लेखापरीक्षण उद्देश्य तथा जोखिम निर्धारणको आधारमा परिमार्जन गरिनेछ ।

परिच्छेद ७: गैर कर राजस्व

गैर कर राजस्व (Non-tax Revenue)

७.१ सवारी साधन कर (Vehilce Tax)

७.१.१ सवारी साधन कर ऐन २०३१ अनुसार सवारी साधन धनीले सरकारलाई सवारी साधन कर तिर्नु पर्दछ । ऐनका लागि सवारी साधन भन्नाले जमीनमा मेशिनबाट सञ्चालित सवारी साधन जस्तै जीप, कार, लरी, ट्रक, बस, भ्यान, मिनीबस, मोटरसाइकल, स्कुटर, अटोरिक्सा, टेम्पो आदि बुझ्नु पर्दछ । सवारी साधन हुने व्यक्तिले सम्बन्धित वर्षको आर्थिक ऐनले तोकेको दरमा सवारी साधन कर तिर्नु पर्दछ ।

७.१.२ कर तिर्नु पर्ने दायित्व

प्रत्येक वर्षको श्रावण १ गते सवारी साधन धनीका रूपमा दर्ता भएको व्यक्तिले चैत्र मसान्तसम्म वा नवीकरणको दिनसम्मको कर तिर्नु पर्दछ । सवारी साधनको स्वामित्व हस्तान्तरण भएमा यस्तो हस्तान्तरीत भएको महिनासम्मको कर असुल गरिन्छ । नयाँ दर्ता भएको सवारी साधनको हकमा भंसारबाट छुटेको महिनादेखिको कर लगाइन्छ ।

७.१.३ संकलन समय (Collection Time)

कर तिरेपछि मात्र सवारी साधनको दर्ता, नवीकरण वा स्वामित्व हस्तान्तरण गर्न सकिनेछ । यद्यपि चैत्र मसान्तसम्म कर तिरी सक्नु पर्दछ । तोकिएको समयभित्र कर नतिरेमा निम्नानुसारको जरिवाना लाग्ने छ :

३० दिन सम्म -कर रकमको ५%

३१ देखि ४५ दिनसम्म -कर रकमको १०%

४५ दिनदेखि आर्थिक वर्षका अन्त्यसम्म -कर रकमको २०%

- तोकिएको समयमा कर नतिरेमा कर अधिकृतले सवारी साधन जफत तथा लिलाम गरी कर असुल गर्न सक्नेछ ।
- लिलामबाट प्राप्त रकम कर रकम भन्दा कम भएमा करदाताको अन्य सम्पत्ति जफत तथा लिलाम गरी कर असुल गर्न सकिनेछ ।
- यसरी कर असुली गर्दा बढी भएको रकम करदाताले २ वर्षभित्र माग गरेमा फिर्ता गरिनेछ । २ वर्षको अवधिसम्म माग नगरिएमा संचित कोषमा जम्मा गरिने छ ।
- लिलाम प्रकृया शुरु गरेको अवस्थामा करदाताले जरिवाना सहितको कर रकम जम्मा गरेमा १० % अतिरिक्त जरिवाना लिई लिलाम गर्ने प्रकृया स्थगित गरिनेछ ।

७.१.४ छुट तथा मिनाहा (Exemption and Waiver)

देहायका अवस्थामा सवारी साधन कर छुट हुनेछ :

- नेपाल सरकारको नाममा दर्ता भएका सवारी साधन ;

- कुटनैतिक व्यक्ति वा निकायको नाममा दर्ता भएका सवारी साधन ;
- नेपाल सरकारसंग ठेक्का/करारमा रहेका व्यक्ति, परियोजना तथा अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरुको नाममा भएका सवारी साधन ;
- स्थानिय निकायको नाममा भएका सवारी साधन ;
- नेपाल सरकारले प्रमाणित गरेको नाफा नकमाउने संस्थाका नाममा दर्ता भएका सवारी साधन ; र
- पुरानो पत्रु (Scrapped) सवारी साधन अथवा कुनै कारणले सवारी साधन सञ्चालन नभएको कुरा सरकारले प्रमाणित गरेको अवस्था ।

सरकारले राजपत्रमा सूचना जारी गरि कारण सहित जरिवाना रकम पुरा वा आंशिक रुपमा मिनाहा गर्न सक्नेछ ।

७.१.५ प्रलेखीकरण (Documentation)

यातायात व्यवस्था कार्यालयले दर्ता भएको प्रत्येक सवारी साधनको अभिलेख राख्नेछ ।

७.१.६ जोखिमका क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखा परीक्षकको जाँच तालिका (Risk Area, Internal Control System and Auditor's Checklist) अनुसूची ५ मा सूची दिइएको छ ।

७.२ दर्ता शुल्क (Registration Fee)

७.२.१ कानूनी व्यवस्था (Legal Provision)

मुलुकी ऐनको दर्ता महलमा तोकिएका सम्पुर्ण कारोवारहरु दर्ता गर्न पर्दछ । दर्ता शुल्कको दर प्रत्येक वर्ष आर्थिक ऐन/अध्यादेशले तोके बमोजिम हुनेछ ।

७.२.२ दर्ता आवश्यक (Registration required)

मुलुकी ऐनमा व्यवस्था गरे अनुसार देहायका कारावारहरु दर्ता गर्न पर्दछ :

- धमपुत्र/पुत्री सम्बन्धी कागजात ;
- अचल सम्पत्तिको वितरण/तथा हस्तान्तरण सम्बन्धी कागजात ;
- चल सम्पत्ति लगायतका सम्पत्तिको हस्तान्तरण, बिक्री तथा सट्टापट्टा ;
- धरौटी कागजात ; र
- मृत्युपछिको हस्तान्तरण ।

राजस्व लेखापरीक्षणको लागि मालपोत कार्यालयबाट दर्ता शुल्क संकलन गरिन्छ । जग्गाको हस्तान्तरण/बिक्रीको दर्ता लेखापरीक्षणको प्रमुख क्षेत्र हो ।

७.२.३ संकलन समय (Collection Time)

कारोवारको दर्ता गरेका बखत दर्ता शुल्क असुल गरिन्छ ।

७.२.४ दर्ता शुल्क (Registration Fee)

सम्बन्धित आर्थिक ऐन वा आर्थिक अध्यादेश अनुसार तोकिन्छ ।

७.२.५ रजिष्ट्रेशन शुल्क असुली प्रयोजनका लागि मूल्यांकन रजिष्ट्रेशन गरिने सम्पत्ति / कागजातको

मूल्यांकन विधि मंत्रालय पिच्छे, फरक रहको छ । सम्बन्धित मंत्रालयले तोकेको आधारमा मूल्यांकन गरी उपयुक्त शुल्क असुल गरेको लेखापरीक्षकले सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।

७.२.६ प्रलेखीकरण (Documetation)

मालपोत कार्यालयले दर्ता भएका कारोवारहरुको दर्ता नम्बरको क्रममा अभिलेख राख्नेछ । दर्ता कागजात अन्तर्गत सम्बन्धित कारोवारलाई पुष्टि गर्ने कागजातहरु जस्तै जग्गाधनी प्रमाणपत्र (लालपुर्जा) को प्रतिलिपि, मालपोत तिरेको रसिद, नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि आदि पर्दछन ।

७.२.७ जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखापरीक्षकको जाँच तालिका (Risk Area, Internal Control System and Auditors's Checklist)

अनुसूची ६ मा लेखापरीक्षण तालिका (Checklist) दिइएको छ ।

७.३ विद्युत उत्पादकबाट प्राप्त रोयल्टी

७.३.१ रोयल्टी गैर कर राजस्वको महत्वपूर्ण अंश हो

विद्युत उत्पादन, प्राकृतिक श्रोतहरु जस्तै बालुवा, ढुंगा खानी, क्यासिनो इत्यादीबाट रोयल्टी असुल गरिन्छ । विद्युत उत्पादनबाट असुल गरिने रोयल्टीको लेखापरीक्षण विधि नमूनाका लागि तल प्रस्तुत गरिएको छ । लेखापरीक्षकले सोहि अनुरूप सम्बन्धित ऐन नियममा भएका व्यवस्था दृष्टिगत गरि लेखापरीक्षण कार्यकम बनाउनु पर्दछ ।

७.३.२ कानूनी व्यवस्था (Legal Provision)

विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ११ अनुसार जलविद्युत उत्पादन गर्न अनुमति प्राप्त प्रत्येक व्यक्तिले जडान क्षमता तथा वास्तविक बिक्रीको आधारमा नेपाल सरकारलाई रोयल्टी भुक्तानी गर्न पर्दछ ।

७.३.३ रोयल्टी लगाइने सम्बन्धमा व्यवस्था (Imposition of Royalty)

विद्युत ऐन २०४९ का दफा ११ अनुसार जलविद्युतको व्यवसायिक उत्पादन शुरु भएको मिति देखि रोयल्टी लगाइन्छ । व्यवसायिक उत्पादनको पहिला १५ वर्षसम्म जडान गरिएको प्रति किलोवाट क्षमता बराबर १०० रुपैया तथा औसत बिक्रीको २% रोयल्टी लगाइन्छ । १५ वर्षको व्यवसायिक उत्पादन पछाडि जडान गरिएको प्रति किलोवाट क्षमताका लागि रु. १,००० तथा औसत बिक्रीको १०% रोयल्टी लगाइन्छ ।

७.३.४ रोयल्टीको निर्धारण (Determination of Royalty)

विद्युत विभागले अनुमतिपत्र प्रदान गर्दा विद्युत उत्पादनको जडान क्षमताको स्वीकृति प्रदान गर्ने छ । अनुमति प्राप्त गर्ने व्यक्तिले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ६ महिनाभित्र वार्षिक प्रतिवेदन तथा आय- व्यय विवरणको प्रतिलिपि पेश गर्ने पर्दछ । यी कागजातका आधारमा औसत बिक्रीमा आधारित रोयल्टीको गणना तथा परीक्षण गरिन्छ ।

७.३.५ जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखा परीक्षकको जाँच तालिका (Risk Areas, Internal Control System and Auditor's Checklist)

अनुसूची ७ मा जाँच तालिका (Checklist) दिइएको छ ।

७.४ ब्याज आय (Interest Income)

७.४.१ नेपाल सरकारले विभिन्न संस्थालाई प्रदान गरेको ऋण वापत प्राप्त व्याजलाई ब्याज आय भनिन्छ।

७.४.२ लेखापरीक्षकले सम्झौतामा तोकिएको दरमा व्याजको गणना भए नभएको तथा सम्झौताको शर्त बमोजिम व्याज असुल गरिएको/नगरिएको परीक्षण गर्न पर्दछ।

७.५ धरौटी

७.५.१ सम्पूर्ण सरकारी कार्यालय एव अदालतहरूले राजस्व तथा धरौटी सम्बन्धी कारोबारहरू गर्दछन्। निम्न कारोबारहरूको सम्बन्धमा धरौटी प्राप्त गरीन्छ।

- (क) नेपाल सरकारलाई बुझाउनु पर्ने राजस्व अग्रिम रूपमा बुझाउनु,
- (ख) नेपाल सरकारलाई बुझाउनु पर्ने राजस्व कति बुझाउनु पर्ने भन्ने निर्णय नहुँदै त्यस्तो राजस्व रकम अग्रिम रूपमा बुझाउनु,
- (ग) बोलपत्र वा लिलाममा भाग लिनको लागि सम्बन्धित कार्यालयले तोकिएको रकम दाखिला गर्न,
- (घ) कुनै काम गर्नु अगावै कुनै रकम अग्रिम धरौटी राख्नु पर्ने भनी शर्त भएमा त्यस्तो शर्त पूरा गर्न,
- (ङ) नेपाल सरकार वा अदालत वा कुनै कार्यालयले मागेको धरौटी जमानत बुझाउनु,
- (च) अन्य कुनै कारणबाट धरौटी राख्नु पर्ने भए त्यस्तो रकम बुझाउनु।

७.५.२ लेखापरीक्षणका चासोका विषयहरू

- प्राप्त हुनु पर्ने राजस्व धरौटीमा जम्मा नगरी राजस्व आयमा तत्काल समायोजन गरिएको। वस्तु वा सेवाको आपूर्ति वा निर्माण कार्य वापत प्राप्त धरौटी रकम कोष तथा लेखा नियन्त्रकको खातामा जम्मा गरिएको र अन्य कुनै प्रयोजनका लागि खर्च नगरिएको
- पुराना तथा धेरै समय देखि बाँकि रकम कलम छुट्टाई अधिकृत व्यक्तिलाई मात्र फिर्ता गरेको सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था रहको।
- फिर्ता भक्तानी रकम पुष्ट्याइ गर्न आवश्यक प्रमाण र कागजात यथेष्ट रहको।
- धरौटीको पर्याप्त अभिलेख राखेको र आगामी वर्षहरूमा समुचित तवरबाट अल्या गरेको।

७.५.३ लेखापरीक्षण विधि

लेखापरीक्षणले निम्न कुराहरू परीक्षण गर्न पर्दछ :

- धरौटी प्राप्त रकम सम्बन्धित जिल्ला स्थिति कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको खातामा जम्मा गर्ने व्यवस्था गरिएको।
- धरौटीसंग सम्बन्धित कार्य सम्पादन भए पछि सम्बन्धित ऐन नियमको व्यवस्था वा करारको शर्त बमोजिम राजस्वमा समायोजन गरिएको र समयावधि नतोकिएको अवस्थामा कार्य सम्पन्न भएको १५ दिन भित्र राजस्वमा सारिएको।

- बन्द भएका कार्यालय वा सम्पन्न भएका आयोजनाहरूमा राखिएको धरौटी सम्बन्धित कार्यालय वा निजले तोकेको कार्यालयमा सारीएको धरौटी फीर्ता गर्न वा समायोजन गर्न यस्ता कार्यालय जिम्मेवार हुन्छन ।
- आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ प्रारम्भ हुनु भन्दा पहिले अस्तित्वमा नरहेका वा अन्य कुनै कार्यालयमा दायित्व हस्तान्तरण नभएका कार्यालयको नाममा विभिन्न बैङ्कमा धरौटी खातामा रहेको धरौटी रकम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले प्राप्त भएसम्मका विवरण खुलाई धरौटी फिर्ता दाबी गर्ने सूचना प्रत्येक आर्थिक वर्षमा एक पटक प्रकाशन गर्नेछ । म्यादभित्र फिर्ता दाबी लिन नआएमा राजश्व खातामा दाखिला गर्न सम्बन्धित बैङ्कलाई आदेश दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको ।
- अस्तित्वमा नरहेका कार्यालयको नाममा रहेको धरौटी रकम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट लेखी आए अनुसार राजश्व खातामा जम्मा गर्नु पर्नेछ ।
- आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ का नियम ६८ अनुसार उपयुक्त श्रेस्ता राखेको ।
- प्रत्येक कार्यालयले आफ्नो कार्यालयको धरौटी सम्बन्धमा महिना समाप्त भएको ७ दिन भित्र मासिक विवरण र आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ३५ दिन भित्र वार्षिक विवरण तयार पारि सम्बन्धित जिल्ला स्थित कोष तथा नियन्त्रक कार्यालयमा र सो को एक प्रति सम्बन्धित मन्त्रालय वा विभागमा पेश गर्न पर्दछ ।
- प्रत्येक मन्त्रालय विभागले मातहत कार्यालयबाट प्राप्त धरौटीको एकिकत वार्षिक विवरण महालेखा परीक्षकको कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय/विभागमा पेश गर्न पर्दछ । सम्बन्धित जिल्ला स्थित कोष तथा नियन्त्रक कार्यालयले जिल्ला भरिका धरौटीका वार्षिक विवरण तयार पारि महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पेश गर्न पर्दछ ।
- फछ्योट हुनु बाकि धरौटी आगामी आर्थिक वर्षमा आ.ल्या. गर्न पर्दछ ।

परिच्छेद ८: स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवा शुल्क

८.१ परिचय

स्वास्थ्य सेवा कर

नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवा र सामुदायिक अस्पतालहरूले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवा बाहेकका व्यक्ति, संस्था वा निकायहरूले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवामा जारी बिजक मूल्यको पाँच प्रतिशतका दरले स्वास्थ्य सेवा कर लगाइने र असुल उपर गरिने व्यवस्था आर्थिक ऐनले गरेको छ। स्वास्थ्य सेवा कर बुझाउने व्यक्ति, संस्था वा निकायले स्वेच्छिक रुपमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुन सक्नेछ यसरी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएकाले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ बमोजिम पाँच वर्षसम्म मूल्य अभिवृद्धि कर मात्र असुल उपर गर्नु पर्नेछ।

शिक्षा सेवा शुल्क

निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित देशभरिका उच्च माध्यमिक शिक्षाभन्दा माथिको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्था, काठमाडौं उपत्यकाभित्र तथा उप-महानगरपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकाम तथा आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको स्थानमा संचालित शिक्षण संस्थाहरूको हकमा सबै तहको शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्थाहरूले असुल गर्ने भर्ना शुल्क र मासिक शिक्षण शुल्कमा एक प्रतिशतका दरले शिक्षा सेवा शुल्क लगाइने र असुल उपर गरिने व्यवस्था आर्थिक ऐनले गरेको छ। तर सार्वजनिक शैक्षिक गुठी अन्तर्गत सञ्चालित शिक्षण संस्थालाई शिक्षा सेवा शुल्क लाग्ने व्यवस्था गरिएको छैन। स्पष्टीकरण: यस दफाको प्रयोजनको लागि “निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित शिक्षण संस्था” भन्नाले तालीम तथा पुनर्ताजगी तालीम प्रदान गर्ने संस्था बाहेक कानून बमोजिम दर्ता भई निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विश्वविद्यालय, महाविद्यालय, विद्यालय तथा प्राविधिक शिक्षालय लगायत जुनसुकै किसिमको शिक्षा प्रदान गर्ने निकाय सम्भन्नु पर्छ।

८.२ विवरण पेश गर्ने तथा कर शुल्क संकलन गर्ने व्यवस्था

स्वास्थ्य सेवा तथा शिक्षा सेवा शुल्क बुझाउनु पर्ने कर दाताले देहायको अवधिमा विवरण समेत उक्त अवधिको शुल्क रकम दाखिला गर्नुपर्नेछ:

- साउन देखि कार्तिक सम्मको मंसीर २५गते भित्र।
- मंसीर देखि फागुनसम्म को चैत्र २५गते भित्र।
- चैत्र देखि आषाढसम्मको साउन २५गते भित्र।

८.३ उद्देश्य तथा कार्यक्षेत्र (Objective & Scope)

लेखापरीक्षकलाई देहायका कुराहरु सुनिश्चित गर्न सहयोग पुरयाउन यस मार्गदर्शनको उद्देश्य हो।

- ऐनमा व्यवस्था भए अनुसार स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवा शुल्क असुल गरिएको
- उक्त शुल्कहरु उठाउन कार्यालयले पर्याप्त व्यवस्था गरेको।
- विवरणहरु अद्यावधिक रहेको

८.४ लेखापरीक्षण चासोका विषयबस्तुहरू (Matters of Audit Consideration)

आर्थिक ऐन तथा आन्तरिक राजस्व विभागले जारी गरेका निर्देशिका तथा परिपत्रहरूको अनुशरण भए नभएको परीक्षण गर्नका अतिरिक्त लेखापरीक्षकले देहायका कुराहरूमा विचार पुऱ्याउनु पर्दछ :

- कार्यालयले विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाहरूको राखेको अभिलेख तथा विवरण
- स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने व्यक्ति,निकाय वा संस्थाले सेवा प्रदान गरे वापत आफ्ना सेवाग्राहीसँग प्राप्त गर्ने सबै शुल्कमा स्वास्थ्य सेवा कर असुल गरेको छ, छैन
- एक्सरे,प्रयोगशाला शुल्क जस्ता विरामीसँग लिइने अन्य शुल्कमा पनि स्वास्थ्य सेवा कर असुल गर्नु पर्दछ ।
- तोकिएको समयभित्र विवरण र शुल्क बुझाएको छ, छैन । समयमा दाखिला नभएकोमा वार्षिक १५ प्रतिशतले ब्याजको गणना र कर अधिकृतले कर तथा शुल्क निर्धारण गरेकोमा २५ प्रतिशत जरिवाना लगाए नलाएको
- तोकिएको समयभित्र विवरण नबुझाउदा प्रति विवरण रु.१००० जरिवाना तिर्नु पर्ने विषय ।
- तोकिएका खाताहरू प्रयोग गरी विवरणहरू पेश गरेको विषयहरू
- कम्प्युटरबाट बीजक जारी गर्न स्वीकृती लिएकाको अभिलेख, स्वीकृती लिदां सफ्टवेयर खरिद बिक्री सम्भौताको प्रतिलिपि, सफ्टवेयर खरिद गरेको बीजकको प्रतिलिपि र सफ्टवेयरको विवरण संलग्न राखी आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

अनुसूचीहरू (Appendices)

अनुसूची - १

आयकर ऐनको अनुशरण भएका सम्बन्धी जाँच तालिका

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं.
आयकर ऐनको अनुसूची १ ले तोकेको दरमा करको गणना गरिएका सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३					
रु. बीस लाख सम्मका कारोवार तथा रु. दुई लाख सम्मका खुद आय भएका साना करदाताहरूका सम्बन्धमा गरिएका व्यवस्थाहरूका अनुशरण भए नभएका परीक्षण गर्न	दफा (४)					
रु. बीस लाख देखि रु. पचास लाखसम्मको कारोवार गर्ने करदाताहरूका सम्बन्धमा गरिएका व्यवस्थाहरूका अनुशरण भए नभएका परीक्षण गर्न	दफा (४क)					
कुनै गैर बासिन्दा व्यक्तिको नेपाल स्थित विदेशी स्थायी संस्थापनले विदेश पठाएको आयमा अनुसूची १ को दफा २ को उपदफा ६ बमोजिम करको गणना गरिएका परीक्षण गर्न ।	दफा ४(५)					
निर्धारण योग्य आयको गणना ऐनले व्यवस्था गरे अनुसार गरिएका कुराको परीक्षण गर्ने ।	दफा ६					
व्यवसायबाट भएका आयमा लाग्ने करको गणना ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने।	दफा ७					
रोजगारीबाट भएको आयमा लाग्ने करको गणना ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने।	दफा ८					
लगानीबाट भएका आयमा लाग्ने करको गणना ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने।	दफा ९					
कर छुट हुने आम्दानीहरूलाई व्यवसाय, रोजगारी तथा लगानीबाट भएको आयमा लाग्ने करको गणनामा समावेश नगरिएको कुराको सुनिश्चित गर्ने।	दफा १०					
व्यवसायिक छुट तथा सुविधाहरूलाई विचार पत्याइएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ११					
ऐनल व्यवस्था गरेको सीमाभित्र कर छुट पाएका सस्थालाई दिएको चन्दा उपहारलाई दावी गरेको सुनिश्चित गर्ने।	दफा १२					
कुनै व्यक्तिले सो आय वर्षमा व्यवसाय वा लगानीबाट आय आर्जन हुने कार्यमा गरका खर्चलाई मात्र कट्टी गर्न पाउने कुराको सुनिश्चित गर्ने।	दफा १३					

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं.
ऐनमा व्यवस्था भए अनुसार व्याज रकम कट्टी गर्न पाउने कुराको सुनिश्चित गर्ने । कर छुट पाउने सस्थाद्वारा नियन्त्रित बासिन्दा निकायलाई गरिएको व्याजको भुक्तानीलाई सो निकायको व्याज आय समावश नगरी वा सो आय वर्षमा निकायबाट बुझाइएको कुनै व्याज कट्टी नगरि गणना गरिएको सो निकायका सो वर्षको समायोजित कर योग्य आयको पचास प्रतिशत रकममा सिमीत गरिएको छ ।	दफा १४					
विक्री लागतको गणना ऐनको व्यवस्था अनुसार गरिएको र खर्च कट्टी गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १५					
ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम मर्मत तथा सुधार खर्च कट्टी गरिएको सुनिश्चित गर्ने । हवाइ सेवा उद्योग बाहेकका निकायहरूले गर्ने मर्मत तथा सुधार खर्च सो वर्षको सो सम्पतिको हास आधार रकमको ७% भन्दा बढी दावी हुने छन ।	दफा १६					
प्रदूषण नियन्त्रण खर्च ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम कट्टी गरिएको सुनिश्चित गर्ने । यसलाई व्यवसायको समायोजन गरिएका कर योग्य आयको पचास प्रतिशतमा सिमीत गरिएको छ ।	दफा १७					
अनसन्धान र विकास खर्च ऐनमा व्यवस्था भए बमोजिम कट्टी गरिएको सुनिश्चित गर्ने । यसलाई व्यवसायको समायोजन गरिएका कर योग्य आयको पचास प्रतिशतमा सिमीत गरिएको छ ।	दफा १८					
हासकट्टी खर्चका गणना ऐनका अनुसूची २ को व्यवस्था अनुसार गरिएको सुनिश्चित गर्ने । विशेष उद्योगहरूलाई थप एक तिहाइ हासकट्टी लिन पाउने व्यवस्था गरिएको छ ।	दफा १९					
व्यवसाय वा लगानीबाट भएको नोक्सानीलाई आयकर ऐनको व्यवस्था अनुसार नाफामा समायोजन गर्न पाउने कुराको सुनिश्चित गर्ने । सामान्यत विगत सात वर्ष अघिदखिको नोक्सानीलाई समायोजन गर्न पाइन्छ ।	दफा २०					

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं.
<ul style="list-style-type: none"> दफा १० बमाजिम छुट पाउने रकमहरु प्राप्त गर्न कुनै व्यक्तिबाट खर्च गरिएका हदसम्मको वा अन्तिम रुपमा कर कट्टी गरिएको रकम प्राप्त गर्न गरि एका खचहरु । रु. बीस लाखभन्दा बढी वार्षिक कारोवार भएका कुनै व्यक्तिले निश्चित तोकिएका निकायहरु जस्तै: सरकार, सवधानिक अङ्ग, सरकार नियन्त्रित सगठन, बैंक तथा वित्तिय संस्था आदिलाइ एक पटकमा रु. पचास हजार भन्दा बढी गरको नगद भक्तानी । कुनै निकायबाट गरिएका मनाफाको वितरण । दफा १४, १५, १६, १७, १८, १९, २० र ७१ का व्यवस्थाहरुको अधीनमा रही पूजीगत प्रकृतिका खर्च वा विदेशी आयकर वापत कुनै पनि रकम कट्टी गर्न पाइने छैन । 	दफा २१					
कर प्रयोजनका लागि आय तथा खर्चहरु लेखांकन गर्ने व्यवस्थाहरु ऐन अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २२					
नगद आधारको लेखांकनका प्रावधानहरु अनुसरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २३					
एक्रअल आधारको लेखांकनका प्रावधानको अनुशरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २४					
डुबेको ऋण अपलेखनलाई ऐनको प्रावधान अनुसार कट्टी गरिएको र असुल उपर गरिएको डुबेको ऋणलाई आम्दानी बाधिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २५					
दीर्घकालीन करार अन्तर्गत समावेश र कट्टी हुने रकमहरु ऐनको प्रावधान अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २६					
रकमहरुको परिमाणीकरण, बाँडफाँड र चारित्रीकरण ऐनको प्रावधान अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २७					
विदेशी मुद्रामा प्राप्त आम्दानीलाई ऐनमा व्यवस्था भए बमाजिम नेपाली रुपयामा रुपान्तर गरको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा २८					
वीमा दावी बाट क्षतिपूर्ति वापत प्राप्त भुक्तानी रकमलाई ऐनमा व्यवस्था भए बमाजिम लेखांकन गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३१					
वार्षिक वृत्ति, किस्तावन्दी बिक्री र वित्तिय पट्टा अन्तर्गतका भुक्तानीमा ऐनमा प्रावधानहरुको अनुशरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३२					
व्यवसाय वा/र लगानी आयमा लाग्ने करको समिक्षा गर्दा देहायका करामा ध्यान दिनु पर्दछ ।						

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं.
कुनै आय वर्षका लागि कुनै व्यक्तिको व्यवसायको सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट प्राप्त खुद लाभको गणना ऐनको प्रावधान अनुसार गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३६(१)					
कुनै आय वर्षका लागि कुनै व्यक्तिको लगानीको कर लाग्ने गैर व्यवसायिक सम्पत्तिको निसर्गबाट प्राप्त खुद लाभको गणना ऐनको प्रावधान अनुसार गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३६(२)					
विदशी श्रोतको सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट हुन गएको नेक्सानीको हकमा सो सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट प्राप्त लाभको हदसम्म मात्र कट्टी गर्न पाउने कुरा सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३६(३)					
सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट भएको कुनै व्यक्तिको लाभको गणना ऐनको प्रावधान अनुसार भएको सुनिश्चित गर्ने जस्तै कुनै सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गबाट कुनै व्यक्तिले प्राप्त गरेको आम्दानी र निसर्गको समयमा सो सम्पत्ति वा दायित्व वापतका खर्चहरू (आउटगोइङ्ग्स) को फरक ।	दफा ३७					
सम्पत्ति वा दायित्वको निसर्गको निर्धारण ऐनका प्रावधानहरू अनुरूप गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ४०					
दफा ५३ मा तोकिए बमाजिमको नाफाको वितरण गर्दा लाभांश कर असुल गरिएको कुराका सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ५४					
सजाय र जरिवाना						
बैंक तथा वीमा व्यवसायसंग सम्बन्धित विशेष प्रावधानहरूको अनुशरण भएको सुनिश्चित गर्ने।	दफा ५९,, ६० र ६१					
नेपालमा स्थापित विदशी स्थायी संस्थापनबाट कर असुल गरिएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ६८					
वैदेशिक कर क्रेडिट (मिलान) को गणना ऐनको प्रावधान अनुरूप भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ७१					
अनुमानित करको विवरण दाखिला नगरिएको	दफा ९५					
आय विवरण दाखिला नगरिएको	दफा ९६					
कागजातका अभिलेख नराखिएको	दफा ८१					
– शुल्क	दफा ११७					
– सजाय	दफा १२८					
कट्टी गरिएको करको विवरण दाखिला नगरिएको	दफा ९०					
– शुल्क	दफा ११७(३)					

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं.
— सजाय	दफा ११८					
ताकिएको समयमा किस्तावन्दी कर नबुझाएको। अग्रिम कर कम बुझाएको	दफा ९४					
— व्याज	दफा ११८					
— सजाय	दफा १२३					
कर नबुझाएको						
— व्याज	दफा ११९					
— सजाय/जरिवाना	दफा १२३					
भुटा वा भ्रमपूर्ण विवरण पेश गरे वापतको वा तथ्य लुकाए वापतको जरिवाना						
— व्याज	दफा १२०					
— सजाय/जरिवाना	दफा १२४					
मत्तियारलाइ जरिवाना						
— व्याज	दफा १२१					
— सजाय	दफा १२७					
कर प्रशासनमा बाधा विरोध गर्ने वा अनुचित प्रभाव पार्नेलाइ हुने सजाय						
— सजाय	दफा १२५(१)					
शुल्क तथा करको निर्धारण विभागले गर्ने छ।	दफा १२२					

आयकर ऐनको अनुशरण नभएको अवस्थामा जरिवाना तथा सजाय सुनिश्चित गर्न लेखा परीक्षकलाई देहायको तालिकाले सहयोग पुऱ्याउँछ ।

अनुशरण नभएको	जरिवाना/शुल्क /व्याज	सजाय
अनुमानित करको विवरण दाखिला नगरिएको (दफा ९५ अनुसार अग्रिम करको पहिला किस्ता बुझाउन पर्ने मिति भित्र अनुमानित करको विवरण पेश गर्नु पर्दछ । आय विवरण दाखिला नगरिएको (दफा ९६ अनुसार प्रत्येक व्यक्तिले आय वर्ष समाप्त भएका तीन महिनाभित्र वा दफा ९८ अनुसार थप गरिएका अधिकतम थप तीन महिनाभित्र आय विवरण दाखिला गर्नु पर्दछ ।) कागजातको अभिलेख खडा गरि नराखिएको (दफा ८१ अनुसार विवरणमा प्रदान गर्नु पर्ने जानकारीलाई याख्या तथा पुष्टि गर्न आवश्यक कागजातको अभिलेख खडा गरि राख्नु पर्दछ ।)	दफा ११७ अनुसार निधारण योग्य आय (सवै आमदानी समावेश भएका तर कुनै पनि खर्च समावेश नभएको) को रकमको ०.१ प्रतिशत प्रति वर्षका दरले हुने रकम वा एक सय रुपैया प्रतिमहिनाका दरले हुन रकम मध्ये जुन बढी हन्छ सो रकम शुल्क लाग्नेछ ।	विशेष सजायको व्यवस्था नभएको तर दफा १२८ अनुसार ऐन वा नियमको पालना नगर्नेलाई रु. पाच हजार दखि रु. तीस हजार सम्मको जरिवाना हुने सजाय हुन सक्छ ।
अग्रिम कर कट्टी गरिएको विवरण पेश नगरिएको (दफा ९० अनुसार प्रत्येक अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यक्तिले प्रत्येक महिना समाप्त भएको २५ दिनभित्र अग्रिम कर कट्टी गरिएको रकमको विवरण दाखिला गर्नु पर्दछ ।	दफा ११७ को उपदफा ३ अनुसार प्रत्येक महिना र महिनाका भागको लागि अग्रिम कर कट्टी गर्नु पर्ने रकमको वार्षिक डेढ प्रतिशतका दरले हुने रकम	माथिका जस्तै
तोकिएको समयावधि भित्र कर रकम किस्ताबन्दीमा दाखिला नगरिएको (दफा ९४ अनुसार कर तिर्नु पर्ने व्यक्तिले छ महिना, नौ महिना तथा बाह्र महिनामा क्रमशः ४०, ३० र ३० प्रतिशतले किस्ताबन्दी कर दाखिला गर्नु पर्दछ ।) तर कारोबारका आधारमा तिर्नेले पुषमा र आषाढमा तिर्नुपर्नेछ ।	दफा ११८ अनुसार प्रत्येक महिना र महिनाको भागका लागि तिर्ने रकमको १५ प्रतिशत व्याज (तिर्ने पर्ने मितिदेखि दफा ९९ अनुसार निधारणको मितिसम्म, जस्तै विवरण दाखिलाको मिति)	दफा १२३ अनुसारको रु. पाँच हजार देखि रु. तीस हजार सम्म जरिवाना वा एक महिनादेखि तीन महिनासम्म कैद वा दुवै ।
अग्रिम कर रकम कम दाखिला गरिएको (माथि उल्लेख भए बमोजिम दाखिला गरिएको रकम सो अवधिको वास्तविक कर दायित्वका ९०% भन्दा कम छ)		
कर नबुझाएको	दफा ११९ अनुसार दाखिला गर्न बाँकी रहको र कममा कर दाखिला गर्न बाँकी रहको अवधिभरको लागि प्रति वर्ष १५% का दरले व्याज लाग्छ । माथि भनिए अनुसार तिर्ने पर्ने व्याज गणना गर्ने प्रयोजनका लागि दफा ९८ बमोजिम दिइएको थप म्यादमा व्याज छुट दिइदैन ।	दफा १२३ अनुसारका रु. पाच हजार दखि रु. तीस हजार सम्म जरिवाना, वा एक महिनादेखि तीन महिनासम्म कद वा दव ।
भुटा र भ्रमपूर्ण विवरण दाखिला गरको वा तथ्यलाई लुकाएको	दफा १२० अनुसार जानाजानी वा लापरवाही पूर्वक गरको नभई भुलवस भुटा वा भ्रमपूर्ण हुन गएकोमा त्यसबाट हुने घटी कर रकमको पचास प्रतिशत । जानाजानी वा लापरवाही गरको कारणले भुटा वा भ्रमपूर्ण हुन गएकोमा त्यसबाट हुने घटी कर रकमको एक सय प्रतिशत ।	रु. चालीस हजार दखि रु. एक लाख साठौँ हजार सम्म जरिवाना वा ६ महिनादेखि २ वर्षसम्म कद वा दव (दफा १२४)

मतिथारलाइ शुल्क लाग्ने - कुनै व्यक्तिले जानाजान वा लापरवाही गरि अर्को व्यक्तिलाई कसुर गर्न सहायता दिन वा दुरुत्साहित गर्न वा सल्लाह दिएकोमा ।	दफा १२१ अनुसार यस्ता कसुर गर्ने व्यक्तिलाई कम तिरको करको शत प्रतिशत रकम शुल्क लाग्दछ ।	दफा १२० अनुसार मुख्य कसुर गर्ने व्यक्तिलाई लगाइएको जरिवानाको ५०% रकम ।
कर प्रशासनमा बाधा विरोध गर्ने वा अनुचित प्रभाव पार्ने (दफा १२५(१) अनुसार)	छैन	रु. पाच हजार देखि रु. बीस हजार सम्म जरिवाना वा एक महिना देखि तीन महिनासम्म कैद वा दुवै ।

कर तथा जरिवानाको निर्धारण

दफा १२२ अनुसार यस दफामा कुनै व्यक्तिले बभाउनु पर्ने जरिवाना तथा व्याजको निर्धारण विभागले गर्नेछ ।

कुनै खास काम पुरा नगरकाले कुनै विवरणको सम्बन्धमा यस परिच्छेद बमोजिम शुल्क तथा व्याज वापतको दायित्वको गणना गर्दा यस परिच्छेदका प्रत्येक दफाको हकमा छुट्टाछुट्टै रुपमा गणना गर्न पर्नेछ ।

यो परिच्छेद बमोजिम लगाइने शुल्क तथा व्याज यस ऐन बमोजिम अन्य कुनै कर बभाउनु पर्ने भए त्यस्तो करमा थप गरिनेछ र त्यस्तो शुल्क तथा व्याज बभाउनुपर्नेमा परिच्छेद २३ मा उल्लेखित फौजदारी कारवाही सम्बन्धी दायित्वबाट कुनै व्यक्ति मुक्त भएको मानिने छैन ।

यस दफा बमोजिम शुल्क तथा व्याजको निर्धारण गरिएकोमा विभागले सो निर्धारण गर्न परेका कारण, बभाउनु पर्ने र शुल्क तथा व्याज वापतको रकम र सो को गणना खुलाई लिखित सूचना सो व्यक्तिलाई दिने छ ।

अनुसूची - २

मुल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुशरण भएका सम्बन्धमा जाँच तालिका

विवरण	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वकिङ्ग पेपर नं.
कर रकम समयमा दाखिला भएको अनुगमन गर्ने व्यवस्था आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा भएको कुराको परीक्षण गर्ने ।	दफा २१					
कर लाग्ने मुल्य निर्धारण गर्दा कर अधिकृतले कारोवार समयको विद्यमान बजार मल्यलाई ध्यान दिएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १२					
कर बीजक जारी गरको अनुगमन गर्न सयन्त्र आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा भएका कुराका सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १४					
दर्ता भएका व्यक्तिले सञ्चालन गरको कर लाग्ने कारोवारहरुको सम्बन्धमा जानकारी हासिल गर्न आन्तरिक राजस्व कार्यालयको अन्य सरकारी सगठनहरु, सावजनिक निकायसग पर्याप्त समन्वय रहको सुनिश्चित गर्ने ।	नियम ६(क)					

खरीद वा बिक्री किताबमा गरिने कुनै पनि समायोजन स्वीकृत डेबिट वा क्रेडिट नोटका माध्यमबाट मात्र गरिएको कुराको आन्तरिक राजस्व कार्यालयका कर लेखा परीक्षकले पुनरावलोकन गरेको सुनिश्चित गर्ने ।	नियम २०					
आन्तरिक राजस्व कार्यालयले कर लेखा परीक्षण गर्दा तिरको तिर्नुपर्ने गरेको रकम आफैले उठाएको गरेको रकम बाट कट्टी गरेको ऐनको प्रावधान बमोजिम सुनिश्चित गर्न पर्याप्त पुनरावलोकन गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १७					
कर वीजको तथा अन्य सम्बन्धित कागजातको विस्तृत परीक्षण पश्चात मात्र आन्तरिक राजस्व कार्यालयले सम्पूर्ण कर फिर्ता गरेको कुराको पुनरावलोकन गर्ने ।						
दर्ता रद्द गर्न सम्पूर्ण प्रक्रिया तोक बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ११(२)					
योग्य करदातालाई मात्र बैंक जमानत सुविधा प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ८(क)					
कुनै व्यक्तिले कुनै कसुर गरेमा ऐनमा तोकिएका जरिवानाहरू लगाइएको र असुल उपर गरिएका कुराका छड्के परीक्षणका आधारमा पुनरावलोकन गर्ने ।	दफा २९					
ऐनका प्रावधानहरू बमोजिम पुनर्निर्धारण कार्य गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ३०क					
आगजनी, चोरी इत्यादिमा नोक्सान भएको वा हराएको बस्तुमा तिरको मु.अ.कर समायोजन गर्न तोकिएका विधिहरू अनसार पाइने कुराका सुनिश्चित गर्ने ।	दफा १६(ख)					

अनुसूची - ३

भंसार ऐनको अनुशरण भएको सम्बन्धमा जाँच तालिका

प्रावधान	ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं.
पार्सलद्वारा निकासी भई डेलिभरी हुन नसकी फिर्ता आएका सामान देखि बाहेक नेपाल राज्यभित्र उत्पादन भएका वा तयार भएका मालसामान विदेश लगी पुनः पैठारी गरि ल्याउदा पैठारी महसुल लगाइएको सुनिश्चित गर्ने।	दफा ६					
कारोवारको मल्य ऐनको प्रावधान बमोजिम निर्धारण गरि एको सुनिश्चित गर्ने । (वास्तविक लागत, भंसार बिन्दुसम्मको ढुवानी, वीमा आदि)	दफा १३					
जफत गरिएका माल बस्तु भंसार अधिकृत छेउ बुझाएको सुनिश्चित गर्ने । सडन वा गलन प्रकृतिका माल वा जीवजन्तुलाइ लिलाम बढाबढ गराउन सकिन्छ ।	दफा ४६					
जफत भएका माल बस्तु र ताकिएका अवधिभित्र भंसारबाट छुटाइ नलगेका माल वा वस्तुको स्वामित्व नेपाल सरकारमा हस्तान्तरण भएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ४७					
अवैध निकासी/पैठारीका सूचना दिने व्यक्तिलाई दिइएको पुरस्कार कानून बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्ने।	दफा ७१					
जरिवाना लागेका माल वा वस्तु भंसारबाट छुटाउदा जरिवाना रकम असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	दफा ५७					
कानूनले छुट पाउने भनेदखि बाहेकमा फिरन्तेबाट भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।						
भारत उत्पत्ति बिन्दु भएका, भारतबाट पठारी भएका मूल्यगत दरमा ३० प्रतिशत र सोभन्दा बढी महसुल लाग्ने माल वस्तुमा क्रमशः ५ % र ३% छुट भएको वस्तुका भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	आधिक अध्योदश २०७२(३)					
उत्पत्ति बिन्दु चीन भइ तिब्बतबाट पैठारी भएका मूल्यगत दरमा लाग्ने भंसार महसुलमा ३ प्रतिशत छुट पाउने वस्तुबाट भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	आधिक अध्योदश २०७२(४)					
भंसार सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका माल वस्तु						
भंसार सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका वस्तुलाइ विक्री गर्दा, उपहार दिदा वा देशमा प्रयोग गर्दा महसुल असुल उपर गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।	आधिक अध्योदश २०७२(१३)					
प्रावधान						
कारोवार र मल्यका निर्धारण विदशी मुद्रामा गरिएको र सम्पत्ति मल्यमा १०% का दरले पाँच वर्षसम्म हासकट्टी गरिएको कुराका परीक्षण गर्ने ।						

प्रावधान	ऐस सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ पेपर नं.
बोण्डेड वेयरहाउससंग सम्बन्धित प्रावधान						
देहायका लाई मात्र बोण्डेड वेयरहाउसको सुविधा प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्ने । <ul style="list-style-type: none"> ■ भारत तथा तेश्रो मुलुकहरुमा निकासी गरिने तयारी पोशाक । ■ तेश्रो मुलुकहरुमा निकासी गरिने औद्योगिक मालसामान । ■ उत्पादनको ५०% सम्म भारत निकासी गरिने, तयारी पोशाकदेखि बाहेकका वस्तुहरु । ■ नेपाल सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त गरेको करमुक्त पसलबाट बिक्री गर्नका लागि मालवस्तु पैठारी गर्ने व्यक्ति । 	नियम ९					
माथिका उद्योगहरुको निकासी प्रक्रिया प्रतीत पत्र वा उपयुक्त बैकिङ्ग माध्यमबाट सञ्चालन भएको सुनिश्चित गर्ने ।						
लाग्न भसार महसलमा थप १५% समावश गरि ६ देखि १२ महिनासम्मका माथि उल्लेख भएका उद्योगका बक ग्योरण्टीहरुको अभिलेख भंसार कार्यालयले राखेका कुरा सुनिश्चित गर्ने । यस्ता बैक ग्यारेण्टीको यस्ता सामान पैठारी गरेको ११ महिनाभित्र देहायका कागजात पेश गरि फुकुवा गरि एका कुराको परीक्षण गर्ने ।						
<ul style="list-style-type: none"> ■ बैक जमानत फुकुवा गर्नका लागि निवेदन । ■ मालवस्तु पैठारी गरेको प्रमाण, ■ वस्तु निकासी गरिएको प्रमाण । ■ विदशी मुद्रा प्राप्त गरेको करा सम्बन्धित बैकले प्रमाणित गरेको कागजात । ■ सम्बन्धित निकायले प्रमाणित गरेको कच्चा पदार्थ एवं सहायक कच्चापदार्थ खपतको अनुपात 						
निकासी समयमा भसार कार्यालयले निर्धारण गरेको कारोवार मुल्यमा कम्तीमा १०% मुल्य बृद्धि भएको सुनिश्चित गर्ने ।						
माथि उल्लेख भए बमाजिम ११ महिनाभित्र बैक ग्योरण्टी फुकुवा गर्न नसकेमा लाग्ने भंसार महसुलको अतिरिक्त १५% थप महसल असुल उपर गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।						
बोण्डेड वेयरहाउस सुविधा नभएका निकासीकर्तासंग सम्बन्धित प्रावधानहरु						
माथि उल्लेख भएका उद्योगहरुबाट लाग्ने महसुलका लागि प्राप्त भएको बक ग्योरण्टीहरुको भंसार कार्यालयले अभिलेख राखेको सुनिश्चित गर्ने ।	आथिक अध्योदश २०७२(११)					

प्रावधान	संसार एन सन्दर्भ	छ	छन	आवश्यक छन	कफियत	वकिङ्ग पपर न
यस्तो सुविधा मदिरा, चुरोट तथा सुर्तीजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योगहरूलाई यो सुविधा दिइनेछैन						
यस्ता सामानहरू पैठारी गरेको १२ महिनाभित्र देहायका कागजातहरू पेश गरि बैक ग्यारेण्टी फुकुवा गरिएको कुराको परीक्षण गर्ने । <ul style="list-style-type: none"> • ताकिएको ढाँचामा निवेदन • निकासी वा स्वदेश भित्र विदेशी मुद्रामा गरिएको बिक्रीको प्रमाण • विदेशी मुद्रा आर्जन गरेको भनी सम्बन्धित बैकले दिएको प्रमाण • उद्योग विभागले प्रमाणित गरेको कच्चा पदार्थ खपत अनुपात 						
यस्तो बैक ग्यारेण्टी सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएका माल बस्तुको निकासी गर्न वा यसबाट विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न नसकिएको अवस्थामा लाग्ने भसार महसुल र थप १०% जरिवाना समेत असुल उपर गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।						
सवारी साधनका पैठारीका लागि विशेष प्रावधानहरू						
रिक्न्डीसन गरिएका, पयोग भसकका वा नपाल पदषण मापदण्ड अन्तगत नपन सवारी साधनका पठारीलाइ अनमति पदान नगरिएका करा सनिश्चित गन ।	आधिक अध्योदश २०७२(१२)					
कुटनैतिक नियोगका अधिकारीले प्रयोग गरको आफ्नो सवारी साधन पठारी गर्न विदेशमा कम्तीमा एक वर्ष से वा गरिसकपछि वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको स्वीकृति लिइएको कुराको सुनिश्चित गर्ने ।						
सवारी साधनको तीन महिनासम्मको अस्थायी पैठारीमा (कानेट अन्तर्गत बाहेक) नियमानुसार भंसार महसुल असल गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।						
अस्थायी रूपमा पैठारी गरिएका सवारी साधनहरू प्रज्ञापनपत्रमा तोकिएका समयभित्र फिर्ता भएको वा तोकिएको दरमा प्रतिदिन जरिवाना लिएको सुनिश्चित गर्ने । अन्यथा सो साधन जफत गरिनु पर्दछ ।						
निकासी तथा पैठारीमा लगाइएका दरहरू त्यस वर्षका आधिक ऐनमा तोकका दर अनुरुप भएको सुनिश्चित गर्ने ।						
भसार सुविधा, पुर्ण वा आंशिक भंसार सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएको, अभिलेख वा बैक ग्यारेण्टी सुविधा अन्तर्गत पैठारी गरिएको सवारी साधन, उपकरण तथा मालसामान						
यस्तो सुविधा (१% महसुल) अन्तर्गत पैठारी गरिएका सवारी साधन, उपकरण तथा सामानको बिक्री गर्दा, उपहार दिदा वा प्रयोग गर्दा भंसार महसुल असुल गरिएको सुनिश्चित गर्ने । यदि सम्बन्धित सामानहरू पाँच वर्षपछि बिक्री गरिएमा साधारण महसुलमा ६०% छुट दिइन्छ ।						

भंसार महसुलका लागि जरिवानाको प्रावधान

भंसार ऐनका विविध प्रावधानहरूका अनुशरण नगर्ने वस्तु वा मालधनीलाई जरिवाना लगाइएको कुराको परीक्षण लेखा परीक्षकले गर्न पर्दछ।

प्रावधान	भंसार ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं.
<p>लेखा परीक्षकले भंसार कार्यालयसंग ऐन अनुसरण नभएको पहिचान गर्न तथा देहायका कारोवारहरूमा विद्यमान नियमानुसार जरिवाना असुल गर्ने संयन्त्र रहको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ● कसैले कुनै मालवस्तु चोरी निकासी वा चोरी पैठारी गरेमा वा गर्ने प्रयत्न गरेमा वा खास बाटोबाटमात्र निकासी वा पैठारी गर्न पाउने गरी दफा ३ बमोजिम बाटो तोकिएकोमा सो बाटो बाहेक अन्यत्रबाट निकासी वा पैठारी गरेमा वा गर्ने प्रयत्न गरेमा ● जफत हुने मालवस्तु ढुवानी गर्न प्रयोग भएको सवारी साधन सो साधनको धनीको र सवारी चालकलाई ● मद्दत गर्ने वा दुरुत्साहन दिने व्यक्तिलाई ● कसैले चोरी निकासी वा चोरी पैठारीको मालवस्तु लुकाएमा वा जानाजानी राखेमा ● कुनै निकासीकर्ता, पैठारीकर्ता वा भन्सार एजेन्टले मालवस्तुको नाम, प्रकृति, भौतिक विशेषता, चारित्रिक गुण, नाप, आकार तथा गुणस्तर सही भए पनि परिमाण घटी घोषणा गरेमा ● कुनै निकासीकर्ता, पैठारीकर्ता वा भन्सार एजेन्टले मालवस्तुको नाम, प्रकृति, भौतिक विशेषता, चारित्रिक गुण, नाप, आकार र गुणस्तर एवं परिमाण सही भएपनि उत्पातिको मुलुक फरक पारी घोषणा गरेमा 	<p>दफा ५७.१</p> <p>दफा ५७.२</p> <p>दफा ५७.३</p> <p>दफा ५७.४</p> <p>दफा ५७.५</p> <p>दफा ५७.६</p>					
<ul style="list-style-type: none"> ● कुनै निकासीकर्ता वा भन्सार एजेन्टले निकासी हुने मालवस्तुको वास्तविक परिमाणभन्दा बढी परिमाण घोषणा गरेमा ● कुनै निकासीकर्ता वा भन्सार एजेन्टले मालवस्तुको नाम, प्रकृति, भौतिक विशेषता, चारित्रिक गुण, नाप, आकार र गुणस्तर मध्ये सबै वा कुनै विवरण फरक पारी घोषणा गरेमा हुने सजाय ● पैठारीकर्ता वा भन्सार एजेन्टले एउटा मालवस्तुलाई अर्कै मालवस्तु भनी वा एक प्रकारको पदार्थबाट निर्मित मालवस्तुलाई अर्कै प्रकारको पदार्थबाट निर्मित मालवस्तु भनी वा मालवस्तुको प्रकृति, भौतिक विशेषता, चारित्रिक गुण, नाप, आकार र गुणस्तरमध्ये सबै वा कुनै कुरा फरक पारी घोषणा गरेमा वा कुनै मालवस्तु घोषणा नै नगरेमा ● कसैले भन्सार कार्यालयमा जालसाजी, कित्ते वा नक्कली कागजात पेश गरी महसुल वा राजस्वमा हानि नोक्सानी पुऱ्याएमा वा पुऱ्याउने प्रयत्न गरेमा त्यसरी हानि नोक्सानी पुऱ्याएको वा पुऱ्याउने प्रयत्न गरेकोमा ● कुनै मालवस्तु धनीले वा निजको एजेन्टले मालवस्तु चोरी गर्ने वा सो मालवस्तुमा नोक्सानी पुऱ्याउने मनसायले कुनै भन्सार गोदाम वा सो गोदाममा रहेको मालवस्तु कुनै प्रकारले खोलेमा 	<p>दफा ५७.७</p> <p>दफा ५७.८</p> <p>दफा ५७.९</p> <p>दफा ५७.१०</p> <p>दफा ५७.११</p>					

प्रावधान	भन्सार ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं.
<ul style="list-style-type: none"> कसैले भन्सार गोदाममा रहेको मालवस्तु भन्सार कार्यालयको स्वीकृतिवेगर गोदामबाट हटाएमा वा लगेमा हुने सजाय 	दफा ५७.१२					
<ul style="list-style-type: none"> कसैले भन्सार कार्यालयको कार्यसम्पादनमा प्रयोग गरिएको प्रज्ञापनपत्र वा लिखतको खास कुरो भुट्टो हो भनी जानाजानी लेखेमा, सहीछाप गरेमा वा प्रयोग गरेमा वा भन्सार कार्यालयको कार्यसम्पादनमा भन्सार अधिकृतले सही गरेको वा छाप लगाएको लिखत, लाहा वा सीलछाप, दस्तखत वा अरु कुनै चिन्ह वा संकेतलाई फिर्ते गरेमा वा बदलेमा वा नष्ट गरेमा 	दफा ५७.१३					
<ul style="list-style-type: none"> भन्सार गोदाममा रहेका मालवस्तु जिम्मा रहेको कर्मचारी वा व्यक्तिले त्यस्तो मालवस्तु लापरवाहीपूर्वक हराएमा वा जानाजानी नोक्सानी गरेमा 	दफा ५७.१४					
<ul style="list-style-type: none"> अनधिकृत कर्मचारीले भन्सार गोदाममा रहेको मालवस्तु हटाएमा वा हटाउने आदेश दिएमा 	दफा ५७.१५					
<ul style="list-style-type: none"> दफा ३४ बमोजिम परीक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि माग गरेका हिसाव, कर विवरण, विजक तथा कागजात तोकिएको समयमा उपलब्ध नगराएमा 	दफा ५७.१५क					
<ul style="list-style-type: none"> दफा ७० बमोजिम पुनरावलोकन गर्दा मालवस्तुको धनीले नक्कली विल बीजक वा कागजात पेश गरेको 	दफा ५७.१६					
<ul style="list-style-type: none"> कसैले यस दफामा लेखिएकोदेखि बाहेक यस ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियम विपरीत कार्य गरेमा 	दफा ५७.१७					

अनुसूची - ४

अन्तःशुल्क ऐनका अनुशरण भएको सम्बन्धमा जाँच तालिका

प्रावधान	अन्तःशुल्क ऐन सन्दर्भ	छ	छैन	आवश्यक छैन	कैफियत	वर्किङ्ग पेपर नं.
अन्तःशुल्क ऐनको अनुसूची १ मा उल्लेखित वस्तु तथा सेवामा अन्तःशुल्क लगाइन्छ।	दफा ३(१)					
अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवाका उत्पादनमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तिरिएको अन्तःशुल्कलाई तयारी वस्तु निकाल्दा संकलन गर्ने अन्तःशुल्क संग समायोजन गर्न सकिन्छ।	दफा ३क(३)					
माथि उल्लेख भए अनुसार दफा ३ बमोजिम समयभित्र नतिरिएको अन्तःशुल्कमा ०.०५% प्रति दिनका दरले विलम्ब शुल्क लगाएको छ।	दफा ४ख					
नेपाल बाहिर निर्यात गरिने वस्तु वा सेवामा कुनै अन्तःशुल्क लगाइएको छैन।	दफा ३ख(१)					

स्वीकृत ड्युटी फ्रि शप वा बोण्डेड वेयरहाउसबाट गरिने विक्रीमा कुनै अन्तःशुल्क लाग्ने छैन ।	दफा ३ख(१)					
ड्युटी फ्रि शप वा बोण्डेड वेयरहाउसले अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु पैठारी गर्दा लाग्ने अन्तःशुल्क बराबरको रकम नगद धरौटी वा बैंक ग्यारेण्टी राखिन्छ ।	दफा ३ख(२)					
नगद धरौटी वा बैंक ग्यारेण्टीका फुकुवा विभागले तोक बमोजिम हुनेछ ।	दफा ३ख(३)					
देहायका समयमा अन्तःशुल्क असुल गरिन्छ । <ul style="list-style-type: none"> ▪ भौतिक नियन्त्रण प्रणाली लागू हुने उद्योगले उत्पादन गर्ने वस्तुको हकमा प्रतिष्ठानबाट उत्पादन गरी विक्रीका लागि निष्कासन गर्दाको वखत, ▪ स्वमं निष्कासन प्रणालीमा आधारित वस्तु तथा सेवाको हकमा विजक जारी गर्दाको वखत, ▪ पैठारी हुने वस्तुको हकमा त्यस्तो वस्तु नेपालभित्र प्रवेश गर्दाको वखत भन्सार विन्दूमा, ▪ पैठारी हुने सेवाको हकमा विभागद्वारा तोकिए बमोजिम स्वीकृतबाट निष्काशन गरिएका अल्केहलको गुणस्तर तथा प्रतिशतको कुनै पनि समयमा अन्तःशुल्क कार्यालयले निरीक्षण गर्न सक्छ । यदि अल्केहलको मात्रा १% भन्दा बढी भएमा वा स्वीकृत गुणस्तरभन्दा फरक गुणस्तरको भएमा यसलाई राजस्व चुहावटको रूपमा लिइन्छ र यस्तो चुहावट रकममा शतप्रतिशत जरिवाना लगाइ असुल उपर गरिन्छ । अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवाको मुख्य निर्धारण निम्नानुसार भएको कुरा का परीक्षण गर्नु पर्दछ ।	दफा ४ख दफा ४(३) दफा १६(५)ज					
अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको उत्पादकले विक्री गरेको समय र स्थानमा लिने कारखाना मुल्य वा उत्पादन लागतका आधारमा विभागले तोकको मुल्य पैठारीको हकमा, भंसार प्रयोजनका लागि निर्धारण गरेको मुल्यमा भंसार महसुल समावेश गरिएको मुल्य	दफा ७(१) र (२)					
सेवाको हकमा सेवा प्रदायकले जारी गरेको वीजक बमोजिम	दफा ७(३)					
विभागले अन्तःशुल्क असुल उपर गर्ने प्रयोजनका निमित्त आवश्यकता अनुसार पुनः मुख्य निर्धारण गर्न सक्नेछ ।	दफा ७(४)					
मोलासिसबाट इथानोल, प्रशाधित स्पिरिट र ENA उत्पादन कार्यमा संलग्न उद्योगहरूका लागि प्रतिलब्धी दरको निर्धारण गरिनेछ ।	दफा १०च					
तोकिएका प्रतिलब्धी दरभन्दा घटी उत्पादन भएको देखिएमा त्यस्तो फरक परिमाणबाट उच्चतम काटीको मदिरा उत्पादन भएको मानिने छ ।	दफा १०च					

इजाजतपत्र नलिइ कसैले पनि अन्तःशुल्क लाग्ने बस्तु उत्पादन, पैठारी, बिक्री वा संचय गर्न वा अन्तःशुल्क लाग्ने सै वा कसैलाई प्रदान गर्न हुदैन ।	दफा ८					
इजाजतपत्रमा तोकिएका शर्त तथा बन्देज उल्लंघन भएको पाइएमा विभागले इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्नेछ ।	दफा १०					
अन्तःशुल्क नियमावली २०५९ अनुसार देहायका अभिलेखहरु खडा गरि दुरुस्त राख्न तथा ड्युटीमा रहका अन्तःशुल्क कमचारीबाट प्रमाणित गरि राख्नु पदछ :-						
उत्पादन तथा बिक्री भएको दैनिक मौज्जातको हिसाब	अनुसूची ४					
कोरामालको मौज्जात विवरण (स्थानीय साथै आयातित सुती)	अनुसूची ५					
सुतीको मौज्जातको अभिलेख र चुरोट/विडी उत्पादनको विवरण	अनुसूची ६					
दैनिक प्याकिड भएको चुरोटको प्याकिङ्ग रुपको विवरण	अनुसूची ७					
गोदाममा रहेको चुरोटको दैनिक विवरण	अनुसूची ८					
गोदामबाट चुरोट बिक्रीको लागि निक्कासीको माग फारम	अनुसूची ९					
डिप्टील गरिएको मदिराको अभिलेख	अनुसूची १०					
मदिरा बिक्री र त्यसबाट आउने अन्तःशुल्कको विवरण	अनुसूची ११					
खुदो (मोलासिस) उत्पादन तथा बिक्रीको दैनिक विवरण र मासिक अभिलेख पेश गरेको विवरण	अनुसूची १२					
अन्तःशुल्कको लागि जरिवानाको प्रावधान						
अन्तःशुल्क नतिरी गोदाम वा भंसारबाट माल वा बस्तु हटाएमा						
— जरिवाना	दफा १२					
अन्तःशुल्क नतिरेमा वा इजाजतपत्र नलिइ अन्तः शुल्क लाग्ने बस्तुको कारावार गरेमा						
— जरिवाना	दफा १६					
— सजाय						
अन्तःशुल्क फेन तथा फेन अन्तर्गत बन्कन नियमको पालना नभएको						
— सजाय	दफा १६					

सवारी करको जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखा परीक्षकको जाँचतालिका (चेकलिष्ट)

सवारी करको जोखिम क्षेत्र तथा केही स्थापित आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्थाहरु निम्नानुसार छन ।

जोखिम क्षेत्र	आन्तरीक नियन्त्रण	लेखापरीक्षण कार्यविधि
सवारी साधनको लगत (अभिलेख) आद्यवधिक नगरिएको	सम्पूर्ण लगतलाई अद्यावधिक अवस्थामा राखिनेछ । कार्यालय प्रमुख यसको लागि जिम्मेवार हुन्छ ।	अद्यावधिक अभिलेखको परीक्षण गर्ने ।
सवारी साधनको वर्ग र क्षमतालाई कम देखाइ कम कर तिर्न सकिनेछ ।	कर तिर्नु अघि प्राविधिक विवरण फारम भरिने छ । प्राविधिक विवरण फारम तथा आर्थिक ऐनले तोकेको दरका आधारमा करको गणना गरिन्छ ।	हरेक फाइलमा प्राविधिक विवरण फारम प्राप्त गरको सुनिश्चित गर्ने । नमूना विधि अनुसार केही गणनाको पुनरावलोकन गर्ने ।
कार्यालयको अभिलेखभन्दा प्राविधिक विवरण फरक पर्न सक्छ ।	दुवै विवरण एक हुनु पर्दछ ।	सवारी दर्ता किताब (ब्लु बुक) र प्राविधिक विवरण परीक्षण गर्ने ।
सवारी कर नतिरीएको हुन सक्छ ।	कर असुल गर्ने निर्धारण गर्ने अधिकारीले सवारी साधन जफत गरि लिलाम गर्न सक्छ ।	
राम्रो चालु अवस्थाको सवारी साधनलाई काम नलाग्ने घोषणा गरि कर नतिरीएको हुन सक्छ ।	सवारी साधन क्षति भएको तथ्य पेश गर्ने विवरणलाई क्षति भएको समयमा कार्यालयले प्रमाणित गर्न पर्दछ ।	स्वीकृति कागजात, प्रहरी प्रतिवेदन आदि पर्याप्त कागजात भएको सुनिश्चित गर्ने ।
तोकिएको म्यादभित्र कर नतिरिन सक्छ ।	ठिला भुक्तानीमा जरिवाना लगाइएको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।	निर्धारित समयावधि भित्र प्राप्त नभएको विवरणहरुमा जरिवाना लगाइएको यकिन गर्ने ।
अरु नै प्रयाजनको लागि तिरिएको राजस्वलाई सवारी कर भनी दावी गर्न सकिने ।	राजस्व शिर्षक मिल्नु पर्दछ ।	राजस्व शिर्षक निश्चित गरि फरक परेको भए प्रतिवेदन पेश गर्न ।

रजिष्ट्रेशन शुल्क जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखा परीक्षकको जाँचतालिका (चेकलिष्ट)

रजिष्ट्रेशन शुल्क का जोखिम क्षेत्र तथा केही स्थापित आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्थाहरु निम्नानुसार छन ।

क्र.स	जोखिम क्षेत्र	आन्तरीक नियन्त्रण प्रणालीमा स्थापित जोखिम निरोधक उपायहरु	लेखापरीक्षण कार्यविधि
१.	जग्गा तथा भवनको मल्यांकन कम गर्न सक्छन ।	मालपात कार्यालयले विभिन्न वर्गको जग्गाको न्यूनतम दर तोक्छ ।	सिफारिस गरिएको न्यूनतम दर किताबबाट परीक्षण गर्ने ।
२.	न्यूनतम मल्यांकन दर नै बजार मुल्यभन्दा कम निर्धारण हुन सक्छ ।	जग्गा मल्यांकन समितिले समय समयमा मल्यांकनको आधारको व्याख्या सहित पुनरावलोकन गर्छ ।	पुनर्मल्यांकन मितिको आसपासमा उस्तै प्रकारका जग्गाको वास्तविक कारो वार दरको पुनरावलोकन गर्ने ।
३.	जग्गाको वर्गीकरण व्यवस्थित नहुन सक्छ ।	अवस्थिति, सडकको पहुच तथा अन्य कुराहरुको आधारमा जग्गाको वर्गीकरण गर्ने विभागको नीति रहेको छ ।	विभिन्न समयमा विभिन्न कार्यालयले गरे को जग्गाको वर्गीकरणका तुलनात्मक परीक्षण गर्ने ।
४.	न्यूनतम दरभन्दा कममा कारोवार दर्ता हुन सक्छ ।	कारोवारको वास्तविक मुल्य न्यूनतम दरभन्दा कम छन भन्ने कागजातलाई सम्बन्धित अधिकृतले प्रमाणित गर्दछ ।	वास्तविक मुल्य र सिफारिस गरिएको न्यूनतम दरको जाँच गर्ने ।
५.	जग्गाको अवस्थिति, सडक पहुच तथा वर्गको गलत प्रस्तुति हुन सक्छ ।	नापी कार्यालयले सडकको पहुच, सडकको प्रकार तथा जग्गाको अन्य तथ्यहरु निश्चित गर्दछ । स्थानिय अधिकारीको प्रतिवेदन समेत प्राप्त गरिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> • स्थानिय अधिकारीको प्रतिवेदनलाई नापी कार्यालयको प्रतिवेदनसंग छड्के जाँच गर्ने • जग्गाको नक्शाको जाँच गर्ने • आवश्यक भएमा जग्गा भएको स्थानमा गइ वर्ग निश्चित गर्ने
६.	मालपात नतिरी जग्गा दर्ता गर्न सकिन्छ ।	कुनै पनि जग्गा दर्ता गर्न अधि सम्पूर्ण मालपोत तिर्नु पर्दछ ।	मालपातको नगदी रसिदको जाँच गर्ने ।
७.	जग्गाको विक्रीलाई उपहार भनी दर्ता हुन सक्छ ।	दर्ता अधिकृतले त्रेता तथा विक्रेता दुवै पक्षसग निश्चित गरि उपहार दिएको कुरा सुनिश्चित गरेर मात्र कागजातमा हस्ताक्षर गर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> • हस्ताक्षरित कागजातको जाँच गर्ने • उपहारको हकमा दर्ता शुल्क उच्च हुन्छ
८.	कारोवारको दर्ता जग्गा नभएको अरु नै जिल्लामा गर्न सकिन्छ ।	जग्गाधनी प्रमाणपत्र, मालपोतको नगदी रसिद दर्ता गरिने जिल्लामा पेशा गर्नु पर्दछ र हालको धनीको नाममा दर्ता गर्न एव फुलने धनीको नाम हटाउने कार्य जग्गा रहेको जिल्लामा नै गर्नु पर्दछ ।	जग्गा तथा भवनको भाउ, न्यूनतम दर तथा रजिष्ट्रेशन रकमको उपयुक्त प्रमाण प्राप्त गरि जाँच गर्ने ।
९.	नजिकका नातेदारदेखि बाहेकका अन्य व्यक्तिलाई उपहार दिएको जग्गालाई नजिकका नातेदारलाई दिएको भनी देखाउन सकिन्छ ।	कागजातका साथमा नाता प्रमाण पत्र संलग्न गर्नु पर्दछ ।	नाता प्रमाणपत्रको जाँच गर्ने ।
ऋण र तमसुक			
१०.	बन्धकी (वृष्टि, भाग र लेख) लाई वास्तविक भन्दा कम रकममा देखाउन सकिन्छ ।	सक्कली बन्धकी कागजातलाई दर्ताको समयमा पेशा गर्नु पर्दछ ।	सक्कली कागजात तथा रजिष्ट्रेशन दस्तुरको जाँच गर्नु पर्दछ ।

रोयल्टीको जोखिम क्षेत्र, आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्था तथा लेखा परीक्षकको जाँचतालिका (चेकलिष्ट)

रोयल्टीका जोखिम क्षेत्र तथा केही स्थापित आन्तरीक नियन्त्रण व्यवस्थाहरु निम्नानुसार छन :

क्र. स.	जोखिम क्षेत्र	आन्तरीक नियन्त्रण प्रणालीमा स्थापित जोखिम निरोधक उपायहरु	लेखा परीक्षण कायविधि
जडान गरेको क्षमतामा आधारित रोयल्टी			
१.	अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले रोयल्टी विवरण दाखिला नगर्न सक्छ ।	नियम ९० र ९१ का प्रावधान अनुसार हरेक अनुमतिपत्रवालाले आयव्यय विवरण तथा वार्षिक प्रतिवेदन विभागमा बुझाउनुपर्दछ ।	हिसाव तथा वार्षिक प्रतिवेदन दाखिला गरेको वर्ष र मिति जाँच गर्ने ।
२.	जडान भएको क्षमता कम दखाइन सक्छ ।	जलविद्युत उत्पादनको अनुमतिपत्रमा जडित क्षमता प्रष्ट उल्लेख गरिएको हुन्छ ।	रोयल्टी विवरणमा उल्लेख भएको क्षमता र अनुमतिपत्रका कार्यालय प्रतिमा उल्लेख भएको क्षमतालाई भिडाएर हेर्ने ।
३.	अनुमतिपत्र धेरै चरणमा गरी दिइन सक्छ तर सबै चरणमा रोयल्टी विवरण दाखिला नगर्न सक्छ ।	अनुमतिपत्रवालाले एकमुष्ट रुपमा विवरण तयार गर्नुपर्दछ । उत्पादन अनुमतिपत्रमा र विवरणमा उल्लेख भएको जडित क्षमतालाई जाँच गर्ने ।	रोयल्टी विवरणमा उल्लेख भएको क्षमता र अनुमतिपत्रको कार्यालयप्रतिमा उल्लेख भएको क्षमतालाई भिडाएर हेर्ने ।
४.	आन्तरिक उपयोगका लागि प्रयोग भएको क्षमतालाई घटाएर रोयल्टीको गणना हुन सक्छ ।	यस प्रकारको रोयल्टी ऐनको दफा ११ को प्रावधान बमोजिम जडित क्षमतामा आधारित हुन्छ । अनुमतिप्राप्त क्षमताको लागि रोयल्टी तिनुपर्दछ ।	अनुमतिपत्र जाँच गर्ने र रोयल्टी निश्चित गर्ने ।
५.	अनुमतिप्राप्त क्षमता भन्दा बढि क्षमताको प्लान्ट जडान गरी अनुमति प्राप्त क्षमताको मात्र रोयल्टी भुक्तानी गर्न सक्छ ।	जडित क्षमता अनुमति प्रदान गरिएको क्षमतासंग बराबर हुनुपर्दछ । अनुमति प्राप्त भन्दा बढि क्षमताको प्लान्ट जडान गर्नु कानूनको उल्लघन गर्नु हो ।	रोयल्टी जडित क्षमतामा आधारित छ, छैन जाँच गर्ने । यदि अनुमति प्राप्त गरेको भन्दा उच्च क्षमता जडान गरेको भए अनुमतिपत्रको दुरुपयोग गरेको हुन्छ ।
६.	पहिलो वर्षको रोयल्टी प्रथम व्यवसायिक उत्पादनको मितिमा अनुपातिक रुपमा आधारित गरिनसक्छ ।	ऐनको दफा ११ अनुसार जडित क्षमतामा आधारित रोयल्टी पुरा वर्षका लागि तिनुपर्दछ, अनुपातिक रुपमा तिर्न पाइदैन ।	पहिलो वर्षमा कुनै अनुपातिक रुपमा गरिएको/ नगरिएको निश्चित गर्ने
जडित विक्रीमा आधारित रोयल्टी			

७.	विक्री युनिट र विक्री रकम कम देखाइन सक्छ ।	वर्षिक विवरणका साथमा आयव्यय हिसाव पनि प्रस्तुत गर्नुपर्दछ ।	विक्री र विक्री आयमा आधारित रोयल्टी रकमको जाँच गर्ने ।
८.	उत्पादित युनिट र विक्री युनिट फरक हुनसक्छ ।	पावरहाउसमा खपत भएको विजुली उत्पादन युनिटबाट घटाउनु पर्दछ ।	उत्पादित युनिट र आन्तरिक खपत निश्चित गर्ने ।
९.	पावरहाउसदेखि बाहेक कार्यालयले खपत गरेको विजुली आन्तरिक खपतको रूपमा घटाउन सक्छ ।	उत्पादकले आन्तरिक खपत, व्यवसायिक खपत तथा विक्रीको दुरुस्त अभिलेख राख्नु पर्दछ ।	विभागमा पेश भएको अभिलेख तथा रोयल्टी गणनाका पुनरावलोकन गर्ने ।
१०	सोही वर्षमा रोयल्टीको दर कम गर्न सक्छ ।	सोही वर्षको लागि रोयल्टीका दर रु. १००० प्रति जडित किलोवाट र औसत विक्रि मुल्यको १० प्रतिशत हुन्छ ।	रोयल्टीको दर बढ्दै भएको वर्षमा यस्तो समस्या देखिने भएकाले ध्यान दिने ।
प्रलेखीकरण तथा राजस्व			
११	अनुमतिप्राप्त व्यक्तिको सूची दुरुस्त गरि नराखिन सक्छ ।	विभागले अनुमतिप्राप्त गर्नेको अभिलेख दुरुस्त गरेर राख्छ ।	
१२	रोयल्टी विवरण दाखिला भएको तर वास्तविक भुक्तानी नभएको हुन सक्छ ।	विभागले तोकेको समयभित्र रोयल्टी भुक्तानी गर्नपर्दछ र सम्पूर्ण रकम विवरण साथ भुक्तानी गर्नपर्छ ।	
१३	रोयल्टी रकमको १० प्रतिशत रकम स्थानीय निकायलाई भुक्तानी गर्न पर्दछ र बाँकी ९० प्रतिशत मात्र केन्द्रिय कोषमा जम्मा गर्नपर्दछ । ९० प्रतिशत रकम नै मात्र भुक्तानी हुन सक्छ ।	पहिले सम्पूर्ण रोयल्टी रकम विभागलाई भुक्तानी गरिन्छ र त्यसको १० प्रतिशत विभागले स्थानीय निकायलाई प्रदान गर्दछ ।	